

REDAKCJA NAUKOWA:

ROBERT

Alberski

PRZEMYSŁAW

Żukiewicz

MONOGRAFIA

OKOLICZNOŚCIOWA

DEDYKOWANA

PROF. DR. HAB.

ANDRZEJOWI

Antoszewskiemu

SYSTEM POLITYCZNY

TEORIE
ANALIZY
AREN Y

SYSTEM POLITYCZNY

TEORIE, ANALIZY, ARENY

SYSTEM POLITYCZNY

TEORIE, ANALIZY, ARENY

Robert Alberski, Przemysław Żukiewicz

(redakcja naukowa)

Monografia okolicznościowa dedykowana
prof. dr. hab. Andrzejowi Antoszewskiemu

Recenzja:

prof. dr hab. Jacek Wojnicki (Uniwersytet Warszawski)

Korekta:

Katarzyna Grześkowiak

Skład, łamanie, projekt okładki:

Lena Wójcik

Wydawca:

Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. Koszarowa 3

51-149 Wrocław

Druk i oprawa:

Sowa Druk – Sowa Sp. z o.o.

ul. Raszyńska 13

05-500 Piaseczno

ISBN: 978-83-960216-5-6

DOI: 10.34616/145492

Licencja:

Creative Commons 4.0

(Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe – CC BY 4.0)

Wrocław 2022

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

CZĘŚĆ I: DYSKUSJA TEORETYCZNA

Rozdział I.

<i>Przemysław Żukiewicz: Wrocławska szkoła systemów politycznych. Paradygmat i rozwój po 1989 roku.</i>	13
---	----

Rozdział II.

<i>Przemysław Żukiewicz: System polityczny – ujęcia klasyczne i krytyczne</i>	77
---	----

Rozdział III.

<i>Mateusz Zieliński: Miejsce reprezentacji ludu w systemowej teorii demokracji</i>	97
---	----

CZĘŚĆ II: ANALIZA AREN

Rozdział IV.

<i>Karolina Borońska-Hryniewiecka: Komparatystyka systemów politycznych na przykładzie badań aktywności parlamentów narodowych w systemie politycznym Unii Europejskiej</i>	115
---	-----

Rozdział V.

<i>Joanna Kozierska: Koalicje gabinetowe w Polsce. Ryzykowna gra partii dopełniających</i>	141
--	-----

Rozdział VI.

<i>Kamil Glinka: Polityka lokalna w ujęciu systemowym</i>	165
---	-----

WSTĘP

Jest w tym swoista ironia losu, że czas przejścia na emeryturę prof. dr. hab. Andrzeja Antoszewskiego przypadł na koniec września 2020 roku, zbiegając się z początkiem kolejnej fali pandemii COVID-19. Uczelniane konwektykle – jak ów badacz zwykł żartobliwie mawiać o posiedzeniach różnych organów kolegialnych (żywimy nadzieję, że mając na myśli pierwsze słownikowe znaczenie tego wyrazu: „żart. «zebranie jakiejś organizacji»”, a niekoniecznie drugie: „daw. «tajne zebranie sekty religijnej»”) – odbywały się wówczas w formie zdalnej, co skutecznie pozbawiło nas nadania temu wydarzeniu odpowiedniej rangi i rytualnej oprawy (choć oczywiście i Dziekan Wydziału Nauk Społecznych, i Dyrektor Instytutu Politologii zadbali o podziękowania oraz okolicznościowe życzenia wygłoszone na forum właściwych rad naukowych).

Wprawdzie mamy podstawy przypuszczać, że Andrzej Antoszewski przyjął ten brak pompatycznego „emerytalnego” pożegnania bez większego żalu, ale w nas pozostał jednak spory niedosyt: z Uniwersytetem Wrocławskim zawodowo żegnał się bowiem wieloletni kierownik tutejszego Zakładu Systemów Politycznych, niekwestionowany autorytet w dziedzinie badań nad demokracją, systemami partyjnymi i wyborami, promotor naszych rozpraw i *spiritus movens* wielu projektów badawczych. Wszystkich Jego zasług i funkcji nie sposób zresztą w krótkim wstępie pomieścić.

Wiedzeni tym niedosytem postanowiliśmy, że – po pierwsze – „rytuałów przejścia” Andrzejowi Antoszewskiemu nie podarujemy, ale jedynie odłożymy je w czasie, mając wciąż w pamięci to, że niezależnie od okoliczności powinny się one prędzej czy później odbyć, oraz że – po drugie – spożytkujemy pandemiczny czas izolacji na,

między innymi, przygotowanie okolicznościowej monografii honorującej dorobek emerytowanego już profesora.

Zastanawialiśmy się w gronie pracowników Zakładu, jaka formuła będzie dla tej monografii najodpowiedniejsza, zwłaszcza że nie chcieliśmy powielać zacnej inicjatywy sprzed kilku lat, kiedy to uczeni z całej Polski uczcili jubileusz 65-lecia urodzin i 40-lecia pracy naukowej zasłużonego badacza dwutomową księgą pamiątkową pod tytułem „Studia nad współczesnymi systemami politycznymi” (Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014). Zdecydowaliśmy ostatecznie, że tym razem najlepiej w funkcji honoratywnej sprawdzą się teksty, w których pracownicy Zakładu oraz wykonawcy projektów kierowanych przez Andrzeja Antoszewskiego zaprezentują wyniki swoich badań, eksponując wyraźnie inspiracje, jakich dostarczyły im wcześniejsze Jego prace, wykłady i seminaria.

8

Jest tym samym *professor emeritus* wyraźnie ilościowo nadreprezentowany – w stosunku do pozostałych cytowanych autorów – w bibliografii wszystkich poniższych rozdziałów. Ewentualny zarzut partykularnego zawyżania liczby cytowań naszego byłego już przełożonego zbywamy trzema kontrargumentami: ani on takiego zawyżania nie potrzebuje, będąc jednym z najczęściej cytowanych polskich politologów; ani nasza jednostka już na tych cytowaniach – ważnych dla wszelkiej maści miłośników urzędniczej sprawozdawczości i rankingowości – nie skorzysta; ani wreszcie nie wpłynie to na samopoczucie samego zainteresowanego, który do kultu bibliometrii i cytowalności (zwłaszcza dzieł własnych) podchodził zawsze – najłagodniej rzecz ujmując – z dużym dystansem.

Monografię rozpoczyna szkic teoretyczno-metodologiczny prezentujący dorobek wrocławskiej szkoły systemów politycznych z ostatnich trzydziestu lat. Cezurę tę wyznaczyło pierwsze wydanie pracy pt. „Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej” (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992), zredagowanej przez Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta oraz stanowiącej swoistą matrycę dla kolejnych analiz systemów politycznych przeprowadzanych zarówno w formule studiów przypadków, jak i w perspektywie porównawczej.

W kolejnych dwóch rozdziałach Przemysław Żukiewicz i Mateusz Zieliński podejmują krytyczny namysł nad fundamentalnymi w pracach Andrzeja Antoszewskiego pojęciami, a mianowicie – nad systemem politycznym oraz demokracją. Obaj autorzy ukazują ewolucję poglądów badacza na temat tych istotnych fenomenów życia społecznego, ale także proponują uzupełnienie debaty akademickiej o wątki dotąd w niej nieobecne, zapomniane lub artykułowane nie dość przekonująco.

Na drugą, analityczną, część monografii składają się trzy komplementarne ujęcia systemów politycznych zaprezentowane przez Karolinę Borońską-Hryniewiecką, Joannę Kozierską oraz Kamila Glinkę. Rozdziały te zostały poświęcone odpowiednio analizie aren: ponadnarodowej, krajowej oraz lokalnej. Stanowią one jednocześnie potwierdzenie paradygmatycznej, metodologicznej i tematycznej różnorodności, jaka charakteryzowała wrocławską szkołę systemów politycznych w ostatnich trzydziestu latach i o którą – jako kierownik Zakładu Systemów Politycznych (później przemianowanego na Zakład Systemów Politycznych i Administracyjnych) – Andrzej Antoszewski wyjątkowo dbał.

Chcieliśmy, by niniejsza monografia nie była wyłącznie dziełem dziękczynno-pochwalnym. Osoby przygotowujące teksty nie tylko zatem wskazują na inspiracje płynące z dorobku Andrzeja Antoszewskiego, ale nierzadko z nim polemizują lub wskazują na konieczność uzupełnienia niektórych twierdzeń. Nie mamy jednak wątpliwości, że krytyczne spojrzenie na rzeczywistość (także naukową) to jedna z najważniejszych lekcji, jakich udzielał nam – na różnych etapach naszych zawodowych ścieżek – nasz Mistrz. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że nie wybaczyłby nam, gdybyśmy na okoliczność Jego przejścia na emeryturę przygotowali wyłącznie pieśń ku Jego czci.

Robert Alberski, Przemysław Żukiewicz

CZĘŚĆ I.

DYSKUSJA TEORETYCZNA

ROZDZIAŁ I.

Przemysław Żukiewicz

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0001-7579-4341

Wrocławska szkoła systemów politycznych. Paradygmat i rozwój po 1989 roku

STRESZCZENIE

Rozdział jest próbą ukazania rozwoju wrocławskiej szkoły systemów politycznych po przełomie demokratycznym z 1989 roku. Rekonstruuje w nim najważniejsze założenia teoretyczne i metodologiczne przyjęte przez nestorów szkoły i rozwijane w późniejszych latach przez kolejne pokolenie badaczy. Staram się odpowiedzieć na pytania, w jakim kierunku rozwijano badania nad systemami politycznymi we wrocławskim ośrodku oraz na czym zasadza się specyfika tej konkretnej szkoły, pozwalająca – zgodnie z koncepcją konkurencji między szkołami badawczymi Thomasa S. Kuhna – odróżnić ją od innych szkół systemowych w Polsce. Wskazuję na cztery pola tej specyfiki, to jest na odrębność (a) teoretyczno-metodologiczną, (b) przedmiotową, (c) aplikacyjną oraz (d) organizacyjną. Integralną część rozważań stanowi próba stworzenia wstępnej bibliografii wrocławskiej szkoły systemów politycznych obejmującej – w aktualnej wersji – monografie, podręczniki, skrypty i raporty eksperckie.

Wprowadzenie

Rok 2022 jest dla wrocławskich badaczy systemów politycznych podwójnie rocznicowy. Mija w nim bowiem 50 lat od utworzenia Zakładu Systemów Politycznych na Uniwersytecie Wrocławskim^[1], a także 30 lat od pierwszego wydania przełomowej pracy pt. „Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej” zredagowanej przez Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta^[2]. Ukazanie się tej książki znamionowało swoisty „nowy początek” w myśleniu o dyscyplinie nauk o polityce (politologii) w kategoriach aideologicznych i ostateczne zerwanie z marksistowsko-leninowskim dogmatyzmem, w który w epoce Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uwikłana była w dużej mierze rzeczona dyscyplina. Praca A. Antoszewskiego, R. Herbuta i ich współpracowników^[3] stanowiła tym samym pierwszą próbę przeniesienia na polski grunt narzędzi teoretycznych i empirycznych z powodzeniem stosowanych od końca lat 60. w badaniach nad systemami politycznymi Europy Zachodniej. W efekcie tego wyznaczyła także określony model analizy aplikowany i rozwijany przez kolejne pokolenie badaczy systemów politycznych – nie tylko w ośrodku wrocławskim, ale i w Polsce oraz innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej (zwłaszcza w Czechach).

Szkoła badawcza

Thomas S. Kuhn zauważył, że różne szkoły badawcze, od starożytności poczynsz, różniły się od siebie nie tym, że ich przedstawiciele stosowali odrębne – czasem skrajnie odmienne – metodologie. Różnica ta zasadzała się raczej na niewspółmierności ich sposobów

[1] Zob. *Zakład Systemów Politycznych i Administracyjnych Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, <https://politologia.uni.wroc.pl/Struktura-instytutu/Zaklad-Systemow-Politycznych-i-Administracyjnych#>

[2] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992.

[3] Zespół autorski oprócz A. Antoszewskiego i R. Herbuta tworzyli Robert Alber-ski, Wiesława Jednaka i Jerzy Sommer.

widzenia (a zatem i rozumienia) świata oraz sposobów uprawiania nauki w tym świecie^[4]. W dużym uproszczeniu można stwierdzić, że T.S. Kuhn w konkurencji pomiędzy szkołami widział potencjał rozwoju kreatywnej przestrzeni, za jaką uznawał naukę^[5]. Uważał też, że w nauce istnieją szkoły, które podchodzą do tego samego przedmiotu badań z bardzo odmiennych punktów widzenia. Skutkuje to tym, że naukę charakteryzuje konkurencja, chociaż sami członkowie społeczności naukowej postrzegają zwykle siebie (i są postrzegani przez innych) jako osoby odpowiedzialne za realizację jednorodnych i wspólnych celów. Do takich wspólnie podzielanych przez naukowców celów T.S. Kuhn zaliczał między innymi kształcenie następców^[6].

Wysnuć można z tego wniosek, że jednym z najważniejszych wyznaczników odrębności szkoły staje się jej dążenie do **autoidentyfikacji paradygmatycznej** obejmujące przyjęcie za własne (i lepsze od innych) określonych teorii oraz metod prowadzenia badań. W pojęciu tym mieści się także stosunek do spuścizny poprzedników oraz zakres wpływu, jakiemu szkoły ulegają ze strony przedstawicieli innych szkół. Wyznacznikiem rozwoju szkół badawczych staje się coraz śmielsze odchodzenie od przyjmowanych dotychczas założeń i, w efekcie, ukształtowanie przez nie nowego oryginalnego paradygmatu^[7].

Warto jednak zwrócić uwagę i na to, że taką odrębność wypracowuje się, odpowiadając nie tylko na pytania, w jakich teoretycznych ramach i przy użyciu jakich metod badać, ale także na pytanie, co badać. Odrębność szkoły kształtuje tym samym także **wybór przedmiotu badań** (względnie – pola badawczego) przez osoby zainteresowane jego wspólną eksploracją i tworzące przez to załazek naukowej wspólnoty. Ważnym komponentem autonomizacji i dowodem upodmiotowienia danej szkoły badawczej staje się ponadto utylitarnie

[4] T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution*, wyd. 3, Chicago–London 1993, s. 4.

[5] Ibidem, s. 162–163.

[6] Ibidem, s. 177.

[7] Zob. szerzej: B. Chrząszcz, *Paradygmat według koncepcji Thomasa Samuela Kuhna. Analiza metodologicznoprawna*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, t. 10, nr 1 (2021), s. 44 i n.

rozumiana użyteczność dla szeroko pojętego otoczenia społecznego. Polscy politolodzy w latach 90. XX wieku z rezerwą podchodzili do tego typu celów badawczo-rozwojowych, mając wciąż w pamięci polityczne uwikłanie dyscypliny w latach PRL. Tymczasem trudno nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że:

szkoła badawcza nie tylko dostarcza niezbędnych narzędzi analitycznych (ram poznawczych), wpływając tym samym na wynik badań. W swej zinstytucjonalizowanej formie zapewnia również materialne zasoby, niezbędne do ich prowadzenia oraz zwiększa możliwość ich faktycznego oddziaływani na kształt życia politycznego w kraju^[8].

16

Ostatnim kryterium, które stanowi o specyfice szkoły badawczej, a które często jest w rozważaniach pomijane (być może uważane za nazbyt oczywiste), jest **aspekt organizacyjny**. Osoby tworzące szkołę badawczą zawsze bowiem rozwijają określony paradygmat „w ramach historycznie utrwalonej struktury połączeń interpersonalnych oraz zestawów dominujących norm i wartości”^[9]. W polskiej tradycji uniwersyteckiej autonomizację badań zapewniało w dużej mierze wyodrębnienie określonych jednostek organizacyjnych, takich jak zakład lub katedra, zajmujących się daną problematyką.

Biorąc to pod uwagę, przyjmuję, że odrębność szkoły badawczej zasadza się na jej autonomizacji i upodmiotowieniu w zakresie: (1) rozwoju paradygmatu, na który składają się: tradycja, teoria, metodologia i formacja następców; (2) wyboru oryginalnego przedmiotu badań lub pola badawczego; (3) uznania ze strony otoczenia społecznego i pełnienia funkcji usługodawczej na jego rzecz; (4) instytucjonalizacji organizacyjnej (w tym autonomii finansowej).

[8] M. Zieliński, *Kierunki rozwoju wrocławskiej szkoły politologicznej – polityczność czy postmodernizm*, [w:] B. Krzysztan, W. Ufel, M. Zieliński (red.), *Polityka/polityczność. Granice dyskursu*, Wrocław 2016, s. 73.

[9] Ibidem, s. 76.

1. Założenia paradygmatyczne wrocławskiej szkoły systemów politycznych

Zasadniczy rys historyczny analizowanej w niniejszym rozdziale wrocławskiej szkoły systemów politycznych dał już kilka lat temu Mateusz Zieliński. Zdawał się on wówczas utożsamiać „wrocławską politologię” z „wrocławską szkołą systemów politycznych”^[10]. Co do wyodrębnienia tej pierwszej zgłosić należałoby jednak poważne wątpliwości – głównie przez wzgląd na ogromne zróżnicowanie paradygmatyczne i przedmiotowe, jakie charakteryzuje obecnie prawie 100 naukowców afiliujących swoje publikacje przy Uniwersytecie Wrocławskim w dyscyplinie nauk o polityce i administracji (stan na koniec 2021 roku).

M. Zieliński usytuował genezę szkoły w obszarze studiów jurystycznych. Jego zdaniem instytucjonalizację szkoły zdyktowało w 1969 roku powstanie Instytutu Nauk Politycznych^[11], a kolejnym krokiem na drodze do wyznaczenia specyfiki przedmiotu badań stało się wyodrębnienie trzy lata później Zakładu Systemów Politycznych zorientowanego na rozwój – spopularyzowanych wówczas w Stanach Zjednoczonych – ogólnej teorii systemów i funkcjonalizmu^[12]. Przełom polityczny w 1989 roku był istotną cezurą dla dyscypliny nauk o polityce w całym kraju, ale stanowił także ważny impuls w rozwoju samego Zakładu Systemów Politycznych na Uniwersytecie Wrocławskim. Grupa badaczy pod kierunkiem Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta na początku lat 90., wciąż bazując na systemowym paradygmacie, wyznaczyła bowiem określony kierunek badań komparatystycznych nad demokratyzującymi się państwami.

[10] Ibidem.

[11] Instytut Nauk Politycznych został ustanowiony przez ówczesnego ministra oświaty i szkolnictwa wyższego na podstawie zarządzenia z dnia 17 kwietnia 1969 roku. Zob. S. Dąbrowski, *Nasze trzydziestolecie 1969–1999. Refleksje jubileuszowe*, [w:] K. Dziubka, T. Łoś-Nowak, K. Paszkiewicz (red.), *Politologia wrocławska. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 2000, s. 10–11.

[12] M. Zieliński, op. cit., s. 77.

Ogólna teoria systemów

Jak zauważał M. Zieliński (i jak udowadniam w rozdziale 2 niniejszego opracowania), przedstawiciele wrocławskiej szkoły systemów politycznych odeszli od cybernetycznego rozumienia kategorii systemu politycznego i skupili się na łączeniu elementów systemowych z neoinstytucjonalizmem:

Jej [omawianej szkoły – przyp. PŻ] cechą charakterystyczną pozostało jednak współbrzmienie teoretyczno-metodologiczne elementów funkcjonalizmu, wywodzących się z klasycznych analiz Talcotta Parsonsa i Gabriela Almonda oraz strukturalizmu, widocznych wyraźnie m.in. w pracach Anatola Rapoporta (...). Nachylenie funkcjonalne warunkowało rozwój badań nad działaniem układów instytucjonalnych w kontekście celów państwa demokratycznego (...), natomiast nachylenie strukturalne stało się podstawą dla badań porównawczych, zwłaszcza pomiędzy systemami politycznymi państw Europy Środkowo-Wschodniej^[13].

Odrębność badań wrocławskiej szkoły systemów politycznych od analiz przeprowadzanych w innych ośrodkach naukowych zaznaczyła się wyraźnie na początku lat 90. XX wieku. Jasno wyłożył ją A. Antoszewski, pisząc w 1992 roku o dwóch sposobach ujmowania demokracji traktowanej jako reżim polityczny: (1) w kategoriach instytucji i procedur; (2) w kategoriach wzorców zachowań obejmujących rywalizację i kooperację^[14]. Kierunek rozwoju szkoły wyznaczyło zatem skupienie uwagi na mechanizmach, a w późniejszych latach także na powoli stabilizujących się wzorcach rywalizacji i kooperacji politycznej, nie zaś na instytucjach i regułach stanowiących formalnoprawne ramy funkcjonowania poszczególnych systemów

[13] Ibidem, s. 78.

[14] A. Antoszewski, *Modele demokracji przedstawicielskiej*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 11.

politycznych^[15]. Konsekwencją tego założenia było to, że w dorobku szkoły zdecydowaną przewagą liczebną zyskały teksty poświęcone partiom politycznym w ujęciu komparatystycznym i funkcjonalnym, a nie w ujęciu instytucjonalnym^[16], a także teksty poświęcone elekcjom analizowanym przy wykorzystaniu danych i indeksów empirycznych, a nie metodą historycznej (chronologicznej) rekonstrukcji faktów^[17].

Z czasem adaptacja teorii komparatystycznych (ang. *comparative politics*) oraz narzędzi metodologicznych, rozwijanych w Europie Zachodniej od końca lat 60., do analiz systemów politycznych (a przede wszystkim ich subsystemów partyjnych) Polski oraz pozostałych państw Europy Środkowej i Wschodniej stała się kolejnym wyznacznikiem wrocławskiej szkoły systemowej. Pierwsze prace A. Antoszewskiego oraz R. Herbuta z lat 90. stanowiły próbę zmierzenia się z tą problematyką (jeszcze przy wykorzystaniu danych z Europy Zachodniej) i przeniesienia jej na grunt polskiej politologii^[18]. Ten etap rozwoju szkoły został uwieńczony kanonicznymi pracami stanowiącymi do dziś punkt odniesienia dla badaczy systemów politycznych – książkami „Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza” (trzy wydania: pierwsze z 1997 i ostatnie z 2008 roku)^[19] oraz „Systemy polityczne współczesnego świata” (wydanie z 2001 roku)^[20]. W kolejnych latach twórczo rozwinęto ten komparatystyczny nurt badań^[21].

- [15] A. Antoszewski (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*, Wrocław 1994; A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, Wrocław 1998; A. Antoszewski (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wrocław 2002.
- [16] R. Herbut, W. Jednaka, *Systemy partyjne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 91–134.
- [17] A. Antoszewski, *Wybory parlamentarne 1993*, Wrocław 1993; Idem, *System wyborczy i wybory parlamentarne po 1989 roku*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, Wrocław 1998, s. 73–94.
- [18] A. Antoszewski, R. Herbut, *Socjaldemokracja w Europie Zachodniej. Studium porównawcze*, Wrocław 1995; R. Herbut, *Systemy partyjne w Europie Zachodniej. Ciągłość i zmiana*, Wrocław 1996.
- [19] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 1997 (wyd. 1 i 2), 2008 (wyd. 3 zmienione).
- [20] A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001.
- [21] A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Wrocław 2006; A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne*

Teoria demokracji i podziału władz

Istotnym komponentem teoretycznym wrocławskiej szkoły systemów politycznych stały się rozważania poświęcone demokracji i jej rozmaitym wymiarom (zob. rozdz. 3). W pierwszych pracach przywoływano głównie koncepcję różnic między demokracjami westminsterskimi i konsensualnymi Arenda Lijpharta, a także model poliarchii Roberta Dahla^[22]. Próbowano też dokonywać określonych typologizacji i wskazywać na różnice między demokracjami skonsolidowanymi i nieskonsolidowanymi^[23]. W dobie odwrotu od demokracji, który stał się udziałem wielu państw europejskich w drugiej dekadzie XXI wieku, coraz więcej miejsca poświęcano też jej dysfunkcjom oraz możliwościom ulepszeń^[24].

Do rozważań teoretycznych w tym nurcie należy także zaliczyć wskazanie instytucjonalnych uwarunkowań procesu decyzyjnego w systemach demokratycznych. W odróżnieniu od innych szkół wrocławscy badacze zwracają uwagę nie na prawnodogmatyczny aspekt tych uwarunkowań, ale na realne pola współpracy i rywalizacji, jakie ramy prawne sankcjonują. Chodzi głównie o rozważania nad: (1) optymalną z punktu widzenia funkcjonalności systemu formą rządów (reżimem politycznym), (2) strukturą parlamentu (unikameralizm/bikameralizm, liczebność, sposób wyboru, długość kadencji) oraz jego funkcjonalnością, (3) teoretycznymi przesłankami kwalifikacji koalicji i gabinetów^[25]. Ważnym elementem tych rozważań pozostawały kwestie

współczesnej Europy, Warszawa 2006; A. Antoszewski, *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń 2009; A. Antoszewski, A. Kolodii, K. Kowalczyk (red.), *Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty*, Wrocław 2010; R. Herbut, W. Baluk (red.), *Transformacja systemów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, Wrocław 2010.

[22] A. Antoszewski, *Modele demokracji przedstawicielskiej...*, s. 13–25.

[23] A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata...*, s. 23–34.

[24] R. Wiszniowski (red.), *Challenges to Representative Democracy. A European Perspective*, Frankfurt a. M. et al. 2015; A. Antoszewski, *Współczesne teorie demokracji*, Warszawa 2016; Idem, *Kryzys wyborów czy kryzys demokracji liberalnej?*, Toruń 2017.

[25] A. Antoszewski, *Instytucjonalne uwarunkowania procesu decyzyjnego*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 201–241.

wyboru modelu instytucjonalnego w procesie tranzycji demokratycznej oraz – w szerszym ujęciu – demokratyzacji i liberalizacji systemu rozumianych w kategoriach zmiany politycznej^[26] i gospodarczej^[27].

Teoria partii politycznych

W dorobku wrocławskiej szkoły systemów politycznych znalazły się istotne prace o charakterze teoretycznym rekapitulujące i rozwijające teorie najbardziej uznanych światowych politologów zajmujących się problematyką partii i systemów partyjnych. Poszczególne komponenty teorii były rekonstruowane sukcesywnie już począwszy od lat 90. R. Herbut przywoływał definicje partii politycznych takich uczonych, jak Giovanni Sartori, Kenneth Janda, Jan-Erik Lane i Svante Ersson oraz Mogens N. Pedersen. Rekonstruował także – za Angelo Panebianco – wymiary instytucjonalizacji partii oraz – za Otto Kirchheimerem – koncepcję ich modeli^[28]. Teoretyczne preliminaria dotyczące partii i systemów partyjnych pomieszczono także w tomie, który w 2000 roku zredagowała Wiesława Jednaka^[29].

Swoją finalizację rozważania na ten temat znalazły w rozprawie R. Herbuta opublikowanej w 2002 roku. Autor zwracał w niej uwagę na kluczowe, z punktu widzenia funkcjonalności systemów demokratycznych, kwestie związane z teorią i praktyką działania partii politycznych; rekonstruował ich historyczne oraz współczesne modele (model partii kadrowej, masowej i wyborczej),

[26] A. Antoszewski, *Erozja systemu politycznego PRL w latach osiemdziesiątych. Studium procesu*, Wrocław 1992; A. Antoszewski, R. Herbut, W. Jednaka, *Partie i system partyjny w Polsce. Pierwsza faza przejścia ku demokracji*, Wrocław 1993, zwł. rozdz. 1; R. Herbut, *Proces demokratyzacji systemu politycznego – warunki i ograniczenia*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, Wrocław 1998, s. 7–23; A. Antoszewski, *Polska scena polityczna: system czy chaos?*, Bydgoszcz 2002.

[27] L. Habuda, *Od PRL do Trzeciej Rzeczypospolitej i dalej... Liberalna demokracja i wolnorynkowa gospodarka. Dlaczego i jak?*, Toruń 2007.

[28] R. Herbut, *Partie polityczne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 50–90.

[29] W. Jednaka (red.), *Wstęp do teorii partii i systemów partyjnych*, Poznań–Wrocław 2000.

wymiary instytucjonalizacji, a także najważniejsze funkcje^[30]. W tym kontekście należy też wspomnieć o rozwijanej we wrocławskiej szkole systemów politycznych koncepcji podziałów socjopolitycznych (*cleavages*) traktowanych – za Stefano Bartolinim i Peterem Mairem – jako ogniwo pośredniczące pomiędzy strukturą społeczną a układem politycznym^[31]. Bazowano w tym nurcie teoretycznym głównie na koncepcji Seymora Lipseta i Steina Rokkana, dowodząc jednakże, że ich hipoteza o zamrożeniu systemów partyjnych jest od lat 90. trudna do obrony^[32]. Przyjęto także, że pojęcie *cleavages* słabo koresponduje z rzeczywistością polityczną Europy Środkowej i Wschodniej. Próbowano odwoływać się do pomiaru zachowań wyborczych – lub szerzej rzecz ujmując – do zmiany społecznej orientacji systemu partyjnego (mierzonej głównie za pomocą indeksu Alforda), ale żaden przedstawiciel szkoły nie przeprowadził w tym nurcie własnych badań empirycznych. Przywoływano jednak w tym kontekście dane zgromadzone przez zachodnioeuropejskich badaczy^[33].

Dopełnieniem rozważań nad relewancją partii politycznych była konceptualizacja pojęcia partii małych, z którym mierzono się od początku lat 90.^[34], a które ostatecznie stało się kanwą rozważań rozprawy habilitacyjnej Piotra Suli opublikowanej w 2016 roku^[35].

[30] R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wrocław 2002.

[31] R. Herbut, *Podziały społeczne politycznie doniosłe (cleavages) w Europie Zachodniej*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 30.

[32] Ibidem, s. 36. Zob. także: Idem, *Systemy partyjne w Europie Zachodniej – ciągłość i zmiana. Studium porównawcze*, Wrocław 1995, s. 78 i n.

[33] W. Jednaka, *Proces kształtowania się systemu partyjnego w Polsce po 1989 r.*, Wrocław 1995, s. 33–34 i 51.

[34] R. Herbut, W. Jednaka, *Systemy partyjne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 97–105; R. Herbut, *Systemy partyjne w Europie Zachodniej...*, s. 179–188.

[35] P. Sula, *Partie małe w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–2016*, Kraków 2018.

2. Przedmiot badań wrocławskiej szkoły systemów politycznych

Osią rozważań w większości prac autorów wrocławskiej szkoły systemów politycznych stały się **rywalizacja polityczna**^[36] oraz jej wymiary. Mogło to wynikać z przekonania, jakie wprost wyrażał A. Antoszewski po ponad dekadzie od początków transformacji, jakoby to nie rekonstrukcja instytucji stanowiła problem ustrojowy dla państw wchodzących na ścieżkę demokratyzacji, ale właśnie stabilizacja wzorców rywalizacji politycznej. Zdaniem wrocławskiego badacza z tą pierwszą kwestią (odbudowy instytucji, takich jak partie polityczne, organy administracji publicznej czy nawet komisje organizujące wybory) państwa doświadczające transformacji demokratycznej w ostatniej dekadzie XX wieku w Europie Środkowej i Wschodniej poradziły sobie całkiem nieźle. Barrierami w konsolidowaniu demokracji okazały się natomiast zachowania aktorów politycznych, którzy nie potrafili zaakceptować nowych reguł demokratycznej i rywalizacyjnej gry^[37].

Analiza trajektorii rozwoju systemów politycznych Europy Środkowej i Wschodniej w kolejnych dwóch dekadach XXI wieku zasadniczo wzmacnia tę argumentację. Opór instytucji niezależnej władzy sądowniczej, organów samorządu terytorialnego czy organizacji sektora pozarządowego wciąż stanowi istotną przeszkodę na ścieżce odrotu od demokracji, na jaką wkroczyły w ostatnich latach Węgry, Polska, Serbia czy – w nieco łagodniejszej, ale i tak

[36] Część badaczy wrocławskiej szkoły systemów politycznych posługuje się terminem: „rywalizacja i kooperacja polityczna”, zwracając uwagę na dwie strony interakcji między podmiotami polityki dążącymi do urzeczywistnienia swoich celów. Natomiast inna część, przyjmując nie wprost agoniczną koncepcję polityki, posługuje się wyłącznie terminem „rywalizacja polityczna”, zakładając, że realizacja interesu własnego w polityce zawsze wiąże się z brakiem realizacji interesu przeciwnego. Kooperacja polityczna jest w tym ujęciu zaledwie funkcją rywalizacji pozwalającą osiągać cele operacyjne, ale niebędącą w polityce celem samym w sobie. W dalszej części rozdziału konsekwentnie używam wyłącznie sformułowania „rywalizacja”.

[37] A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004, s. 8. Zob. także: idem, *Barriere konsolidacji demokracji w Polsce*, „Forum Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości”, t. III, z. 1 (2001), s. 211–240.

zakwestionowanej w wyborach z 2021 i 2022 roku, formie – Czechy i Słowenia^[38]. Z kolei zachowania liderów partii politycznych kwestionujących reguły liberalnej demokracji obliczone były i są na możliwie pełne zamknięcie przestrzeni rywalizacji politycznej poprzez wykorzystanie dostępnych w systemie demokratycznym środków, takich jak przejęcie kontroli nad mediami publicznymi i prywatnymi, pozbawienie władzy sądowniczej atrybutów niezależności i niezawisłości czy rekonstrukcja systemu wyborczego premiująca nadmiernie partię władzy^[39].

Rywalizacja polityczna na arenie wyborczej

Badacze wrocławskiej szkoły systemów politycznych nigdy na dobrą sprawę nie podjęli się statycznych analiz elekcji parlamentarnych i prezydenckich, polegających na (1) nakreśleniu formalnoprawnych reguł przeprowadzania wyborów, (2) prezentacji partii politycznych oraz ich programów wyborczych, (3) chronologicznej analizie najważniejszych wydarzeń kampanii wyborczej oraz (4) prezentacji wyników wyborów (z ewentualnym suplementem w postaci informacji, w jakiej konfiguracji partyjnej stworzono nowy rząd). Świadomość zwiększającego się znaczenia strategii politycznych i marketingu politycznego, a także coraz popularniejszych narzędzi metod empirycznych (w tym indeksów zmian systemu partyjnego), skłaniały natomiast badaczy do zdecydowanie bardziej dynamicznego ujęcia tej problematyki^[40].

[38] Freedom House, *Nation in Transit 2021. The Antidemocratic Turn*, s. 2–3.

[39] Por. A. Ágh, *Declining Democracy in East-Central Europe. The Divide in the EU and Emerging Hard Populism*, Cheltenham–Northampton 2019; I. Krastev, *What's Wrong with East-Central Europe? Liberalism's Failure to Deliver*, „Journal of Democracy”, nr 1, t. 7 (2016), s. 35–39.

[40] Różnice zauważyć można w rozdziałach pomieszczonych w monografii: A. Antoszewski et al. (red.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Wrocław 2003. A. Antoszewski, R. Herbut i J. Sroka wykorzystują w niej podstawowe indeksy i kategorie zmiany systemu partyjnego (takie jak chwiejność wyborcza czy rywalizacyjność systemów), podczas gdy pozostali autorzy większą uwagę zwracają na chronologiczną deskrypcję aktywności partii politycznych w kolejnych cyklach wyborczych.

Nachylenie w kierunku dynamicznych analiz wyborczych dawało się zauważyć od początku lat 90., przy czym stopniowej ewolucji ulegał zarówno model badań systemowopartyjnych, jak i marketingowych. W obu przypadkach rozwój metodologiczny wiązał się z upowszechnieniem coraz nowocześniejszych narzędzi analizy, a cele badawcze w postaci deskrypcji (zwłaszcza formalnoprawnej) warunków, w jakich podmioty polityczne rywalizują ze sobą na rynku wyborczym oraz na arenie parlamentarnej, zaczął być wypierany przez próby wyjaśnienia zjawisk i uchwycenia tendencji zmian w dłuższych okresach funkcjonowania systemów partyjnych^[41].

Od pierwszych lat demokratycznej transformacji badacze wrocławskiej szkoły systemów politycznych bardzo dużą uwagę przywiązywali do mechanizmów rywalizacji wyborczej na poziomie lokalnym i regionalnym. Początkowo prace w tym zakresie miały wymiar głównie edukacyjny i prezentujący wybrane rozwiązania Europy Zachodniej warte przeniesienia na grunt polski (pisały o tym przede wszystkim Halina Lisicka i Ewa Nowacka^[42]). Po wprowadzeniu reformy samorządowej oraz instytucjonalizacji organów samorządu terytorialnego głównym celem badawczym stało się zweryfikowanie tego, jak w praktyce działa „demokracja lokalna” i na jakie bariery napotyka jej rozwój. Zespoły badawcze zrealizowały w tym obszarze wiele projektów finansowanych najpierw przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Komitet Badań Naukowych, następnie zaś – przez Narodowe Centrum Nauki i zagraniczne agencje grantowe (zob. tab. w aneksie do niniejszego rozdziału). Efektem tych studiów były pogłębione analizy wyborów radnych do rad gmin^[43],

[41] Por. np. P. Barcyszyn-Madziarz, P. Żukiewicz (red.), *Gender and LGBTQ Issues and Election Processes. Global and Local Contexts*, London–New York 2022.

[42] H. Lisicka (red.), *Dlaczego i jak uczestniczyć w wyborach samorządowych?*, Wrocław 1994; E. Nowacka, *Reformy samorządu terytorialnego w Polsce, Wielkiej Brytanii i USA*, Poznań 2002.

[43] R. Alberski et al., *Wybory do rad gmin na Dolnym Śląsku (1990–1998)*, Wrocław 2001; Eidem, *Wybory samorządowe do rad gmin w 2002 roku w województwie dolnośląskim*, Wrocław 2003.

prezydentów miast^[44], radnych do sejmików województw^[45] czy prace poświęcone konkretnym wyborom samorządowym^[46]. Nawet analizy wyborów do Parlamentu Europejskiego zespół wrocławskich politologów przeprowadzał, biorąc pod uwagę przede wszystkim regionalną perspektywę okręgu wyborczego^[47].

Na przełomie ostatniej dekady XX i pierwszej dekady XXI wieku dominantą szkoły stał się nurt „marketingowy”. W szerokim znaczeniu obejmował on badania nad systemowymi uwarunkowaniami kampanii wyborczych, sposobami kreowania wizerunku politycznego oraz zachowaniami elektoratu. Badania marketingowe i analizy zachowań wyborczych prowadzono w odniesieniu do różnego typu elekcji: parlamentarnych, prezydenckich oraz lokalnych i regionalnych. Do najczęściej cytowanych prac nurtu marketingowego wrocławskiej szkoły systemów politycznych należą opracowania Roberta Wiszniowskiego, który badał kampanie wyborcze w systemach prezydenckich oraz semiprezydenckich^[48], oraz Marzeny Cichosz, która analizowała mechanizmy kreowania wizerunku politycznego na przykładzie polskich elekcji prezydenckich^[49]. Tradycję tę kontynuuje obecnie między innymi Kamil Glinka, skupiając się przede wszystkim na marketingowych aspektach

[44] D. Skrzypiński (red.), *Rywalizacja o prezydenturę w miastach Dolnego Śląska*, Wrocław 2012.

[45] R. Alberski, M. Cichosz, Ł. Tomczak (red.), *Wybory do sejmików województw w 2006 roku*, Wrocław 2010; R. Alberski, M. Cichosz, K. Kobielska (red.), *Gra o regiony. Wybory do sejmików województw w 2010 r.*, Wrocław 2013; R. Alberski, M. Cichosz (red.), *Gra o regiony 2014. Wybory do sejmików województw*, Wrocław 2017; R. Alberski, M. Cichosz (red.), *Gra o regiony 2018. Wybory do sejmików województw*, Wrocław 2020.

[46] R. Alberski (red.), *Wybory samorządowe na Dolnym Śląsku w 2006 roku. Wzorce rywalizacji w lokalnych systemach politycznych*, Wrocław 2008.

[47] A. Antoszewski (red.), *Wybory do Parlamentu Europejskiego w 2004 r. na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie*, Wrocław 2006; R. Alberski, R. Solarz (red.), *Wybory do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku w okręgu dolnośląsko-opolskim. Uwarunkowania kształtowania strategii wyborczych*, Wrocław 2011.

[48] R. Wiszniowski, *Marketing wyborczy. Studium kampanii wyborczych w systemach prezydenckich i semiprezydenckich (Finlandia, Francja, Polska, Stany Zjednoczone)*, Warszawa–Wrocław 2000.

[49] M. Cichosz, *(Auto)kreacja wizerunku polityka na przykładzie wyborów prezydenckich w III RP*, Toruń 2004.

rywalizacji na poziomie lokalnym^[50]. Co szczególnie istotne, badania nad marketingiem i wizerunkiem politycznym prowadzono w ściślejszej współpracy z innymi zakładami Instytutu Politologii^[51] oraz innymi politologicznymi ośrodkami akademickimi^[52] – zwłaszcza z ośrodkiem kieleckim^[53].

Rywalizacja polityczna na arenie parlamentarnej

Analizy rywalizacji na arenie wyborczej przez długi czas dominowały we wrocławskiej szkole systemów politycznych. Zdecydowanie mniej miejsca wrocławscy badacze poświęcili natomiast rywalizacji na arenie parlamentarnej. Przez długi czas jedynymi miernikami, na które zwracano uwagę w kontekście tej ostatniej, były indeksy efektywnej liczby partii oraz frakcjonalizacji mierzone właśnie w odniesieniu do tej areny^[54], oraz indeks proporcjonalności wyborów mierzący, na ile system wyborczy deformował rezultaty elekcji w procesie alokacji mandatów, sprzyjając określonym podmiotom lub je dyskryminując.

Znamienne, że w pierwszej połowie lat 90. zarówno A. Antoszewski i R. Herbut, jak i W. Jednaka rywalizację na arenach parlamentarnej

-
- [50] K. Glinka, *Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska*, Toruń 2020; K. Glinka, B. Nitschke-Szram (red.), *Komunikowanie na poziomie samorządu terytorialnego*, Zielona Góra 2012; Eidem (red.), *Promocja i rywalizacja na poziomie samorządu terytorialnego*, Zielona Góra 2012.
 - [51] Por. A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, Wrocław 2009.
 - [52] Zob. M. Cichosz, D. Skrzypiński (red.), *Segmentacja, targeting, pozycjonowanie na rynku politycznym*, Wrocław 2014; D. Skrzypiński (red.), *Wybrane społeczne i polityczne aspekty wyborów w Polsce w latach 2014–2015*, Wrocław 2017.
 - [53] Efekty tej współpracy zostały pomieszczone w następujących tomach: A. Kasińska-Metryka, R. Wiszniowski (red.), *Marketing polityczny. Doświadczenia polskie*, Toruń 2012; Eidem (red.), *Kryzys marketingu politycznego*, Toruń 2013; Eidem (red.), *Marketing polityczny w gorsecie mediów*, Toruń 2014; A. Kasińska-Metryka, R. Wiszniowski, M. Malendowska (red.), *Od marketingu samorządowego do prezydenckiego*, Kielce 2015; Eidem (red.), *Ideowe i pragmatyczne uwarunkowania marketingu politycznego*, Kielce 2016.
 - [54] Por. R. Herbut, W. Jednaka, *Systemy partyjne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 95 i 97.

i gabinetowej analizowali łącznie^[55]. Podobnie w późniejszych pracach zbiorowych dotyczących rywalizacji na poziomie lokalnym i regionalnym analiza aren parlamentarnych stanowiła zaledwie tło dla rozważań poprzedzających analizy rynku wyborczego i areny gabinetowej (w ramach tej ostatniej – przetargów dotyczących wyboru zarządu województw).

Dopiero w ostatnich latach zespół pod kierunkiem A. Antoszewskiego zdecydowanie więcej uwagi poświęcił analizie systemów partyjnych na poziomie parlamentarnym i zmianom, jakie zachodzą na nim pomiędzy elekcjami parlamentarnymi. Znalazło to swój wyraz w rozwoju koncepcji chwiejności parlamentarnej, obejmującej takie zjawiska jak transfery (przepływy) międzypartyjne parlamentarzystów oraz wygaszenia i zastąpienia mandatów parlamentarnych w trakcie kadencji parlamentów^[56]. W ostatniej analizie wyborów do sejmiku województwa dolnośląskiego po raz pierwszy dołączono ten komponent do rozważań nad regionalnymi scenami politycznymi^[57].

Rywalizacja polityczna na arenie gabinetowej

Badania nad rywalizacją na arenie gabinetowej badacze wrocławskiej szkoły systemów politycznych prowadzili w kilku metodologicznych „odsłonach”. Klasyczne ujęcie tej problematyki zaproponowała w swojej rozprawie habilitacyjnej W. Jednaka^[58]. Autorka nie przeostała jednak na ugruntowanym w Polsce podejściu historyczno-

[55] W. Jednaka, *Proces kształtowania się systemu partyjnego w Polsce po 1989 r.*, Wrocław 1995, s. 136.

[56] P. Żukiewicz, *Gender and post-election intraparlimentary volatility in East Central Europe. Comparing Czech, Lithuanian, and Polish parliaments*, [w:] P. Barczyszyn-Madziarz, P. Żukiewicz (red.), *Gender and LGBTQ Issues and Election Processes. Global and Local Contexts*, London–New York 2022, s. 38–57.

[57] Idem, *Prawo i samorządność (bezpartyjna). Wybory do sejmiku województwa dolnośląskiego*, [w:] R. Alberski, M. Cichosz (red.), *Gra o regiony 2018. Wybory do sejmików województw*, Wrocław 2020, s. 12–15.

[58] W. Jednaka, *Gabinety koalicyjne w III RP*, Wrocław 2004. Zob. także przyczynek do badań nad koalicjami w: Eadem, *Proces tworzenia gabinetów koalicyjnych w latach 1989–2001 i ich funkcje polityczne*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wrocław 2002, s. 119–136.

-chronologicznym, ale skonfrontowała zgromadzone przez siebie dane z ustaleniami zachodnioeuropejskich badaczy, dokonując pomiaru i agregacji takich mierników, jak: czas formowania gabinetów koalicyjnych, liczba mandatów parlamentarnych w podziale na ugrupowania opozycyjne i rządzące pozwalająca na ustalenie typu tworzonych gabinetów, trwałość gabinetów koalicyjnych mierzona w dniach i miesiącach czy zawartość umów koalicyjnych w podziale na kwestie proceduralne, programowe i personalne^[59].

Badania nad koalicjami w empirycznym ujęciu kontynuowała Joanna Kozierska, która analizowała konsekwencje współrzędzenia koalicyjnego dla partii tworzących gabinety i w ten sposób szacowała wyborcze koszty takich rządów. Badaczka dowiodła między innymi, że w Europie Środkowej ugrupowania dopełniające koalicję (*junior partners*) w ponad połowie przypadków ponoszą najwyższy koszt rządzenia koalicyjnego, w ogóle nie dostając się do parlamentów kolejnych kadencji^[60]. W ostatnich latach przedstawiciele szkoły – Katarzyna Domagała, Mateusz Zieliński i Przemysław Żukiewicz – zaczęli prowadzić badania nad polityką koalicyjną, wykorzystując do tego metodę analizy sieci społecznych (*social network analysis* – SNA). Jakkolwiek nie we wszystkich przypadkach okazała się ona możliwa do zaaplikowania, w trakcie badań wykazano także inne jej ograniczenia^[61], to pozwoliła ona na pogłębioną rekonstrukcję negocjacji koalicyjnych w Polsce^[62], Wielkiej Brytanii, Kanadzie i Nowej Zelandii^[63].

[59] W. Jednaka, *Gabinety koalicyjne w III RP...*, zwłaszcza rozdz. V.

[60] J. Kozierska, *Wyborcze koszty rządzenia koalicyjnego w Europie Środkowej*, Wrocław 2013, s. 112.

[61] P. Żukiewicz, M. Zieliński, K. Domagała, *Social Network Analysis as a research method in political science. An attempt to use it in coalition research*, „Przegląd Politologiczny”, nr 4 (2018), s. 39–50.

[62] M. Banaś, M. Zieliński, *Formowanie koalicji gabinetowych w perspektywie sieciowej. Studium przypadku sojuszu PO-PSL z 2007 roku*, Wrocław 2015.

[63] A. Antoszewski et al., *Formation of Government Coalition in Westminster Democracies. Towards a Network Approach*, Peter Lang, Berlin 2020; P. Żukiewicz, *Koalicje w systemie politycznym Nowej Zelandii: od klasycznych do sieciowych porozumień*, Wrocław 2020.

Pozostałe instytucjonalne areny rywalizacji politycznej

Badacze wrocławskiej szkoły systemów politycznych zwracali uwagę nie tylko na formalnoprawny, ale i faktyczny układ równoważących się – przynajmniej wedle założeń koncepcji *checks and balances* – władz: ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Przyjmowali tym samym *implicite*, że rywalizacja polityczna toczy się nie tylko pomiędzy podmiotami politycznymi konkurującymi o władzę, ale też pomiędzy podmiotami władzy politycznej konkurującymi o kompetencje oraz zasoby gwarantujące przewagę w instytucjonalnym i – co może nawet ważniejsze – faktycznym układzie sił.

Badacze prawa konstytucyjnego i systemów politycznych za oczywiste uważali to, że w takiej rywalizacji uczestniczą parlamenty oraz poszczególne segmenty władzy wykonawczej: rządy (gabinety) oraz głowy państw (z reguły prezydenci). Tym zagadnieniom były poświęcone dwie prace awansowe Przemysława Żukiewicza^[64]. Do czasu kryzysu demokracji, zapoczątkowanego w niektórych państwach regionu Europy Środkowej i Wschodniej poważnymi kryzysami konstytucyjnymi, za nie tak oczywiste uważano zaangażowanie w rywalizację polityczną władzy sądowniczej, uznając ją za władzę „neutralną”. Dwie monografie habilitacyjne przygotowane już pod koniec pierwszej dekady XXI wieku przez przedstawicieli wrocławskiej szkoły systemów politycznych, Dariusza Skrzypińskiego^[65] i Roberta Alberskiego^[66], dostarczyły wielu argumentów kwestionujących to przekonanie.

Akcesja Polski do Unii Europejskiej spowodowała także naturalny wzrost zainteresowania układem instytucjonalnym oraz mechanizmami politycznymi warunkującymi skuteczność prowadzenia

[64] Idem, *Przywódstwo prezydenckie w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Analiza porównawcza*, Toruń 2013; Idem, *Pozycja ustrojowa rządu w państwach postjugosłowiańskich. Analiza prawnoporównawcza*, Wrocław 2017.

[65] D. Skrzypiński, *Władza sądownicza w procesie transformacji polskiego systemu politycznego. Studium politologiczne*, Wrocław 2009.

[66] R. Alberski, *Trybunał Konstytucyjny w polskich systemach politycznych*, Wrocław 2010.

działalności politycznej na poziomie ponadnarodowym^[67]. Pierwsze opracowania zbiorowe badaczy skupionych wokół wrocławskiej szkoły systemów politycznych w tym nurcie dotyczyły przede wszystkim „rozpoznania” tej problematyki w kontekście szans i zagrożeń, jakie mogą płynąć dla Polski po jej dołączeniu do UE^[68]. W swojej rozprawie habilitacyjnej Robert Wiszniowski jako pierwszy zaprezentował holistyczne ujęcie rywalizacji politycznej na arenie wyborczej do Parlamentu Europejskiego, popularyzując w dyskursie naukowym pojęcie europejskiej przestrzeni politycznej, rekonstruując instytucjonalny wymiar europejskiej rywalizacji wyborczej oraz charakteryzując zachowania elektoratu w wyborach do Parlamentu Europejskiego^[69].

Obecnie badania nad wielopoziomową rywalizacją polityczną, w której udział biorą także podmioty Unii Europejskiej, prowadzi przede wszystkim Karolina Borońska-Hryniewiecka. Początkowo badaczka zwracała uwagę na aspekt wielopoziomowego zarządzania, które charakteryzowało działania aktorów politycznych na poziomie regionalnym^[70]. W opublikowanej w 2021 roku rozprawie habilitacyjnej autorka położyła z kolei nacisk na rolę parlamentów narodowych w systemie politycznym UE. Zwróciła uwagę na problem deficytu demokratycznego UE, funkcję parlamentów narodowych jako „graczy na wielu arenach” oraz opracowała oryginalną ramę analityczną do zbadania aktywności parlamentów na arenie europejskiej^[71] (zob. też szerzej rozdz. 4).

[67] Por. współpracę na tym polu badaczek wywodzących się ze szkoły systemów politycznych oraz subdyscypliny stosunków międzynarodowych: A. Florczak, A. Lisowska, *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014.

[68] R. Herbut (red.), *Polska a Unia Europejska – proces przystosowania do „Wspólnej” Europy. Stan i perspektywy*, Wrocław 1999; M. Cichosz, J. Sroka, K. Zamorska (red.), *Konsekwencje poszerzenia Unii Europejskiej dla Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2004; R. Wiszniowski (red.), *Administracja i polityka. Europejska administracja publiczna*, Wrocław 2005.

[69] R. Wiszniowski, *Europejska przestrzeń polityczna. Zachowania elektoratu w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, Wrocław 2008. Zob. też późniejszą pracę: A. Paczeński, R. Wiszniowski (red.), *Europejska scena partyjna i jej aktorzy*, Toruń 2014.

[70] K. Borońska-Hryniewiecka, *Multilevel Governance and Regional Empowerment. The Basque Country in the European Union*, Reno 2016.

[71] Eadem, *Parlamenty narodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej. Role, ambicje i ograniczenia*, Warszawa 2021.

Już we fragmencie poświęconym rywalizacji na arenie wyborczej podkreślałem, że reprezentanci wrocławskiej szkoły systemów politycznych przeprowadzili liczne badania dotyczące lokalnego i regionalnego wymiaru tej rywalizacji. Analizy te uwzględniały przede wszystkim aktywność podmiotów politycznych ubiegających się o władzę w gminach, miastach i województwach. Tymczasem od lat 90. dzięki wysiłkom badawczym szkoły wydano także wiele publikacji ukazujących organy samorządu terytorialnego w szerszym ujęciu systemowopolitycznym i ustrojowym, zwracając uwagę na osie rywalizacji rysujące się pomiędzy administracją centralną a regionalną/lokalną oraz na rozbieżne interesy polityczne na obu poziomach^[72]. Badania te prowadziła głównie E. Nowacka^[73]. Napięciom między centrum a regionami jedną ze swoich książek poświęcił też R. Wiszniowski^[74]. Z kolei ostatnie rozważania K. Glinki oscylują wokół problematyki podmiotów kształtujących polityki miejskie i zarządzających metropoliami^[75].

Wyodrębnienie się ze struktury Zakładu Systemów Politycznych w 1997 roku Zakładu Administracji i Służb Publicznych zintensyfikowało także badania nad administracją publiczną postrzeganą w kategoriach podmiotu politycznego uczestniczącego w rywalizacji politycznej^[76]. Było to zgodne z amerykańską tradycją postrzegania administracji jako integralnego elementu układu politycznego,

[72] Zob. np. w perspektywie historycznej: M. Madej, *Polska Partia Robotnicza na Dolnym Śląsku w okresie kształtowania systemu politycznego Polski Ludowej*, Toruń 2019.

[73] E. Nowacka, *Samorząd terytorialny w systemie władzy publicznej w Polsce. Studium politycznoprawne*, Wrocław 1993; eadem, *Samorząd terytorialny w administracji publicznej*, Warszawa 1997; eadem, *Samorząd terytorialny w ustroju państwowym*, Warszawa 2003; eadem, *Polski samorząd terytorialny*, Warszawa 2005 (wyd. 1), 2006 (wyd. 2); eadem, *Samorząd terytorialny jako forma decentralizacji administracji publicznej*, Warszawa 2010; eadem, *Władza samorządu lokalnego*, Warszawa 2012.

[74] R. Wiszniowski, *Przełomy państwa współczesnego. Przypadek Szkocji i Katalonii*, Warszawa 2013.

[75] K. Glinka (red.), *Urban policy system in the strategic perspective: from V4 to Ukraine*, Berlin 2020.

[76] E. Ganowicz, A. Lisowska (red.), *Współczesne państwo. Idee i rozwiązania instytucjonalne*, Toruń 2012.

choć badacze polscy zwracali uwagę na rozmaite wzorce umiejscowienia służby cywilnej w strukturze państwa – także takie, które gwarantować miały funkcjonariuszom tej służby duży zakres autonomii i niezależności od działań polityków. Szczególnie ważne w tym kontekście okazały się prace współredagowane przez Iwonę Macek i Andrzeja Ferensa^[77].

Istotnym nurtem badań reprezentantów wrocławskiej szkoły systemów politycznych były także prace poświęcone stosunkom przemysłowym, to jest relacjom pomiędzy organizacjami pracodawców, przedsiębiorców oraz instytucjami państwa. W tym kontekście prezentowano modelowe rozwiązania europejskie (Jacek Sroka^[78]) oraz analizowano przypadek Polski (Dariusz Skrzypiński^[79]).

W ramach „nurtu administracyjnego” wrocławskiej szkoły systemów politycznych powstało także wiele prac poświęconych mechanizmom sprawowania władzy i podejmowania decyzji, które to procesy warunkowane są rywalizacją pomiędzy różnymi podmiotami. Do najważniejszych koncepcji dobrego rządzenia (*good governance*) odwoływały się w swoich pracach przede wszystkim Alicja Lisowska i Katarzyna Kobielska^[80]. Zarządzanie wielopasmowe i sieciowe stało się kanwą teoretyczną kilku innych prac autorstwa m.in. J. Sroki^[81], a nowe zarządzanie publiczne – dla pracy zbiorowej

[77] A. Ferens, I. Macek (red.), *Administracja i polityka. Wprowadzenie*, Wrocław 1999; A. Ferens, I. Macek (red.), *Administracja i polityka. Administracja publiczna w procesie przemian*, Wrocław 2000.

[78] J. Sroka, *Europejskie stosunki przemysłowe w perspektywie porównawczej*, Wrocław 2000; idem (red.), *Administracja i polityka. Ewolucja stosunków przemysłowych w Europie Środkowej i Wschodniej*, Wrocław 2003; idem, *Polityka organizacji pracodawców i przedsiębiorców*, Wrocław 2004.

[79] D. Skrzypiński, *Organizacje pracodawców i przedsiębiorców w procesie kształtowania się stosunków przemysłowych w Polsce po 1989 roku*, Toruń 2002.

[80] A. Lisowska, K. Kobielska (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Bydgoszcz 2014; eadem (red.), *Standardy dobrego rządzenia w gminach małych. Teoria i praktyka*, Bydgoszcz 2013; A. Lisowska, A.W. Jabłoński (red.), *Wizje dobrego państwa. Polska jako „dobre państwo”: koncepcje i kontrowersje*, Toruń 2009.

[81] J. Sroka, *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wrocław 2009; M. Błaszczuk, J. Sroka (red.), *Sieci czy struktury? Dialog społeczny na poziomie regionalnym*, Warszawa 2006.

pod redakcją R. Wiszniewskiego i K. Glinki^[82]. Z kolei Ludwik Habuda i Janusz Biernat wiele uwagi poświęcili samemu procesowi decyzyjnemu i rolom zarządczym ważnym dla efektywności tego procesu^[83] (także w systemach niedemokratycznych^[84]).

Badaczy współtworzących wrocławską szkołę systemów politycznych łączyło przekonanie o skomplikowanej strukturze analizowanych systemów, o wielopasmowości procesów, które w ich ramach zachodziły, a także o wieloaspektowości mechanizmów decydujących o ich efektywności bądź nieefektywności. Charakterystyczne dla neoinstytucjonalnego „nachylenia” szkoły było zainteresowanie, pomijanymi z reguły w perspektywie jurejdykcyjnej i instytucjonalnej, uwarunkowaniami kulturowymi (Radosław Solarz^[85]), globalno-ekonomicznymi (Zbigniew Wiktor^[86]) czy osobowościowymi (P. Żukiewicz^[87]) wpływającymi na funkcjonowanie poszczególnych systemów politycznych.

[82] R. Wiszniewski, K. Glinka (red.), *New Public Governance in the Visegrád Group (V4)*, Toruń 2015.

[83] L. Habuda, (red.), *Administracja i polityka. Proces decyzyjny w administracji publicznej*, Wrocław 2000; idem *Transformacyjne decyzje i decyzyjne procesy*, Wrocław 2005; idem, *Władza, odpowiedzialność, prawda*, Toruń 2012; J. Biernat, *Zarządzanie kadrami. Zarys teorii i praktyki*, Wałbrzych 2000; idem, *Zarządzanie potencjałem kadrowym organizacji*, Wałbrzych 2002; idem, *Globalizacja miejsca społeczności lokalnej: management, zarządzanie społeczne. Studia i szkice*, Wrocław–Łublin 2012.

[84] L. Habuda, *Rządzający – rządzi. Totalitaryzm w stosunkach władzy w PRL*, Opole 2001.

[85] R. Solarz, *Kulturowe uwarunkowania procesu przekształceń polskiego systemu politycznego w latach 90.*, Toruń 2001.

[86] Z. Wiktor, *Chiny na drodze socjalistycznej modernizacji*, Toruń 2008; Z. Wiktor, M. Rakowski, *Rozwój i prognozy przyszłości Chin w zmieniającym się świecie*, Toruń 2012.

[87] P. Żukiewicz, *Liderzy polityczni w polskich komisjach śledczych. Metody pozy-skiwania społecznej akredytacji*, Toruń 2009; idem, *Przywództwo polityczne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2011; idem, *Przywództwo labilne. Mechanizm powrotu do polityki w świetle teorii przywództwa politycznego*, Wrocław–Poznań 2012; idem, *Przywództwo performatywne w świetle wybranych przemówień politycznych po 1918 roku*, Warszawa 2021.

Rywalizacja polityczna w obszarze wybranych polityk publicznych

Problematykę rywalizacji politycznej podejmowano we wrocławskiej szkole systemów politycznych nie tylko z perspektywy neo-instytucjonalnej, ale także widząc ją przez pryzmat wybranych polityk publicznych. Najwcześniej – z inspiracji R. Alberskiego i H. Lisickiej^[88] – podjęto analizy w obszarze polityki ochrony środowiska (współcześnie ewoluującej w stronę polityki klimatycznej). Polegały one nie tylko na zdefiniowaniu najważniejszych kwestii społecznych, które generowały potencjalne konflikty w tym zakresie^[89], ale także identyfikacji podmiotów, których interesy w tej grze się ze sobą ścierały^[90]. Badania prowadzono zarówno w odniesieniu do poziomu administracji centralnej, jak i w odniesieniu do poziomu lokalnego^[91] oraz ponadnarodowego^[92]. Do dziś przedstawiciele wrocławskiej szkoły systemów politycznych prowadzą zajęcia dydaktyczne poświęcone tematyce ekologii, ochrony środowiska i zmian klimatycznych^[93].

35

Inną ważną polityką publiczną, którą badali – zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej – przedstawiciele analizowanej szkoły, była polityka etniczna i wyznaniowa. Także i w tym nurcie badań wyodrębnić można kilka strategii badawczych, które różnicowały poszczególne prace: Ewa Waszkiewicz skupiała się

[88] R. Alberski, *Polityka ochrony środowiska w Polsce*, Wrocław 1994; H. Lisicka (red.), *Ochrona środowiska w polityce*, Wrocław 1999; R. Alberski, H. Lisicka, J. Sommer, *Polityka ochrony środowiska*, Wrocław 2002; H. Lisicka (red.), *Wybrane problemy prawa ochrony środowiska*, Wrocław 2007.

[89] Eadem (red.), *Udział społeczeństwa w zintegrowanej ochronie środowiska*, Wrocław 2010; H. Lisicka, A. Lisowska (red.), *Konflikty środowiskowe i sposoby ich rozstrzygnięcia*, Wrocław 2012.

[90] H. Lisicka, *Organizacje ekologiczne w polskich systemach politycznych*, Warszawa 1997.

[91] Eadem (red.), *Polityka ochrony środowiska w społeczności lokalnej*, Wrocław 1994; K. Kobielska, *Polityka ochrony środowiska w strategii rozwoju gminy*, Toruń 2010;

[92] A. Lisowska, *Polityka ochrony środowiska Unii Europejskiej. Podstawy instytucjonalne i programowe*, Wrocław 2005.

[93] Wspominając o dydaktyce, warto nadmienić, że przez wiele lat Zakład Systemów Politycznych wspomagany był dydaktycznie przez starszych wykładowców: dr. Włodzimierza Chudego i śp. dr. Eugeniusza Szymczaka.

przede wszystkim na historii relacji pomiędzy państwem a mniejszościami religijnymi, a także na badaniach diaspory^[94]; Ewa Nowacka zajmowała się podstawami doktrynalno-filozoficznymi działalności kolejnych papieży^[95]; Robert Wiszniowski i Kamil Glinka wraz ze współpracownikami zrealizowali projekt umiejscawiający politykę wyznaniową w perspektywie porównawczej^[96].

Część badaczy skupionych wokół wrocławskiej szkoły systemów politycznych z powodzeniem realizowała swoje badania w obszarze szeroko rozumianej polityki społecznej, zauważając, że efektywność systemów zależy także w dużej mierze od legitymacji społecznej, jakiej muszą udzielić im obywatele. Chodzi głównie o zaspokajanie przez instytucje systemu politycznego podstawowych potrzeb, które warunkują dobrobyt oraz zadowolenie obywateli z ukształtowanego porządku ekonomiczno-społecznego. W tym kontekście zwracano uwagę na problemy osób młodych^[97], dysfunkcje i patologie życia społecznego^[98], wartość dialogu społecznego dla rozwiązywania najważniejszych konfliktów ekonomicznych i politycznych^[99], a także na modele polityki społecznej przyjmowane w czasie kryzysu gospodarczego^[100].

- [94] E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku na tle polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945–1968*, Wrocław 1999; eadem (red.), *Współcześni Żydzi – Polska i diaspora*, Wrocław 2007.
- [95] E. Nowacka, *Społeczno-polityczna myśl Benedykta XVI. Geneza i znaczenie dla współczesnych państw demokratycznych*, Wrocław 2006; eadem, *Osoba i państwo w poglądach Benedykta XVI*, Wrocław 2007; eadem, *Wprowadzenie do doktryny społecznej Benedykta XVI*, Wrocław 2009; eadem, *Wprowadzenie do doktryny społecznej Benedykta XVI. Państwo i społeczeństwo w poglądach Franciszka*, Wrocław 2015.
- [96] R. Wiszniowski, M. Babińska, K. Glinka, *Przestrzeń wolności religijnej w Polsce, Czechach i Niemczech*, Wałbrzych 2017.
- [97] J. Kurzepa, A. Lisowska, A. Pierzchałska (red.), *Współczesna młodzież pomiędzy Eros a Thanatos*, Wrocław 2008.
- [98] A. Lisowska, J. Kurzepa (red.), *Zachowania dysfunkcyjne. Uwarunkowania społeczne, kulturowe i polityczno-prawne oraz stosowane rozwiązania*, Wrocław 2011.
- [99] R. Wiszniowski (red.), *Inercja czy rozwój dialogu społecznego w Polsce? Generalia i detale*, Lubin 2012.
- [100] P. Żukiewicz, *Polityka społeczna w warunkach kryzysu gospodarczego. Zarys problematyki na przykładzie państw Bałkanów Zachodnich*, Poznań 2013.

3. Relacje z otoczeniem społecznym

Przedstawiciele wrocławskiej szkoły systemów politycznych starali się nie tylko bardzo intensywnie rozwijać działalność w zakresie badań podstawowych, ale i wykorzystywać swoją wiedzę ekspercką i kompetencje w zakresie badań stosowanych. Efektem tego było nawiązanie współpracy z wieloma partnerami w różnych sektorach aktywności społecznej i gospodarczej – z instytucjami administracji publicznej szczególnie centralnego i lokalnego, z przedsiębiorstwami oraz z organizacjami pozarządowymi. Powstały w ten sposób zespołowe raporty eksperckie dotyczące m.in. innowacji w Akademickim Inkubatorze Technologicznym w Legnicy^[101], współpracy organizacji pozarządowych z organami samorządu terytorialnego w gminie Brzeg^[102] czy wyzwań społecznych stojących przed samorządem województwa dolnośląskiego^[103]. Ważnym efektem tej aktywności eksperckiej były także raporty dokumentujące stan i perspektywy dialogu społecznego na poziomie wojewódzkim w całym kraju^[104]. W ostatnich latach przedstawiciele

[101] A. Ferens, K. Lejcuś, *Partnerstwo na rzecz innowacji wsparciem dla tworzenia Akademickiego Inkubatora Technologicznego w Legnicy. Raport cząstkowy*, Legnica 2008; A. Ferens, K. Lejcuś, P. Trojanowski, *Partnerstwo na rzecz innowacji wsparciem dla tworzenia Akademickiego Inkubatora Technologicznego w Legnicy. Drugi raport cząstkowy*, Legnica 2008; A. Ferens, P. Trojanowski, *Społeczne i kulturowe uwarunkowania proekologicznych partnerstw na rzecz innowacji na przykładzie MSP subregionu legnickiego. Raport końcowy*, Legnica 2008.

[102] A. Ferens (red.), *Instrukcja obsługi współpracy organizacji społecznych z samorządem terytorialnym gminy Brzeg. Przewodnik*, Brzeg 2015; A. Lisowska, I. Macek (red.), *Model współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi w powiecie brzeskim, Przewodnik*, Brzeg 2015.

[103] K. Kajdanek et al. (red.), *Analiza zagrożeń społecznych dla Dolnego Śląska. Wykorzystanie wyników sondaży społecznych w różnych obszarach życia do prognozowania zagrożeń społecznych w regionie*, Wrocław 2010; L. Kwieciński, D. Moron, J. Sroka (red.), *Analiza systemu edukacji w świetle zmian demograficznych i społecznych regionu. Określenie zapotrzebowania na edukację na różnych poziomach w regionie w świetle prognoz demograficznych i społecznych*, Wrocław 2010; L. Kwieciński et al. (red.), *Raporty z monitoringu Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego za rok 2008 i 2009*, Wrocław 2011.

[104] J. Sroka, P. Sula, R. Herbut, *Dialog społeczny na poziomie regionalnym. Raport z badań*, Warszawa 2004; J. Sroka, *Analiza funkcjonowania instytucji dialogu społecznego na poziomie województw. Raport z badań wojewódzkich komisji dialogu społecznego*, Warszawa 2009.

szkoły brali też udział w przygotowaniu istotnych raportów dokumentujących stan demokracji i debaty publicznej w Polsce^[105].

Badacze skupieni wokół szkoły angażowali się także aktywnie w ogólnopolską dyskusję dotyczącą stanu dyscypliny nauk o polityce (w późniejszych latach: nauk o polityce i administracji). Znajdowało to swój wyraz w publikacjach naukowych^[106] oraz w zaangażowaniu w działalność instytucji i organizacji mających decydujący wpływ na tę dyscyplinę, takich jak Centralna Komisja ds. Stopni i Tytułów, w której z ramienia Instytutu Politologii zasiadał Andrzej Antoszewski, czy Komitet Nauk Politycznych PAN (Robert Alberski pełnił funkcję członka prezydium w kadencji 2016–2019) oraz Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych (Przemysław Żukiewicz pełnił funkcję sekretarza i członka zarządu głównego w kadencji 2016–2019).

Aktywnemu rozwojowi teoretycznemu i metodologicznemu wrocławskiej szkoły systemów politycznych towarzyszyło przywiązanie do tradycji akademickiej wyrażające się w takich klasycznych formach upowszechniania wiedzy i prezentowania wyników badań naukowych, jak słowniki i leksykony (w tym zwłaszcza „Leksykon politologii”, który doczekał się w sumie sześciu kolejnych wydań – ostatniego z 2006 roku)^[107] czy podręczniki wykorzystywane do kształcenia w zakresie systemu politycznego RP^[108] oraz marketingu politycznego i komunikacji politycznej^[109]. Warto podkreślić, że jedna z ważniejszych w skali globalnej monografii poświęconych systemom wyborczym, autorstwa

[105] A. Antoszewski, *Państwo i My. Osiem grzechów głównych Rzeczypospolitej*, Kraków 2015; K. Kłosińska, R. Zimny, P. Żukiewicz, *Sprawozdanie o stanie ochrony języka polskiego za lata 2016–2017*. Sprawozdanie Rady Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk dla Sejmu RP, Warszawa 2019.

[106] M. Cichosz, K. Zamorska (red.), *Politologia w Polsce. Stan badań i perspektywy*, Wrocław 2006; P. Żukiewicz, R. Fellner, *Polska politologia w obliczu wyzwań nauki cyfrowej*, Wrocław 2015.

[107] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, wyd. 1, Wrocław 1995; H. Lisicka, I. Macek, W. Radecki, *Leksykon ochrony środowiska. Prawo i polityka*, Wrocław 1999; A. Kasińska-Metryka, R. Wiszniowski (red.), *Leksykon marketingu politycznego. Wybrane zagadnienia*, Kielce 2014.

[108] H. Lisicka (red.), *System polityczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Wrocław 2001 (wyd. 1) i 2005 (wyd. 2); A. Antoszewski, *System polityczny RP*, Warszawa 2012.

[109] B. Dobek-Ostrowska, R. Wiszniowski, *Teoria komunikowania publicznego i politycznego: Wprowadzenie*, Wrocław 2001.

Dietera Nohlena, została przetłumaczona na język polski właśnie przez ówczesnych pracowników Zakładu Systemów Politycznych: R. Alberskiego, J. Srokę i Z. Wiktora^[110]. Ważnym elementem dorobku szkoły pozostają wybory źródeł będące bazą materiałową dla przyszłych badań politologicznych^[111]. Wrocławscy badacze systemów politycznych uczestniczą także w komitetach redakcyjnych przygotowujących do druku książki pamiątkowe, honorujące zarówno przedstawicieli tej szkoły^[112], jak i uczonych współpracujących z Zakładem^[113], a także książki jubileuszowe i antologie stanowiące swoiste podsumowanie dotychczas prowadzonych badań^[114].

4. Aspekt organizacyjny

Aspekt organizacyjny rozwoju wrocławskiej szkoły systemów politycznych w ostatnim trzydziestoleciu wiąże się nierozzerwalnie z analizowanymi powyżej kwestiami paradygmatu, przedmiotu badań oraz aktywności

[110] D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004.

[111] R. Wiszniowski (red.), *Zintegrowane zarządzanie strategiczne rozwojem państwa: doświadczenia polskie. Wybór dokumentów z komentarzem*, Toruń 2013; P. Żukiewicz, „Podkreślić żądania kobiet”: *Przemówienia posłanek na posiedzeniach plenarnych Sejmu Ustawodawczego (1919–1922). Teksty źródłowe*, Wrocław 2021.

[112] J. Juchnowski, R. Wiszniowski (red.), *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Księga dedykowana Profesorowi Andrzejowi Antoszewskiemu*, t. 1, *Podmioty i procesy demokratyczne*, Toruń 2014; R. Alberski, W. Jednaka, D. Skrzypiński (red.), *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Księga dedykowana Profesorowi Andrzejowi Antoszewskiemu*, t. 2, *Instytucje i mechanizmy rywalizacji politycznej*, Toruń 2014.

[113] H. Lisicka (red.), *Prawo i polityka w ochronie środowiska. Studia z okazji 40-lecia pracy naukowej Jerzego Sommera*, Wrocław 2006; H. Lisicka (red.), *Prawo ochrony środowiska i prawo karne. Książka jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej prof. dra hab. Wojciecha Radeckiego*, Wrocław 2008; J. Juchnowski, P. Turczyński, R. Wiszniowski, *Europa: idee, koncepcje, rzeczywistość. Księga dedykowana profesorowi Wiesławowi Bokajle*, Kraków 2016; J.R. Sielezin, R. Wiszniowski, M. Alberska (red.), *Od historii myśli do praktyki politycznej. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Juchnowskiemu z okazji Jubileuszu 40-lecia pracy naukowej*, Toruń 2017.

[114] P. Sula (red.), *Political science. An anthology*, Wrocław 2013; J. Juchnowski, R. Wiszniowski (red.), *Współczesna teoria i praktyka badań społecznych i humanistycznych (XXV-lecie Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego)*, t. 1, t. 2, Toruń 2013.

eksperyckich na rzecz otoczenia społecznego. Biorąc to pod uwagę, proponuję wyodrębnić cztery fazy organizacyjnego rozwoju szkoły.

Etap 1 (1992–1997), który określić można mianem **ukształtowania na nowo paradygmatycznego rdzenia**, zapoczątkowany został przygotowaniem i opublikowaniem monografii „Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej” (1992) i zwieńczony pierwszym wydaniem monografii „Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza” (1997). Aplikowano wówczas na gruncie polskim podstawowe teorie, pojęcia i indeksy rozwijane wcześniej przez zachodnioeuropejskich politologów; próbowano także wykorzystywać narzędzia ilościowe do badania przypadku polskiego; powstało wiele prac ujmujących holistycznie proces demokratycznej tranzycji i kształtowania się w Polsce pluralistycznego systemu partyjnego (Andrzej Antoszewski, Ryszard Herbut, Wiesława Jednaka, Robert Alberski). Osoby zajmujące się tą problematyką skupiał istniejący od 1972 roku Zakład Systemów Politycznych.

Etap 2 (1997–2012) charakteryzowało **pogłębianie i poszerzanie pola badawczego**. Następowła weryfikacja twierdzeń ugruntowanych na bazie globalnie rozumianej analizy komparatystycznej (*comparative politics*) i aplikacja narzędzi ilościowych do badania rywalizacji politycznej nie tylko w Polsce, ale także w pozostałych państwach Europy Środkowej i Wschodniej^[115]. To wówczas zintensyfikowano badania nad marketingowym aspektem rywalizacji wyborczej (Marzena Cichosz, Dariusz Skrzypiński, Robert Wiszniowski) oraz wyodrębniono „nurt administracyjny” wrocławskiej szkoły systemów politycznych (Ryszard Herbut, Ludwik Habuda, Jacek Sroka). Ten drugi proces uwypuklony został podziałem organizacyjnym, jaki dokonał się w 1997 roku, gdy część badaczy Zakładu Systemów Politycznych przeszła do nowo utworzonego Zakładu Polityki Administracyjnej i Służb Publicznych.

Etap 3 (2012–2019) cechowały **postępująca specjalizacja badawcza** oraz – będące jej pokłosiem – **intensywne zmiany organizacyjne**. W październiku 2012 roku ponownie zintegrowano ze sobą oba „systemowe” zakłady, tworząc jeden Zakład Systemów Politycznych

[115] Zob. np.: P. Sula, *System partyjny Republiki Węgierskiej*, Wrocław 2005.

i Administracyjnych^[116]. Po dwóch latach zdecydowano jednak o podziale związanym z coraz szczegółowiej zakreślanymi obszarami badań różnych pracowników. Rdzeniem szkoły pozostał Zakład Systemów Politycznych i Administracyjnych, ale z jego struktury wyodrębniło dwie inne organizacyjne jednostki – Zakład Badań Aktywności Politycznej (prowadzący badania marketingowe i społeczne) oraz Zakład Badań nad Samorządnością Terytorialną (prowadzący badania nad wspólnotami lokalnymi oraz administracją publiczną)^[117]. W 2017 roku oba nowe zakłady połączyły się ze sobą, przyjmując ostatecznie nazwę Zakładu Badania Aktywności Politycznej i Społecznej.

Etap 4 (po 2019 roku) znamionują **podążanie w kierunku doskonałości naukowej i zmiana pokoleniowa**. W 2020 roku z inicjatywy pracowników Zakładu Systemów Politycznych i Administracyjnych zostały utworzone Centrum Badań Ilościowych (kierownik: P. Sula) oraz Laboratorium Danych i Sieci Społecznych (kierownik: P. Żukiewicz). W ramach obu, innowacyjnych w strukturze instytutu, jednostek prowadzone są nie tylko badania empiryczne, ale także kursy i szkolenia z zakresu metodologii badań oraz warsztatu pracy naukowej (m.in. *Summer School of Quantitative Methods* czy Laboratorium Doskonałości Nauk o Polityce). Reprezentanci szkoły coraz częściej publikują swoje prace w najlepszych światowych czasopiśmie i wydawnictwach oraz uzyskują prestiżowe granty^[118]. W tym

[116] Zarządzenie nr 93/2011 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 5 września 2011 r. wprowadzające zmiany organizacyjne w Instytucie Politologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

[117] Zarządzenie nr 81/2013 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie zmian organizacyjnych w Instytucie Politologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

[118] Zob. wybrane publikacje w najlepszych światowych czasopiśmie i wydawnictwach z ostatnich lat: K. Borońska-Hryniewiecka, *Accountability revisited: parliamentary perspectives on the Inter-Parliamentary Conference on Stability, Economic Coordination, and Governance*, „Politics and Governance”, t. 9, nr 3 (2021), s. 145–154; K. Borońska-Hryniewiecka, J. Grinc, *Actions speak louder than words? The untapped potential of V4 parliaments in EU affairs*, „East European Politics and Societies and Cultures”, t. 20, nr 10 (2021), s. 1–23; A. Antoszewski, J. Kozierska, *Poland: Weak Coalitions and Small Party Suicide in Government*, [w:] T. Bergman, G. Ionszki, W.C. Müller (red.), *Coalition Governance in Central Eastern Europe*, Oxford University Press, Oxford 2019; P. Sula, M. Madej, *A dress rehearsal: European elections in Poland before the parliamentary race*, [w:] R. Carp, C. Matiuța (red.), Brill,

czasie na emeryturę przechodzą nestorzy szkoły, Andrzej Antoszewski i Ryszard Herbut, a zmiana pokoleniowa znajduje swoje odzwierciedlenie w objęciu funkcji kierownika Zakładu Systemów Politycznych i Administracyjnych przez Roberta Alberskiego.

Podsumowanie

Celem rozdziału było ukazanie specyfiki wrocławskiej szkoły systemów politycznych przejawiającej się na czterech „zazębiających się” polach: paradygmatycznym, przedmiotowym, aplikacyjnym i organizacyjnym (zob. Rysunek 1).

Analiza dorobku przedstawicieli szkoły wykazała, że po 1989 roku doszło do ugruntowania refleksji teoretycznej nad kluczowymi pojęciami: systemu politycznego, partii i systemów partyjnych oraz demokracji. W kolejnych latach badacze udoskonalili narzędzia badań empirycznych wykształcone na gruncie politologii zachodnioeuropejskiej i aplikowali je do studiów przypadków (głównie Polski) oraz do analiz porównawczych (głównie Europy Środkowej i Wschodniej).

W aspekcie przedmiotu badań najwięcej uwagi poświęcono po 1989 roku analizie rywalizacji politycznej – w ujęciu neoinstytucjonalnym badano przede wszystkim rywalizację podmiotów na arenach wyborczej (włączając w to oryginalny komponent strategiczno-marketingowy), parlamentarnej i gabinetowej, a także rywalizację pomiędzy poszczególnymi segmentami władzy (ustawodawczym, wykonawczym i sędziowskim) oraz rywalizację na różnych poziomach (z uwzględnieniem poziomu regionalnego i lokalnego); w ujęciu problemowym badano rywalizację na tle realizacji konkretnych polityk publicznych: polityki ochrony środowiska, polityki wyznaniowej i etnicznej oraz polityki społecznej.

Rysunek 1. Specyfika wrocławskiej szkoły systemów politycznych w aspektach paradygmatycznym, przedmiotowym, relacyjnym i organizacyjnym

Współpraca z otoczeniem (aspekt aplikacyjny) przybrała postać kooperacji z organami administracji publicznej (przede wszystkim na poziomie lokalnym), organizacjami pozarządowymi oraz sektorem przedsiębiorstw. W tym obszarze prowadzono także analizy stanu dyscypliny nauk o polityce, dostarczając narzędzi i rekomendacji osobom zarządzającym poszczególnymi jednostkami naukowymi. Upowszechniano wiedzę poprzez publikację cenionych i nagradzanych podręczników, leksykonów oraz wyborów źródeł.

Rozwój organizacyjny współwystępował z rozwojem metodologicznym i odzwierciedlał sukcesywną specjalizację osób prowadzących badania naukowe. Obecnie trzon szkoły tworzą przedstawiciele dwóch zakładów: Zakładu Systemów Politycznych i Administracyjnych oraz Zakładu Badania Aktywności Politycznej i Społecznej. Dodatkowo wyodrębniono dwa podmioty rozwijające nurt badań ilościowych: Centrum Badań Ilościowych oraz Laboratorium Danych i Sieci Społecznych.

Rozwój technologiczny spowodował na świecie gwałtowne przyspieszenie badań nad systemami politycznymi. Obecnie są to przede wszystkim badania ilościowe, w ramach których uczeni pracują na dużych zbiorach danych. Wyzwaniem dla wrocławskiej szkoły systemów politycznych pozostaje intensyfikacja analiz w tym obszarze. Wydarzenia ostatnich lat dowodzą jednak także, że kompetencje przedstawicieli szkoły związane z doświadczeniem w analizie systemów demokracji nieskonsolidowanych mogą okazać się unikatywne w perspektywie kryzysu demokracji i poszukiwania dróg jego zażegnania.

ANEKS

Tabela 1. Rozprawy doktorskie przygotowane i obronione pod kierunkiem przedstawicieli i przedstawielek wrocławskiej szkoły systemów politycznych po 1989 roku (w układzie chronologicznym)

Lp.	Data nadania stopnia	Doktorant/ka	Promotor/ka	Tytuł rozprawy
1	27.09.1991	Andrzej Ferens	Andrzej Antoszewski	Rola Miejskiej Rady Narodowej w procesie zarządzania dużym miastem na przykładzie Wrocławia
2	30.09.1994	Wiesława Jednaka	Andrzej Antoszewski	Proces formowania się systemu partyjnego w Polsce po roku 1989. Studium porównawcze
3	24.01.1997	Iwona Macek	Andrzej Antoszewski	Konflikty ekologiczne w Polsce
4	23.01.1998	Dariusz Skrzypiński	Andrzej Antoszewski	Organizacje pracodawców w procesie kształtowania się stosunków przemysłowych w Polsce po 1989 roku
5	23.01.1998	Jacek Sroka	Ryszard Herbut	Stosunki przemysłowe w Polsce i wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej po 1989 roku na tle powojennych doświadczeń zachodnioeuropejskich
6	18.12.1998	Radosław Solarz ¹	Andrzej Antoszewski	Kulturowe uwarunkowania procesu przekształceń polskiego systemu politycznego w latach 90-tych
7	23.04.1999	Adam Maxelon	Andrzej Antoszewski	Demokracja niemiecka po 1989 roku. Założenia, przebieg, perspektywy reform
8	25.06.1999	Robert Wiszniowski	Ryszard Herbut	Marketing wyborczy. Studium kampanii wyborczych w wybranych reżimach prezydenckich i semiprezydenckich
9	29.06.2001	Marzena Cichosz	Andrzej Antoszewski	Kreacja i autokreacja wizerunku polityka. Na przykładzie wyborów prezydenckich w III Rzeczypospolitej Polskiej
10	25.01.2002	Krzysztof Dziedzic	Andrzej Antoszewski	Polityka penitencjarna w Polsce po 1989 roku
11	13.12.2002	Janusz Kawalec	Zbigniew Wiktor	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza we Wrocławiu w okresie przełomu politycznego XII 1988 – I 1990

Lp.	Data nadania stopnia	Doktorant/ka	Promotor/ka	Tytuł rozprawy
12	05.12.2003	Alicja Lisowska	Halina Lisicka†	Polityka Unii Europejskiej w zakresie ochrony środowiska
13	01.07.2004	Piotr Sula	Ryszard Herbut	Proces kształtowania systemu partyjnego na Węgrzech w okresie transformacji demokratycznej
14	07.07.2005	Katarzyna Kobielska	Halina Lisicka†	Polityka ochrony środowiska w strategii rozwoju gminy
15	29.09.2005	Anna Pacześniak	Ryszard Herbut	Kobiety w Parlamencie Europejskim – społeczny wymiar płci w polityce
16	02.06.2006	Maciej Buba	Ludwik Habuda	Samorząd powiatowy. Polityczne i organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania
17	07.07.2006	Joanna Kozierska	Andrzej Antoszewski	Nowa skrajna prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej. Analiza porównawcza
18	20.10.2006	Michał Jacuński	Ryszard Herbut	Transnarodowe federacje partii politycznych w systemie politycznym Unii Europejskiej
19	01.12.2006	Gawęł Strządała	Halina Lisicka†	Problem niemiecki w myśli politycznej Władysława Studnickiego
20	23.03.2007	Artur Dąbrowski	Halina Lisicka†	Ochrona środowiska w systemie stosunków międzynarodowych
21	19.10.2007	Marcin Pryciak	Ewa Nowacka†	Służba cywilna w wykonywaniu władzy publicznej w Polsce
22	25.09.2007	Małgorzata Snarska	Andrzej Antoszewski	Public relations instytucji publicznych w administracji terenowej na przykładzie niemieckich miast
23	18.01.2008	Radostaw Kamiński	Ludwik Habuda	Samorząd terytorialny jako forma decentralizacji administracji publicznej w Polsce. Historyczne tło, polityczne przetargi, efekty
24	18.01.2008	Beata Karoń	Zbigniew Wiktor	Rywalizacja o kaspijskie surowce energetyczne
25	17.10.2008	Anna Janus	Ludwik Habuda	Referendum w Polsce. Od plebiscytu do społecznej samoorganizacji
26	16.01.2009	Hubert Kastelik	Andrzej Antoszewski	Zjawisko globalizacji na przykładzie narodowości historycznej Katalończyków
27	17.04.2009	Karol Marszał	Jacek Sroka	Instytucja referendum w systemie politycznym III RP

Lp.	Data nadania stopnia	Doktorant/ka	Promotor/ka	Tytuł rozprawy
28	15.05.2009	Sebastian Alberski	Zbigniew Wiktor	Wojewódzka komisja dialogu społecznego w latach 2002–2007 na tle porównawczym
29	26.06.2009	Sławomir Czapnik	Zbigniew Wiktor	Anglosaski nurt ekonomii politycznej komunikowania – powstanie, rozwój i stan obecny
30	11.12.2009	Bartosz Błaszczak	Halina Lisicka†	Partie zielonych w Europie Zachodniej – pozycja na krajowych rynkach wyborczych
31	16.04.2010	Anna Wróbel	Andrzej Antoszewski	Równouprawnienie kobiet i mężczyzn jako czynnik demokratyzacji w Polsce
32	21.05.2010	Aleksandra Borek	Ewa Waszkiewicz	Działalność społeczno-kulturalna Gminy Żydowskiej w Berlinie w latach 1990–2004
33	30.09.2010	Anna Wójt	Andrzej Antoszewski	Partie regionalne w hiszpańskim systemie partyjnym
34	30.09.2010	Aleksandra Nowak	Ryszard Herbut	Prezydenccjalizm argentyński 1983–1999 – między teorią a praktyką
35	21.01.2011	Michał Patyna	Andrzej Antoszewski	Polityka narodowościowa Łotwy i Estonii wobec Rosjan po 1991 r.
36	21.01.2011	Przemysław Żukiewicz	Andrzej Antoszewski	Mechanizm powrotu do polityki w świetle teorii przywództwa politycznego
37	21.01.2011	Krzysztof Chaczko	Ryszard Herbut	Dynamika zmiany systemu partyjnego Izraela
38	21.06.2011	Małgorzata Babińska	Ryszard Herbut	Stosunki polsko-czeskie i ich wpływ na funkcjonowanie stereotypów narodowych. Przypadek pogranicza kłodzko-orlickiego
39	01.07.2011	Maciej Herbut	Andrzej Antoszewski	Rola armii w doktrynie kemalizmu w polityce powojennej Turcji
40	05.07.2011	Karolina Borońska-Hryniewiecka	Jacek Sroka	Partycypacja Baskijskiej Wspólnoty Autonomicznej w europejskim procesie decyzyjnym: ewolucja w stronę rządzenia wielopoziomowego?
41	28.10.2011	Andrzej Szczepański	Robert Wiszniewski	Zachowania wyborcze mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim po 1989 r.
42	20.04.2012	Kazimierz Małek	Halina Lisicka†	Reformacyjne kościoły ewangelickie i ich rola w systemie politycznym PRL

Lp.	Data nadania stopnia	Doktorant/ka	Promotor/ka	Tytuł rozprawy
43	08.06.2012	Karolina Kichewko	Jacek Sroka	Dialog społeczny w Irlandii. Centralny poziom przetargów przemysłowych
44	08.06.2012	Wojciech Welskop	Ewa Waszkiewicz	Zjawisko prostytucji w Polsce po 1989 roku
45	10.07.2012	Beata Springer	Ryszard Herbut	Korpus Służby Cywilnej w Polsce w latach 1996–2009 – dylematy polityczne i organizacyjne
46	10.07.2012	Katarzyna Bejma	Ewa Nowacka [†]	Rola audytu w kontroli administracji publicznej
47	26.10.2012	Agnieszka Szumigalska	Halina Lisicka [†]	Stosunek państwa do kościołów w Holandii po II wojnie światowej
48	15.03.2013	Maciej Stobiński	Jacek Sroka	Gabinety rządowe Republiki Czeskiej po 1992 roku
49	15.03.2013	Violetta Tanaś	Ewa Waszkiewicz	Zjawisko mobbingu w Polsce na przykładzie środowiska pielęgnarek wąbrzyskich szpitali w latach 2006–2010
50	06.09.2013	Arleta Ciarczyńska	Robert Wiszniowski	Strategie marketingowe dużych miast na przykładzie Wrocławia
51	22.11.2013	Marek Foriasz	Ludwik Habuda	Towarzystwa Budownictwa Społecznego nową instytucją zarządzania gospodarką mieszkaniową
52	11.04.2014	Agnieszka Jankowska	Ewa Waszkiewicz	Polityczne aspekty życia stowarzyszeniowego wrocławskich Żydów w latach 1871–1918
53	06.06.2014	Elżbieta Biegaj	Robert Wiszniowski	Dynamika zmian systemu partyjnego Niemiec po 1990 roku
54	04.07.2014	Anna Baranowska-Cienciara	Andrzej Antoszewski	Proces transpozycji dyrektyw Unii Europejskiej jako płaszczyzna demokracji deliberacyjnej na przykładzie Polski
55	04.07.2014	Julita Różak-Wilaszek	Jacek Sroka	Polityka energetyczna w perspektywie Nowego Instytucjonalizmu
56	04.07.2014	Iwona Wit-Swiątkowska	Robert Wiszniowski	Proces profesjonalizacji dolnośląskich samorządowych kampanii wborczych w latach 1990–2010
57	06.02.2015	Beata Machul-Telus	Ewa Waszkiewicz	Rola Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w kształtowaniu polskiej polityki narodowościowej (lata 1989–2007)

Lp.	Data nadania stopnia	Doktorant/ka	Promotor/ka	Tytuł rozprawy
58	06.03.2015	Paweł Sus	Andrzej Antoszewski	Turcja: od sułtanatu do demokracji delegatywnej
59	06.03.2015	Bronisława Kowalska	Andrzej Antoszewski	Frakcja Parlamentarna Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD) jako aktor polityczny w latach 1991–2005
60	12.06.2015	Paweł Kurzyński	Halina Lisicka†	Miejsce Stronnictwa Demokratycznego w polskich systemach politycznych
61	03.07.2015	Aleksander Smardz	Andrzej Antoszewski	Postkolonialna tożsamość elit politycznych Republiki Południowej Afryki
62	15.01.2016	Anna Halewicz-Jakubowska	Robert Wiszniowski	Ochrona wizerunku podmiotów rywalizacji wyborczej w Polsce
63	19.02.2016	Ewelina Świątek	Robert Wiszniowski	Wizerunek kobiet uczestniczących w lokalnym życiu politycznym
64	11.03.2016	Agnieszka Janczura	Andrzej Antoszewski	Analiza systemowa jako metoda badań systemu partyjnego
65	14.10.2016	Wojciech Wiejacki	Zbigniew Wiktor	Sprzeczności społeczno-polityczne współczesnych Chin
66	02.12.2016	Maciej Olejnik	Robert Wiszniowski	Korporatystyczny system formułowania polityki w państwach Grupy Wyszehradzkiej – zmiana paradygmatu
67	13.01.2017	Paulina Bilka-Marek	Andrzej Antoszewski	Lustracja i dekomunizacja a proces konsolidowania demokracji (na przykładzie wybranych państw Europy Środkowej i Wschodniej)
68	13.01.2017	Robert Szandrocho	Dariusz Skrzypiński	Transformacja Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2008–2011 na przykładzie terenowych organów administracji wojskowej
69	13.01.2017	Szymon Piechówka	Zbigniew Wiktor	Transformacja polityczna Chińskiej Republiki Ludowej na początku XXI wieku
70	13.04.2018	Kamil Glinka	Robert Wiszniowski	Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska
71	07.12.2018	Mateusz Zieliński	Robert Alberski	Przemiany cywilizacyjne a nowe formy aktywności politycznej w parlamentarnej kampanii wyborczej 2015 r.

Lp.	Data nadania stopnia	Doktorant/ka	Promotor/ka	Tytuł rozprawy
72	18.01.2019	Jerzy Kacała	Robert Wiszniowski	Polityka Zbrojeniowa UE z perspektywy teorii regionalnych kompleksów bezpieczeństwa
73	08.05.2020	Michał Banaś	Andrzej Antoszewski	Prezydenci a koalicje gabinetowe w III RP
74	16.10.2020	Wojciech Ufel	Robert Wiszniowski	Deliberacja w perspektywie hermeneutycznej. Od teorii języka do praktyki politycznej
75	29.09.2021	Katarzyna Domagała	Przemysław Żukiewicz	Fluktuacje w wykonywaniu mandatów deputowanych do legislatury centralnej i regionalnej na przykładzie Zgromadzenia Republiki Serbii oraz Zgromadzenia Autonomicznej Prowincji Wojwodiny
76	26.11.2021	Norbert Tomaszewski	Robert Wiszniowski	Amerykański wyborca a media społecznościowe i celebryci w kampaniach prezydenckich

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych Nauka Polska (Ośrodek Przetwarzania Informacji – Państwowy Instytut Badawczy): <https://nauka-polska.pl/>.
Stan na maj 2022 roku.

Tabela 2. Rozprawy habilitacyjne przedstawicieli i przedstawicierek wrocławskiej szkoły systemów politycznych po 1989 roku (w układzie chronologicznym)

Lp.	Data uzyskania stopnia	Habilitant/ka	Tytuł rozprawy
1	25.11.1996	Ryszard Herbut	Systemy partyjne w Europie Zachodniej – ciągłość i zmiana
2	24.03.1997	Ludwik Habuda	Partycypacja w systemie politycznym Polski realnego socjalizmu
3	22.06.1998	Ewa Nowacka [†]	Samorząd terytorialny w administracji publicznej
4	28.09.1998	Halina Lisicka [†]	Organizacje ekologiczne w polskich systemach politycznych
5	29.11.2002	Ewa Waszkiewicz	Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku na tle polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945–1968
6	20.12.2004	Wiesława Jednaka	Gabinety koalicyjne w III RP
7	18.03.2005	Jacek Sroka	Polityka organizacji pracodawców i przedsiębiorców
8	24.10.2008	Robert Wiszniowski	Europejska przestrzeń polityczna. Zachowania elektoratu w wyborach do Parlamentu Europejskiego
9	22.10.2010	Dariusz Skrzypiński	Władza sądownicza w procesie transformacji polskiego systemu politycznego. Studium politologiczne
10	01.07.2011	Robert Alberski	Trybunał Konstytucyjny w polskich systemach politycznych
11	03.07.2014	Przemysław Żukiewicz	Przywódstwo prezydenckie w państwach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku. Analiza porównawcza
12	04.07.2018	Piotr Sula	Partie małe w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–2016
13	29.11.2019	Marzena Cichosz	Strategie zbiorowych i indywidualnych aktorów politycznych na polskim rynku wyborczym
14	01.04.2022	Karolina Borońska-Hryniewiecka	Parlamenty narodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej. Role, ambicje i ograniczenia

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych Nauka Polska (Ośrodek Przetwarzania Informacji – Państwowy Instytut Badawczy): <https://nauka-polska.pl/>.
Stan na maj 2022 roku.

Tabela 3. Projekty badawcze realizowane pod kierunkiem przedstawicieli i przedstawicieli wrocławskiej szkoły systemów politycznych po 1989 roku (w układzie alfabetycznym wg kryterium nazwiska kierownika lub kierowniczkę projektu)

	Kierownik/ kierowniczkę	Instytucja finansująca	Nr projektu (konkurs)	Tytuł	Lata realizacji
1	Robert Alberski	NCN	N N116 491 740	Regionalna scena polityczna – wzorce rywalizacji w kontekście wyborów samorządowych 2010	2011– 2013
2	Andrzej Antoszewski	NCN	2017/27/B/ HS5/00507 (OPUS 14)	Badanie chwiejności wewnątrzparlamentarnej w wybranych państwach Europy. Perspektywa kry- tycznej analizy systemowej	2017– 2021
3	Andrzej Antoszewski	NCN	2015/19/B/ HS5/00426 (OPUS 10)	Sieciowy model formowa- nia koalicji gabinetowych. Studium porównawcze przy- padków Wielkiej Brytanii, Kanady i Nowej Zelandii	2016– 2019
4	Andrzej Antoszewski	MNiSW	N N116 234 536 (grant promotorski)	Mechanizm powrotu do polityki w świetle teorii przywództwa politycznego. Przypadki Albanii (Sali Be- risha), Czech (Václav Klaus), Słowacji (Vladimír Mečiar) i Ukrainy (Wiktor Januko- wycz)	2009– 2010
5	Andrzej Antoszewski	MNiSW	N N116 413 337 (grant promotorski)	Rola armii w doktrynie kemalizmu w polityce powo- jennej Turcji	2009– 2010
6	Andrzej Antoszewski	MNiSW	N N116 332 535	Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty	2008– 2010
7	Andrzej Antoszewski	MNiSW	N11701231/ 2548	Wybory samorządowe do rad gmin w 2006 roku na terenie województwa dol- nośląskiego. Wzorce rywali- zacji w lokalnych systemach politycznych	2006– 2007
8	Andrzej Antoszewski	bd.	1H02E061 27	Wybory do Parlamentu Europejskiego na terenie Dolnego Śląska. Struktura rywalizacji – kampania wy- borcza – profile kandydatów	2004– 2006

	Kierownik/ kierownicza	Instytucja finansująca	Nr projektu (konkurs)	Tytuł	Lata realizacji
9	Andrzej Antoszewski	bd.	2H02E04423	Wybory samorządowe do Rad Gmin w roku 2002 na terenie województwa dolnośląskiego. Wpływ struktury i mechanizmów rywalizacji wyborczej na kształt lokalnego systemu politycznego	2002– 2003
10	Andrzej Antoszewski	bd.	1H02E02118	Wybory samorządowe do rad gmin w latach 1990–1998 w obecnym województwie dolnośląskim	2000– 2001
11	Karolina Borońska- Hryniewiecka	NCN	2018/29/B/ HS5/00085 (OPUS 15)	Parlamenty narodowe jako „multi-arena players” w Unii Europejskiej?	2019– 2022
12	Karolina Borońska- Hryniewiecka	NCN	2021/43/B/ HS5/00061 (OPUS 22)	Dwie strony tej samej monety? Badanie potencjału współpracy międzyparlamentarnej w Unii Europejskiej	2022– 2025
13	Marzena Cichosz	MNiSW	N N116 431 534	Bariery dostępu do rynku politycznego w Polsce	2008– 2010
14	Kamil Glinka	METREX	(Bernd Steinacher Fellowship)	European Metropolises in Response to COVID-19 (Post)Pandemic Crisis: Recovery, Renewal and Resilience	2022– 2023
15	Kamil Glinka	NCN	2020/04/X/ HS5/00147 (Miniatura)	Polityka miejska w warunkach pandemii COVID-19. Przykład polskich i szwedzkich metropolii centralnych (Warszawa i Sztokholm)	2020– 2022
16	Kamil Glinka	IVF	21820078	Understanding Identities and Regions – Perspectives on V4 and WB	2018– 2020
17	Kamil Glinka	IVF	21920304	Urban Policy System in the Strategic Perspective – from V4 to Ukraine	2019– 2021
18	Kamil Glinka	IVF	(IVF Research Grant Programme 2021–2022)	Urban dimension of European Community's policy – genesis and evolution	2021– 2022
19	Kamil Glinka	IVF	22220037 (Strategic Grant)	Urban Post-COVID Recovery in the V4 Countries	2022– 2025

	Kierownik/ kierownicza	Instytucja finansująca	Nr projektu (konkurs)	Tytuł	Lata realizacji
20	Ludwik Habuda	bd.	1H02E04 027 (grant promotorski)	Samorząd powiatowy. Poli- tyczne i organizacyjne uwa- runkowania funkcjonowania	2004– 2006
21	Ryszard Herbut	MNiSW	N N116 230 336 (grant promotorski)	Prezydencjalizm argentyński 1983–1998 – między teorią a praktyką	2009– 2010
22	Ryszard Herbut	MNiSW	bd.	Szara strefa transformacji. Systemy polityczne państw obszaru WNP w perspekty- wie porównawczej	2007– 2009
23	Ryszard Herbut	bd.	1H02G020 18	Oblicza wyborcy. Społeczne determinanty zachowań politycznych Dolnoślązaków	2000– 2001
24	Dariusz Skrzypiński	MNiSW	N N116 017 739	Wybory samorządowe na Dolnym Śląsku w 2010 roku. Rywalizacja o prezy- denturę w wybranych mia- stach regionu	2010– 2012
25	Radosław Solarz ¹	MNiSW	N N116 443 237	Uwarunkowania kształto- wania strategii wyborczych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku na przykładzie okręgu dol- nośląsko-opolskiego	2009– 2011
26	Jacek Sroka	NCN	N N116 713 740 (grant promotorski)	Gabinety rządowe Republiki Czeskiej	2011– 2012
27	Jacek Sroka	MNiSW	N N116 434 837 (grant promotorski)	Kraj basków w Unii Europej- skiej – ewolucja partycypacji regionu w europejskim procesie decyzyjnym	2009– 2011
28	Jacek Sroka	MNiSW	N117 023 31/0985	Instytucje demokracji party- cypacyjnej w polskim syste- mie politycznym	2006– 2008
29	Robert Wiszniewski	IVF	11510022	New Public Governance in the Visegrad Group (V4)	2015
30	Robert Wiszniewski	NCN	2013/09/B/ HS5/04436 (OPUS 5)	Analiza i diagnoza prze- strzeni wolności religijnej w wybranych sąsiadujących krajach Europy (Polska, Czechy, Niemcy)	2014– 2017

	Kierownik/ kierownicza	Instytucja finansująca	Nr projektu (konkurs)	Tytuł	Lata realizacji
31	Robert Wiszniowski	NCN	2012/07/B/ HS5/03711 (OPUS 4)	Kryzys państwa. Od ujęcia tradycyjnego do współcze- snego na przykładzie Kata- lonii i Szkocji	2013– 2014
32	Robert Wiszniowski	MNiSW	N 117 002 31/0399	Dynamika zmiany zachowań elektoratu na europejskim rynku wyborczym	2006– 2008
33	Przemysław Żukiewicz	NCN	2020/04/X/ HS5/00012 (Miniatura)	Sieci społeczne i semantyka w teorii systemów politycz- nych Anatola Rapoport	2020– 2022
34	Przemysław Żukiewicz	IVF	50810619	Leaders' returns to policy making in East Central Europe	2008– 2009

Źródło: opracowanie własne na podstawie baz danych: (1) Nauka Polska (Ośrodek Przetwarzania Informacji – Państwowy Instytut Badawczy): <https://nauka-polska.pl/>; (2) RAD-ON (Ministerstwo Edukacji i Nauki): <https://radon.nauka.gov.pl/>; (3) POL-ON (Ministerstwo Edukacji i Nauki): <https://polon.nauka.gov.pl/>.

Użyte skróty: MNiSW – Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego; NCN – Narodowe Centrum Nauki; IVF – International Visegrad Fund.

Tabela 4. Nagrody ogólnopolskie dla przedstawicielek i przedstawicieli wrocławskiej szkoły systemów politycznych

Osoba nagrodzona	Rok	Nagroda
Andrzej Antoszewski	2017	Nagroda im. Jana Baszkiewicza za monografię „Współczesne teorie demokracji” (Warszawa 2016)
Andrzej Antoszewski	2011	Nagroda Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za całokształt dorobku
Andrzej Antoszewski	2004	Nagroda Ministra Edukacji za monografię „Systemy partyjne Europy Środkowej”
Andrzej Antoszewski i Ryszard Herbut	2002	Nagroda I Wydziału PAN za podręcznik „Systemy polityczne współczesnego świata” (Gdańsk 2001)
Andrzej Antoszewski i Ryszard Herbut	1996	Nagroda MEN za „Leksykon politologii”
Karolina Borońska-Hryniewiecka	2012	Nagroda Prezesa Rady Ministrów za wyróżniającą się pracę doktorską (praca doktorska: „Participation of the Basque Autonomous Community in European policy-making: evolution towards multi-level governance?”)
Przemysław Żukiewicz	2014	Wyróżnienie w konkursie im. Czesława Mojsiewicza na najlepszą książkę politologiczną roku 2013 za monografię „Przywództwo prezydenckie w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Analiza porównawcza” (Toruń 2013)
Przemysław Żukiewicz	2012	I nagroda w konkursie Polskiego Towarzystwa Nauk Polityczny na najlepszy doktorat w dyscyplinie nauk o polityce obroniony w 2011 roku (praca doktorska: „Mechanizm powrotu do polityki w świetle teorii przywództwa politycznego”)

Źródło: opracowanie własne.

WROCŁAWSKA SZKOŁA SYSTEMÓW POLITYCZNYCH – BIBLIOGRAFIA

Monografie autorskie i współautorskie:

- Alberski R., *Systemy wyborcze*, Wrocławska Oficyna Nauczycielska, Wrocław 1993.
- Alberski R., *Polityka ochrony środowiska w Polsce*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 1994.
- Alberski R., *Trybunał Konstytucyjny w polskich systemach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.
- Alberski R., Antoszewski A., Lisicka H., Skrzypiński D., Solarz R., *Wybory do rad gmin na Dolnym Śląsku (1990–1998)*, Biuro Doradztwa Ekologicznego – Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2001.
- Alberski R., Lisicka H., Sommer J., *Polityka ochrony środowiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Alberski R., Antoszewski A., Cichosz M., Ferens A., Lisicka H., Skrzypiński D., Solarz R., *Wybory samorządowe do rad gmin w 2002 roku w województwie dolnośląskim*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2003.
- Antoszewski A., *Erozja systemu politycznego PRL w latach osiemdziesiątych. Studium procesu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.
- Antoszewski A., *Wybory parlamentarne 1993*, Wrocławska Oficyna Nauczycielska, Wrocław 1993.
- Antoszewski A., *Polska scena polityczna: system czy chaos?*, Wers, Bydgoszcz 2002.
- Antoszewski A., *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- Antoszewski A., *Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, Forum Naukowe, Poznań–Wrocław 2005.
- Antoszewski A., *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

- Antoszewski A., *System polityczny RP*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Antoszewski A., *Współczesne teorie demokracji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016.
- Antoszewski A., *Kryzys wyborów czy kryzys demokracji liberalnej?*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2017.
- Antoszewski A., Herbut R., Jednaka W., *Partie i system partyjny w Polsce. Pierwsza faza przejścia ku demokracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1993.
- Antoszewski A., Herbut R., *Socjaldemokracja w Europie Zachodniej. Studium porównawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995.
- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnego świata*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001.
- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Antoszewski A., Żukiewicz P., Zieliński M., Domagała K., *Formation of Government Coalition in Westminster Democracies. Towards a Network Approach*, Peter Lang, Berlin 2020.
- Banaś M., Zieliński M., *Formowanie koalicji gabinetowych w perspektywie sieciowej. Studium przypadku sojuszu PO-PSL z 2007 roku*, Atla 2, Wrocław 2015.
- Biernat J., *Zarządzanie kadrami. Zarys teorii i praktyki*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości, Wałbrzych 2000.
- Biernat J., *Zarządzanie potencjałem kadrowym organizacji*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości, Wałbrzych 2002.
- Biernat J., *Globalizacja miejsca społeczności lokalnej: management, zarządzanie społeczne. Studia i szkice*, Instytut Sądecko-Lubelski, Wrocław-Lublin 2012.
- Borońska-Hryniewiecka K., *Multilevel Governance and Regional Empowerment. The Basque Country in the European Union*, Center for Basque Studies Press, University of Nevada, Reno 2016.
- Borońska-Hryniewiecka K., *Parlamenty narodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej. Role, ambicje i ograniczenia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

- Borucka J., Skrzypiński D., *Polityka skuteczna. Marketingowa analiza sukcesu wyborczego*, Wydawnictwo Volumed, Wrocław 1995.
- Cichosz M., Herbut R., Sroka J., Wójta-Kempa M., *Oblicza wyborcy. Społeczne determinanty zachowań politycznych Dolnoślązaków*, Wydawnictwo „Profil”, Wrocław 2001.
- Cichosz M., *(Auto)kreacja wizerunku polityka na przykładzie wyborów prezydenckich w III RP*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
- Dobek-Ostrowska B., Wiszniowski R., *Teoria komunikowania publicznego i politycznego: Wprowadzenie*, Wydawnictwo Astrum, Wrocław 2001.
- Florczak A., Lisowska A., *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, OTO Agencja Reklamowa, Wrocław 2014.
- Glinka K., *Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.
- Habuda L., *Rządzący – rządzeni. Totalitaryzm w stosunkach władzy w PRL*, Politechnika Opolska – Oficyna Wydawnicza, Opole 2001.
- Habuda L., *Transformacyjne decyzje i decyzyjne procesy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Habuda L., *Od PRL do Trzeciej Rzeczypospolitej i dalej... Liberalna demokracja i wolnorynkowa gospodarka. Dlaczego i jakie?*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
- Habuda L., *Prawa i Sprawiedliwości Rzeczpospolita Polska. Aksjologia, ustrój, uprawianie polityki, obywatelskie społeczeństwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010.
- Habuda L., *Władza, odpowiedzialność, prawda*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Herbut R., *Systemy partyjne w Europie Zachodniej – ciągłość i zmiana. Studium porównawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996.
- Herbut R., *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Jankiewicz J., *Nowa skrajna prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

- Jednaka W., *Proces kształtowania się systemu partyjnego w Polsce po 1989 r.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995.
- Jednaka W., *Gabinety koalicyjne w III RP*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- Kobielska K., *Polityka ochrony środowiska w strategii rozwoju gminy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Kozierska J., *Wyborcze koszty rządzenia koalicyjnego w Europie Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013.
- Lisicka H., *Rola organizacji społecznych w kształtowaniu i realizacji polityki ochrony środowiska w Polsce*, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 1990.
- Lisicka H., *Pluralizm światopoglądowy w koncepcjach politycznych PAX, ChSS, PZKS*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991.
- Lisicka H., *Organizacje ekologiczne w polskich systemach politycznych*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 1997.
- Lisowska A., *Polityka ochrony środowiska Unii Europejskiej. Podstawy instytucjonalne i programowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Madej M., *Polska Partia Robotnicza na Dolnym Śląsku w okresie kształtowania systemu politycznego Polski Ludowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Nowacka E., *Samorząd terytorialny w systemie władzy publicznej w Polsce. Studium politycznoprawne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1993.
- Nowacka E., *Samorząd terytorialny w administracji publicznej*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1997.
- Nowacka E., *Reformy samorządu terytorialnego w Polsce, Wielkiej Brytanii i USA*, Forum Naukowe, Poznań 2002.
- Nowacka E., *Samorząd terytorialny w ustroju państwowym*, Lexis Nexis, Warszawa 2003.
- Nowacka E., *Polski samorząd terytorialny*, Lexis Nexis, Warszawa 2005 (wyd. 1), 2006 (wyd. 2).
- Nowacka E., *Społeczno-polityczna myśl Benedykta XVI. Geneza i znaczenie dla współczesnych państw demokratycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.

- Nowacka E., *Osoba i państwo w poglądach Benedykta XVI*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007.
- Nowacka E., *Wprowadzenie do doktryny społecznej Benedykta XVI*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.
- Nowacka E., *Samorząd terytorialny jako forma decentralizacji administracji publicznej*, Lexis Nexis, Warszawa 2010.
- Nowacka E., *Władza samorządu lokalnego*, Lexis Nexis, Warszawa 2012.
- Nowacka E., *Wprowadzenie do doktryny społecznej Benedykta XVI. Państwo i społeczeństwo w poglądach Franciszka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015.
- Skrzypiński D., *Organizacje pracodawców i przedsiębiorców w procesie kształtowania się stosunków przemysłowych w Polsce po 1989 roku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.
- Skrzypiński D., *Władza sądownicza w procesie transformacji polskiego systemu politycznego. Studium politologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.
- Solarz R., *Kulturowe uwarunkowania procesu przekształceń polskiego systemu politycznego w latach 90.*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.
- Sroka J., *Europejskie stosunki przemysłowe w perspektywie porównawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.
- Sroka J., *Polityka organizacji pracodawców i przedsiębiorców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- Sroka J., *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.
- Sula P., *System partyjny Republiki Węgierskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Sula P., *Partie małe w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–2016*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2018.
- Waszkiewicz E., *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku na tle polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945–1968*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.

- Waszkiewicz E., *Doktryna hitlerowska wśród mniejszości niemieckiej w województwie śląskim w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001.
- Wiktor Z., *Chiny na drodze socjalistycznej modernizacji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Wiktor Z., Rakowski M., *Rozwój i prognozy przyszłości Chin w zmieniającym się świecie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Wiszniewski R., Babińska M., Glinka K., *Przestrzeń wolności religijnej w Polsce, Czechach i Niemczech*, Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa, Wałbrzych 2017.
- Wiszniewski R., *Marketing wyborczy. Studium kampanii wyborczych w systemach prezydenckich i semiprezydenckich (Finlandia, Francja, Polska, Stany Zjednoczone)*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław 2000.
- Wiszniewski R., *Europejska przestrzeń polityczna. Zachowania elektoratu w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
- Wiszniewski R., *Przełomy państwa współczesnego. Przypadek Szkocji i Katalonii*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2013.
- Żukiewicz P., *Liderzy polityczni w polskich komisjach śledczych. Metody pozyskiwania społecznej akredytacji*, Dom Wydawniczy Duet, Toruń 2009.
- Żukiewicz P., *Przywództwo polityczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Żukiewicz P., *Przywództwo labilne. Mechanizm powrotu do polityki w świetle teorii przywództwa politycznego*, Centrum Analiz Systemów Politycznych, Wrocław–Poznań 2012. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/129828/edition/119317/content>
- Żukiewicz P., *Przywództwo prezydenckie w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Żukiewicz P., *Polityka społeczna w warunkach kryzysu gospodarczego. Zarys problematyki na przykładzie państw Bałkanów*

- Zachodnich*, Prodruk, Poznań 2013. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/129891/edition/119375/content>
- Żukiewicz P., *Pozycja ustrojowa rządu w państwach postjugosłowiańskich. Analiza prawnoporównawcza*, Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/129827/edition/119312>
- Żukiewicz P., *Koalicje w systemie politycznym Nowej Zelandii: od klasycznych do sieciowych porozumień*, Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020.
- Żukiewicz P., *Przywództwo performatywne w świetle wybranych przemówień politycznych po 1918 roku*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2021.
- Żukiewicz P., Fellner R., *Polska politologia w obliczu wyzwań nauki cyfrowej*, Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/129826/edition/119303/content>

Monografie, podręczniki i skrypty pod redakcją:

- Alberski R. (red.), *Wybory samorządowe na Dolnym Śląsku w 2006 roku. Wzorce rywalizacji w lokalnych systemach politycznych*, Wydawnictwo Profil, Wrocław 2008.
- Alberski R., Cichosz M., Tomczak Ł. (red.), *Wybory do sejmików województw w 2006 roku*, Wydawnictwo Marina, Wrocław 2010.
- Alberski R., Solarz R. (red.), *Wybory do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku w okręgu dolnośląsko-opolskim. Uwarunkowania kształtowania strategii wyborczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- Alberski R., Cichosz M., Kobielska K. (red.), *Gra o regiony. Wybory do sejmików województw w 2010 r.*, Wydawnictwo Remar, Wrocław 2013.
- Alberski R., Cichosz M. (red.), *Gra o regiony 2014. Wybory do sejmików województw*, Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/85265/edition/80027/content>

- Alberski R., Cichosz M. (red.), *Gra o regiony 2018. Wybory do sejmików województw*, Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/129950/edition/128743/content>
- Antoszewski A. (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1994.
- Antoszewski A. (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Antoszewski A. (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
- Antoszewski A. (red.), *Wybory do Parlamentu Europejskiego w 2004 r. na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie*, Wydawnictwo Profil, Wrocław 2006.
- 64 Antoszewski A., Fiala P., Herbut R., Sroka J. (red.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
- Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997 (wyd. 1), 2008 (wyd. 3).
- Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Demokracje Europy Środkowej i Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- Antoszewski A., Dumala A., Krauz-Mozer B., Radzik K., *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009.
- Antoszewski A., Kolodii A., Kowalczyk K. (red.), *Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty*, Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2010.
- Barcyszyn-Madziarz P., Żukiewicz P. (red.), *Gender and LGBTQ Issues and Election Processes. Global and Local Contexts*, London–New York, Routledge 2022.

- Błaszczak M., Sroka J. (red.), *Sieci czy struktury? Dialog społeczny na poziomie regionalnym*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2006.
- Cichosz M., Sroka J., Zamorska K. (red.), *Konsekwencje poszerzenia Unii Europejskiej dla Europy Środkowej i Wschodniej*, Komitet Nauk Politycznych PAN, Warszawa 2004.
- Cichosz M., Zamorska K. (red.), *Politologia w Polsce. Stan badań i perspektywy*, Wydawnictwo „Profil”, Wrocław 2006.
- Cichosz M., Skrzypiński D. (red.), *Segmentacja, targeting, pozycjonowanie na rynku politycznym*, Towarzystwo Edukacji Obywatelskiej, Wrocław 2014. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=65075>
- Ferens A., Macek I. (red.), *Administracja i polityka. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.
- Ferens A., Macek I. (red.), *Administracja i polityka. Administracja publiczna w procesie przemian*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.
- Ganowicz E., Lisowska A. (red.), *Współczesne państwo. Idee i rozwiązania instytucjonalne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Glinka K. (red.), *Urban policy system in the strategic perspective: from V4 to Ukraine*, Peter Lang, Berlin 2020.
- Glinka K., Nitschke-Szram B. (red.), *Komunikowanie na poziomie samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo MAJUS, Zielona Góra 2012.
- Glinka K., Nitschke-Szram B. (red.), *Promocja i rywalizacja na poziomie samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo MAJUS, Zielona Góra 2012.
- Habuda L. (red.), *Administracja i polityka. Proces decyzyjny w administracji publicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.
- Herbut R. (red.), *Polska a Unia Europejska – proces przystosowania do „Wspólnej” Europy. Stan i perspektywy*, Atla 2, Wrocław 1999.
- Herbut R., Baluk W. (red.), *Transformacja systemów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.
- Jabłoński A., Antoszewski A. (red.), *Polski przełom polityczny 1989: między totalitaryzmem a demokracją. Materiały sympozjum politologicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1990.

- Jednaka W. (red.), *Wstęp do teorii partii i systemów partyjnych*, Wydawnictwo Terra, Poznań–Wrocław 2000.
- Kasińska-Metryka A., Wiszniowski R. (red.), *Marketing polityczny. Doświadczenia polskie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Kasińska-Metryka A., Wiszniowski R. (red.), *Kryzys marketingu politycznego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Kasińska-Metryka A., Wiszniowski R., Malendowska M. (red.), *Od marketingu samorządowego do prezydenckiego*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2015.
- Kasińska-Metryka A., Wiszniowski R., Malendowska M. (red.), *Ideowe i pragmatyczne uwarunkowania marketingu politycznego*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2016.
- Kurzępa J., Lisowska A., Pierzchalska A. (red.), *Współczesna młodzież pomiędzy Eros a Thanatos*, Argi, Wrocław 2008.
- Lisicka H. (red.), *Wybory samorządowe 1990 roku na terenie Wrocławia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991.
- Lisicka H. (red.), *Dlaczego i jak uczestniczyć w wyborach samorządowych?*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 1994.
- Lisicka H. (red.), *Polityka ochrony środowiska w społeczności lokalnej*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 1994.
- Lisicka H. (red.), *Ochrona środowiska w polityce*, Towarzystwo Naukowe Prawa Ochrony Środowiska, Wrocław 1999.
- Lisicka H. (red.), *System polityczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Biuro Doradztwa Ekologicznego, Wrocław 2001 (wyd. 1) i 2005 (wyd. 2).
- Lisicka H. (red.), *Wybrane problemy prawa ochrony środowiska*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2007.
- Lisicka H. (red.), *Udział społeczeństwa w zintegrowanej ochronie środowiska*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2010.
- Lisicka H., Lisowska A. (red.), *Konflikty środowiskowe i sposoby ich rozstrzygania*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2012.

- Lisowska A., Jabłoński A.W. (red.), *Wizje dobrego państwa. Polska jako „dobre państwo”: koncepcje i kontrowersje*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Lisowska A., Kurzępa J. (red.), *Zachowania dysfunkcyjne. Uwarunkowania społeczne, kulturowe i polityczno-prawne oraz stosowane rozwiązania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- Lisowska A., Kobielska K. (red.), *Standardy dobrego rządzenia w gminach małych. Teoria i praktyka*, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Bydgoszcz 2013.
- Lisowska A., Kobielska K. (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Bydgoszcz 2014.
- Nowina Konopka M., Glinka K., Miernik R. (red.), *Populizm jako narzędzie marketingu politycznego*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2017.
- Pacześniak A., Wiszniowski R. (red.), *Europejska scena partyjna i jej aktorzy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.
- Roch I., Kobielska K. (red.), *Trójkąt pogranicza niemiecko-polsko-czeskiego. Aspekty demograficzne, środowiskowe i przestrzenne*, Dolnośląskie Centrum Rozwoju Lokalnego Wrocław Leibniz-Institut für Ökologische Raumentwicklung, Wrocław–Dresden 2010.
- Skrzypiński D. (red.), *Rywalizacja o prezydenturę w miastach Dolnego Śląska*, Wydawnictwo Marina, Wrocław 2012.
- Skrzypiński D. (red.), *Wybrane społeczne i polityczne aspekty wyborów w Polsce w latach 2014–2015*, Towarzystwo Edukacji Obywatelskiej, Wrocław 2017. <http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/87497/PDF/Ksi%C4%85%C5%BCka%20e-book.pdf>
- Sroka J. (red.), *Administracja i polityka. Ewolucja stosunków przemysłowych w Europie Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
- Sroka J. (red.), *Wybrane instytucje demokracji partycypacyjnej w polskim systemie politycznym*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2008.
- Waszkiewicz E. (red.), *Współcześni Żydzi – Polska i diaspora*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007.

- Wiszniewski R. (red.), *Administracja i polityka. Europejska administracja publiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Wiszniewski R. (red.), *Inercja czy rozwój dialogu społecznego w Polsce? Generalia i detale*, Związek Pracodawców Polska Miedź – Towarzystwo Edukacji Obywatelskiej, Lubin 2012.
- Wiszniewski R. (red.), *Challenges to Representative Democracy. A European Perspective*, Peter Lang, Frankfurt a. M. 2015.
- Wiszniewski R., Glinka K. (red.), *New Public Governance in the Visegrád Group (V4)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Wiszniewski R., Kasińska-Metryka A. (red.), *Marketing polityczny w gorsecie mediów*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.

Raporty z badań i ekspertyzy:

68

- Antoszewski A. i in., *Państwo i My. Osiem grzechów głównych Rzeczypospolitej*, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2015. https://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/5671/raport_pastwo_i_my.pdf
- Ferens A. (red.), *Instrukcja obsługi współpracy organizacji społecznych z samorządem terytorialnym gminy Brzeg. Przewodnik*, Brzeskie Stowarzyszenie Chorych na SM, Brzeg 2015.
- Ferens A., Lejcuś K., *Partnerstwo na rzecz innowacji wsparciem dla tworzenia Akademickiego Inkubatora Technologicznego w Legnicy. Raport częściowy*, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”, Legnica 2008.
- Ferens A., Lejcuś K., Trojanowski P., *Partnerstwo na rzecz innowacji wsparciem dla tworzenia Akademickiego Inkubatora Technologicznego w Legnicy. Drugi raport częściowy*, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”, Legnica 2008.
- Ferens A., Trojanowski P., *Spółeczne i kulturowe uwarunkowania proekologicznych partnerstw na rzecz innowacji na przykładzie MSP subregionu legnickiego. Raport końcowy*, Stowarzyszenie

- na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”, Legnica 2008.
- Kajdane K., Sroka J., Moroń D., Makuch M. (red.), *Analiza zagrożeń społecznych dla Dolnego Śląska. Wykorzystanie wyników sondaży społecznych w różnych obszarach życia do prognozowania zagrożeń społecznych w regionie*, Dolnośląska Agencja Współpracy Gospodarczej, Wrocław 2010.
- Kłosińska K., Zimny R., Żukiewicz P., *Sprawozdanie o stanie ochrony języka polskiego za lata 2016–2017*, Sprawozdanie Rady Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk dla Sejmu RP, druk nr 3324, Warszawa 2019. <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/C4B224C28DB9367BC12583CB0032CA99/%24File/3324.pdf>
- Kwieciński L., Moroń D., Sroka J. (red.), *Analiza systemu edukacji w świetle zmian demograficznych i społecznych regionu. Określenie zapotrzebowania na edukację na różnych poziomach w regionie w świetle prognoz demograficznych i społecznych*, Dolnośląska Agencja Współpracy Gospodarczej, Wrocław 2010.
- Kwieciński L., Pach P., Raszka B., Sroka J., Stawicka M., Wróblewski M. (red.), *Raporty z monitoringu Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego za rok 2008 i 2009*, Dolnośląska Agencja Współpracy Gospodarczej, Wrocław 2011.
- Lisowska A., Macek I. (red.), *Model współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi w powiecie brzeskim*, Przewodnik, Brzeskie Stowarzyszenie Chorych na SM, Brzeg 2015.
- Sroka J., *Analiza funkcjonowania instytucji dialogu społecznego na poziomie województw. Raport z badań wojewódzkich komisji dialogu społecznego*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej – Departament Dialogu i Partnerstwa Społecznego, Warszawa 2009.
- Sroka J., Sula P., Herbut R., *Dialog społeczny na poziomie regionalnym. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.

Słowniki i leksykony:

Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, Atla 2, Wrocław 1995 (wyd. 1).

Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Encyklopedia politologii*, t. 3, *Partie i systemy partyjne*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999.

Kasińska-Metryka A., Wiszniowski R. (red.), *Leksykon marketingu politycznego. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2014.

Lisicka H., Macek I., Radecki W., *Leksykon ochrony środowiska. Prawo i polityka*, Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 1999.

Wybory źródeł:

Wiszniowski R. (red.), *Zintegrowane zarządzanie strategiczne rozwojem państwa: doświadczenia polskie. Wybór dokumentów z komentarzem*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.

Żukiewicz P. (red.), „Podkreślić żądania kobiet”: *Przemówienia posłanek na posiedzeniach plenarnych Sejmu Ustawodawczego (1919–1922). Teksty źródłowe*, Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2021. <https://repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/142067/edition/131484/content>

Księgi jubileuszowe i pamiątkowe oraz antologie tekstów:

Alberski R., Jednaka W., Skrzypiński D. (red.), *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Księga dedykowana Profesorowi Andrzejowi Antoszewskiemu*, t. 2, *Instytucje i mechanizmy rywalizacji politycznej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.

Juchnowski J., Turczyński P., Wiszniowski R., *Europa: idee, koncepcje, rzeczywistość. Księga dedykowana profesorowi Wiesławowi Bokajle*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2016.

Juchnowski J., Wiszniowski R. (red.), *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Księga dedykowana Profesorowi Andrzejowi Antoszewskiemu*, t. 1, *Podmioty i procesy demokratyczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.

- Juchnowski J., Wiszniowski R. (red.), *Współczesna teoria i praktyka badań społecznych i humanistycznych (XXV-lecie Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego)*, t. 1, t. 2, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Lisicka H. (red.), *Prawo i polityka w ochronie środowiska. Studia z okazji 40-lecia pracy naukowej Jerzego Sommera*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2006.
- Lisicka H. (red.), *Prawo ochrony środowiska i prawo karne. Książka jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej prof. dra hab. Wojciecha Radeckiego*, Wydawnictwo Prawa Ochrony Środowiska, Wrocław 2008.
- Sielezin J.R., Wiszniowski R., Alberska M. (red.), *Od historii myśli do praktyki politycznej. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Juchnowskiemu z okazji Jubileuszu 40-lecia pracy naukowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- Sula P. (red.), *Political science. An anthology*, Institute of Political Science – University of Wrocław, Wrocław 2013.

ROZDZIAŁ I – BIBLIOGRAFIA

- Ágh A., *Declining Democracy in East-Central Europe. The Divide in the EU and Emerging Hard Populism*, Edward Elgar, Cheltenham–Northampton 2019.
- Antoszewski A., *Barriere konsolidacji demokracji w Polsce*, „Forum Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości”, t. III, z. 1 (2001), s. 211–240.
- Antoszewski A., *Ewolucja systemu wyborczego do Sejmu*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 51–72.
- Antoszewski A., *Instytucjonalne uwarunkowania procesu decyzyjnego*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 201–241.
- Antoszewski A., *Modele demokracji przedstawicielskiej*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, s. 7–27.
- Antoszewski A., *Ordynacje wyborcze do parlamentu i ich konsekwencje*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*, Wrocław 1994, s. 41–64.
- Antoszewski A., *Systemy partyjne Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] K. Kowalczyk, Ł. Tomczak (red.), *Czechy – Polska – Ukraina: Partie i systemy partyjne. Stan i perspektywy*, Toruń 2007, s. 7–26.
- Antoszewski A., Kozierska J., *Poland: Weak Coalitions and Small Party Suicide in Government*, [w:] T. Bergman, G. Ilonszki, W.C. Müller (red.), *Coalition Governance in Central Eastern Europe*, Oxford University Press, Oxford 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198844372.003.0009>
- Banaś M., *Systemowe uwarunkowania rywalizacji politycznej w średnich miastach województwa dolnośląskiego po 2014 roku*, „Acta Politica Polonica”, nr 2 (2016), s. 49–63.

- Borońska-Hryniewiecka K., *Accountability revisited: parliamentary perspectives on the Inter-Parliamentary Conference on Stability, Economic Coordination, and Governance*, „Politics and Governance”, t. 9, nr 3 (2021), s. 145–154. <https://doi.org/10.17645/pag.v9i3.4142>
- Borońska-Hryniewiecka K., J. Grinc, *Actions speak louder than words? The untapped potential of V4 parliaments in EU affairs*, „East European Politics and Societies and Cultures”, t. 20, nr 10 (2021), s. 1–23. <https://doi.org/10.1177/08883254211012770>
- Chrząszcz B., *Paradygmat według koncepcji Thomasa Samuela Kuhna. Analiza metodologicznoprawna*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, t. 10, nr 1 (2021), s. 42–57, <https://doi.org/10.34616/fiuw.2021.1.42.57>
- Dąbrowski S., *Nasze trzydziestolecie 1969–1999. Refleksje jubileuszowe*, [w:] K. Dziubka, T. Łoś-Nowak, K. Paszkiewicz (red.), *Politologia wrocławska. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 9–20.
- Freedom House, *Nation in Transit 2021. The Antidemocratic Turn*, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf
- Herbut R., *Partie polityczne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 50–90.
- Herbut R., *Podziały społeczne politycznie doniosłe (cleavages) w Europie Zachodniej*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 28–49.
- Herbut R., *Proces demokratyzacji systemu politycznego – warunki i ograniczenia*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, Wrocław 1998, s. 7–23.
- Herbut R., Jednaka W., *Systemy partyjne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 91–134.
- Jabłoński A.W., Sobkowiak L. (red.), *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.

Jednaka W., *Proces tworzenia gabinetów koalicyjnych w latach 1989–2001 i ich funkcje polityczne*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.

Krastev I., *What's Wrong with East-Central Europe? Liberalism's Failure to Deliver*, „Journal of Democracy”, nr 1, t. 7 (2016), s. 35–39.

Kuhn T.S., *The Structure of Scientific Revolution*, wyd. 3, The University of Chicago Press, Chicago–London 1993.

Nohlen D., *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, przeł. R. Alberski, J. Sroka, Z. Wiktor, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.

Sula P., Madej M., *A dress rehearsal: European elections in Poland before the parliamentary race*, [w:] R. Carp, C. Matiuța (red.), 2019 *European Elections. The EU Party Democracy and the Challenge of National Populism*, Brill, Leiden–Boston 2020, s. 155–168.
https://doi.org/10.1163/9789004435148_012

Zarządzenie nr 81/2013 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie zmian organizacyjnych w Instytucie Politologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego, <https://bip.uni.wroc.pl/download/attachment/3778/zarzadzenie-rektora-universytetu-wroclawskiego-nr-81-z-2013-roku-z-dnia-21052013-r-w-sprawie-zmian-organizacyjnych-w-instytucie-politologii-na-wns-uwr.pdf>

Zarządzenie nr 93/2011 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 5 września 2011 r. wprowadzające zmiany organizacyjne w Instytucie Politologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. <https://bip.uni.wroc.pl/download/attachment/2040/zarzadzenie-rektora-universytetu-wroclawskiego-nr-93-z-2011-roku-z-dnia-05092011-r-wprowadzajace-zmiany-organizacyjne-w-instytucie-politologii-na-wns-uwr.pdf>

Zieliński M., *Kierunki rozwoju wrocławskiej szkoły politologicznej – polityczność czy postmodernizm*, [w:] B. Krzysztan, W. Ufel, M. Zieliński (red.), *Polityka/polityczność. Granice dyskursu*, Wrocław 2016, s. 71–97.

- Żukiewicz P., *Gender and post-election intraparlimentary volatility in East Central Europe. Comparing Czech, Lithuanian, and Polish parliaments*, [w:] P. Barczyszyn-Madziarz, P. Żukiewicz (red.), *Gender and LGBTQ Issues and Election Processes. Global and Local Contexts*, Routledge, London–New York 2022, s. 38–57.
<https://doi.org/10.4324/9781003204411-4>
- Żukiewicz P., Piel Martín L., *Beyond Dichotomous Gender Stereotyping: An Analysis of Global News Coverage of Jacinda Ardern's Leadership*, [w:] P. Barczyszyn-Madziarz, P. Żukiewicz (red.), *Gender and LGBTQ Issues and Election Processes. Global and Local Contexts*, Routledge, London–New York 2022, s. 95–112.
<https://doi.org/10.4324/9781003204411-7>
- Żukiewicz P., *Prawo i samorządność (bezpartyjna). Wybory do sejmiku województwa dolnośląskiego*, [w:] R. Alberski, M. Cichosz (red.), *Gra o regiony 2018. Wybory do sejmików województw*, Wrocław 2020, s. 10–24.
- Żukiewicz P., Zieliński M., Domagała K., *Social Network Analysis as a research method in political science. An attempt to use it in coalition research*, „Przegląd Politologiczny”, nr 4 (2018), s. 39–50,
<https://doi.org/10.14746/pp.2018.23.4.3>

ROZDZIAŁ II.

Przemysław Żukiewicz

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0001-7579-4341

System polityczny – ujęcia klasyczne i krytyczne

STRESZCZENIE

W rozdziale rekonstruuje ujęcia teorii systemów politycznych, dzieląc je – podobnie jak czyni to Andrzej Antoszewski – na ujęcia klasyczne i krytyczne. Staram się wskazać na kanoniczne źródła teoretycznej refleksji nad kategorią systemu politycznego, za które uznaję prace Davida Eastona, Gabriela A. Almonda oraz Anatola Rapoport. Krytykę, jaką A. Antoszewski poddaje systemowe ujęcie polityki, uzupełniam o nieobecne w jego pracach argumenty. Jednocześnie stawiam tezę, że podejście wrocławskiego badacza – paradoksalnie – nie doczekało się szeroko zakrojonej dyskusji naukowej, choć jednocześnie stało się podbudową teoretyczną dla rozlicznych prac empirycznych poświęconych analizom porównawczym i studiom przypadków poszczególnych systemów politycznych.

Wprowadzenie

W pracach Andrzeja Antoszewskiego próżno poszukiwać jednego ujęcia teorii systemów politycznych, na którym ufundował on swoje teoretyczne i empiryczne rozważania dotyczące tak fundamentalnych dla nauk o polityce zagadnień, jak demokracja, reżim polityczny czy system partyjny. Wydaje się, że wrocławski politolog większą wagę przywiązywał zawsze do holistycznego podejścia do tej problematyki, wskazując co najwyżej na punkty styczne wybranych, interpretowanych i krytykowanych przez siebie koncepcji. Być może też dlatego w pracach A. Antoszewskiego daje się zauważyć predylekcję do używania takich sformułowań, jak *systemowe ujęcie polityki* lub też *analiza systemowa przy jednoczesnej rezerwie wobec bazowego pojęcia system polityczny*. Ta swoista – widoczna zwłaszcza w późniejszych pracach – „ucieczka od systemu politycznego” znajdować może swoje źródło w przekonaniu A. Antoszewskiego, że pojęcie to jest obarczone wieloma teoretycznymi wadami. Stąd też wrocławski badacz wyodrębnił „klasyczne” podejście do systemu politycznego oraz ujęcia „alternatywne” i „krytyczne” wobec niego.

78

Klasyczne ujęcia systemu politycznego

Konstrukcja klasycznej koncepcji systemu politycznego opiera się według A. Antoszewskiego na trzech filarach, to jest na: (1) funkcjonalizmie, (2) ogólnej teorii systemów oraz (3) cybernetyce^[1]. Najważniejsze teoretyczne inspiracje pochodzą tym samym z prac Talcotta Parsonsa, Gabriela Almonda, Karla Deutscha i Davida Eastona.

Nietrudno zauważyć, że spośród wymienionych inspiracji A. Antoszewski najmniej chętnie sięga do źródeł cybernetycznych. Ma to swoje uzasadnienie – wyrażane niekiedy w zawołowany, a niekiedy w bezpośredni sposób – w sceptycyzmie wobec modelowego

[1] A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. I, wyd. 3, Wrocław 1999, s. 73.

ujęcia procesów politycznych. Nawet jeśli A. Antoszewski w swoich późnych pracach wielokrotnie korzysta z ilościowych narzędzi analizy systemowej, przydatnych zwłaszcza w komparatystyce systemów, to służą mu one do zobrazowania określonych tendencji i do dyskusji z zastanymi argumentami teoretycznymi, a nie do budowania modeli statystycznych czy predyktywnych. W tym sensie A. Antoszewski zawsze pozostawał i wciąż pozostaje daleki od bazujących na cybernetyce kwantytatywnych ujęć (rozwijanych w ostatnich latach w Polsce na przykład przez Krzysztofa Kasianiuka^[2]).

W jednej z prac A. Antoszewski rekonstruuje cele „klasycznego” systemowego podejścia do polityki. Jego zdaniem służyć ono miało: (1) obiektywizacji wyniku badawczego, (2) holistycznemu ujęciu dynamicznego przedmiotu badań, (3) wyodrębnieniu przedmiotu badań od zjawisk, procesów i zachowań będących otoczeniem tego przedmiotu^[3].

Wrocławski politolog w sposób aprobatywny pisze o pierwszym celu (**obiektywizacja**), stwierdzając, że język analizy systemowej sięga do kategorii „aideologicznych” oraz niweluje tendencje do manipulowania emocjonalnie nacechowanymi i normatywnie zorientowanymi terminami, takimi jak demokracja czy totalitaryzm. Aprobując ten cel, autor zdaje się jednak pomijać fakt, że także pojęcia analizy systemowej (zwłaszcza współczesnej, zorientowanej kwantytatywnie) „pod płaszczykiem” miar i wag także nie są wolne od wartościowania.

Spójrzmy przykładowo na termin *chwiejność wyborcza* oznaczający zakres zmian systemowych w zachowaniach wyborczych wyborców pomiędzy kolejnymi elekcjami^[4]. Uczeni zagraniczni (prymarnie Mogens N. Pedersen^[5]) oraz polscy (m.in. właśnie

[2] Co zresztą implikuje także sprzężenie zwrotne – Krzysztof Kasianiuk, bazując na podejściu systemowym, tylko incydentalnie powołuje się na A. Antoszewskiego. Zob. K. Kasianiuk, *Modelowanie percepcji transformacji politycznej. Podejście systemowe*, Warszawa 2021, s. 60.

[3] A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria...*, s. 74–75.

[4] E.N. Powell, J.A. Tucker, *Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches*, „British Journal of Political Science”, t. 44, nr 1 (2014), s. 123.

[5] M.N. Pedersen, *The dynamics of European party systems: Changing patterns of electoral volatility*, „European Journal of Political Research”, t. 7, nr 1 (1979), s. 1–26.

A. Antoszewski^[6] nie używają w tym kontekście obiektywnych i niewartościujących rzeczowników, takich jak chociażby *zmiana*, *modyfikacja*, *reorientacja*, ale właśnie mającego negatywne konotacje – bo stojącego w sprzeczności ze stabilnością – rzeczownika *chwiejność*. Podobnie często sam A. Antoszewski korzysta z pojęcia efektywna liczba partii^[7], posługując się tym samym ocennym przymiotnikiem efektywna, który deprecjonuje rolę i znaczenie partii na tyle małych, by mogły mieć jakikolwiek wpływ na wartość tego współczynnika. A tymczasem pogłębione studia przypadku wykazują, że nawet bardzo małe ugrupowania polityczne (niemające szans na uzyskanie relewancji lub efektywności mierzonej w kategoriach empirycznych/liczbowych) mogą w sposób istotny wpływać na wzorce rywalizacji międzypartyjnej zarówno w procesie wyborczym, jak i na arenach parlamentarnej i gabinetowej lub zgoda poza parlamentem^[8].

80

Aprobata A. Antoszewskiego dla dwóch pozostałych celów analizy systemowej (**holizm i wyodrębnienie granic systemu**) nie jest już tak klarowna. Badacz z dystansem podchodzi do funkcji prognostycznej, jaką umożliwiać miałyby systemowe ujęcie polityki (w przeciwieństwie do innych podejść i teorii politologicznych), a także do kwestii wyodrębnienia systemu politycznego – jako przedmiotu badań – spośród większego systemu społecznego, wprost stwierdzając: „Nie jest to zadanie łatwe: poszczególne struktury, procesy i działania społeczne przenikają się wzajemnie i okazują się niekiedy fragmentem systemu politycznego, niekiedy zaś tworzą jego otoczenie”^[9].

Wrocławski politolog zgadza się natomiast ze stwierdzeniem Gabriela A. Almonda i G. Bingham Powella, jakoby każdy system

[6] A. Antoszewski, *Political competition in Poland. Traditionalisation or westernisation?*, [w:] K. Cordell (red.), *Poland and the European Union*, London–New York 2000, s. 78–80.

[7] A. Antoszewski et al., *Formation of Government Coalition in Westminster Democracies. Towards a Network Approach*, Berlin 2020, s. 33, 38, 40.

[8] Por. C. Copus et al., *Minor Party and Independent Politics beyond the Mainstream: Fluctuating Fortunes but a Permanent Presence*, „Parliamentary Affairs”, t. 62, nr 1, s. 4–18.

[9] A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria...*, s. 75.

polityczny gdzieś się zaczynał i gdzieś się kończył^[10], ale trzeba przyznać, że twierdzenie to w debacie naukowej wciąż budzi kontrowersje. Może być ono uznane za poprawne pod względem formalno-logicznym; problem jednak w tym, że ponad pół wieku po wydaniu książki amerykańskich klasyków badań systemowych wciąż nie znaleziono precyzyjnej odpowiedzi na pytanie, gdzie system polityczny się zaczyna, a gdzie kończy. Zwracają na to uwagę Maciej i Ryszard Herbutowie w swojej surowej krytyce koncepcji jednego z uznanych teoretyków systemów politycznych, Davida Eastona^[11]. Co jeszcze ciekawsze, podkreśla to także autorka doktoratu przygotowanego pod kierunkiem A. Antoszewskiego^[12], pisząc, że „[j]ednym z podstawowych pytań, jakie stawia nauka o polityce, a na które analiza systemowa nie udziela jednoznacznej i wyczerpującej odpowiedzi, jest pytanie o przebieg granic systemu politycznego”^[13].

W opinii A. Antoszewskiego badaczy wywodzących się z klasycznej szkoły systemów politycznych łączy wspólne przekonanie o tym, że każdy system to pewna całość składająca się z elementów pozostających ze sobą we wzajemnej interakcji oraz że charakter tych interakcji może być bezpośredni lub pośredni. Uczeni spierają się natomiast o to, jak definiować, oznaczać i interpretować elementy

[10] Cytowani autorzy piszą: „A system starts somewhere and stops somewhere”. Zob. G.A. Almond, G.B. Powell, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston–Toronto 1966, s. 19.

[11] Por. cytat: „(...) rola obserwatora (badacza) jest kluczowa przy określaniu tożsamości danego systemu, co oznacza, że to on podejmuje decyzję, które z wymienionych elementów stanowią system, a które jego środowisko. W ten sposób „a” i „b” można określić mianem systemu, a „c” mianem parametru środowiskowego. Nic jednak nie stoi na przeszkodzie, aby potraktować „b” i „c” jako składowe systemu, a „a” jako parametr środowiskowy. Oznacza to, że te same elementy, przy określeniu innego celu badania (inna tożsamość systemu), mogą zostać zestawione z sobą w zupełnie innej konfiguracji”. M. Herbut, R. Herbut, *Cybernetyczny model systemu politycznego Eastona i problemy związane z jego aplikacją*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, t. 28 (2020), s. 10.

[12] A. Janczura, *Analiza systemowa jako metoda badań systemu partyjnego*, niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem A. Antoszewskiego i obroniona w Instytucie Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego (data nadania stopnia: 11.03.2016).

[13] A. Huczek, *Zastosowania analizy systemowej jako metody badawczej w naukach politycznych – perspektywa porównawcza*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie” (2010), s. 121.

systemów. I tak D. Easton uważa, że elementami konstytuującymi system polityczny są zachowania związane z władczą alokacją deficytowych dóbr lub ciężarów; G.A. Almond i G.B. Powell – że są nimi interakcje wpływające na użycie legitymowanego przymusu fizycznego; T. Parsons zaś – że są to relacje wiążące się z organizowaniem i mobilizowaniem zasobów^[14].

Za kluczowe pojęcie w analizie systemu politycznego A. Antoszewski uważa termin *interakcji*, którą rozumie jako „wzajemne, powtarzalne oddziaływanie na siebie co najmniej dwóch składników systemu społecznego”^[15]. Zdaniem badacza politologów zdecydowanie częściej analizują interakcje wewnątrzsystemowe (wzajemne oddziaływania uczestników życia politycznego) niż interakcje pomiędzy systemem a jego otoczeniem. A. Antoszewski zwraca uwagę na różnice dzielące przedstawicieli dwóch filozofii politycznych w odniesieniu do motywacji przyświecających aktorom napędzającym swoimi działaniami interakcje systemu politycznego. Z jednej bowiem strony zwolennicy podejścia deliberatywnego (A. Antoszewski nazywa je integracyjną teorią rozwoju społecznego) uważają, że motorem działań są w tym przypadku współdziałanie na rzecz dobra wspólnego i realizacja celów wzmacniających wspólnotę. Z drugiej zaś strony zwolennicy podejścia agonicznego (u A. Antoszewskiego – koercyjnej teorii rozwoju społecznego) zwracają uwagę na sprawczą siłę konfliktu interesów, który napędza działania aktorów w systemie. Co ciekawe, A. Antoszewski uważa, że oba wymienione podejścia są – przynajmniej w pewnym sensie – komplementarne, ponieważ aby rozstrzygnąć spór o deficytowe dobra, potrzebne jest uświadomienie sobie zbiorowych celów zarówno przez tych, którzy tego dobra się domagają, jak i przez tych, którzy dostęp do niego bronią^[16].

[14] A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria...*, s. 75–76.

[15] Ibidem, s. 76.

[16] Ibidem.

Główne inspiracje w teorii systemów A. Antoszewskiego – teoretycy klasycznego podejścia do systemu politycznego

David Easton

Najwięcej miejsca w pracach o teorii systemów politycznych oraz analizie systemowej A. Antoszewski poświęca koncepcji D. Eastona^[17]. Wrocławski badacz wyodrębnia najważniejsze założenia Eastonowskiego modelu systemu politycznego, do których – ujmując rzecz skrótowo – zalicza następujące twierdzenia: (1) życie polityczne nie istnieje w próżni i podlega oddziaływaniom zewnętrznym; (2) życie polityczne tworzy pewien system, na którego oddziałują czynniki zewnętrzne i który sam na te czynniki oddziałuje; (3) motorem napędowym (źródłem energii) systemu są wkłady przyjmujące postać żądań i poparcie; (4) bezpośrednim efektem działania systemu są decyzje przyjmujące postać oświadczeń i dokonań; (5) mechanizm funkcjonowania systemu politycznego polega na konwersji wewnątrzsystemowej wkładów na wytwory systemu; (6) wytwory (efekty) systemu powodują sprzężenie zwrotne, po którym ponownie stają się wkładami; (7) głównym makrorezultatem funkcjonowania systemu politycznego jako całości jest redukcja napięć pomiędzy żądaniami a decyzjami i zdolność do zachowania systemu w stanie równowagi^[18].

Szczególną wagę A. Antoszewski przywiązuje do rozróżnień, jakie D. Easton poczynił w zakresie wyodrębnienia konkretnych wkładów i wytworów systemu politycznego. Po stronie wejściowych wkładów kanadyjski politolog wyróżnił żądania (czyli informacje o stanie otoczenia lub samego systemu bądź też każde wydarzenie w otoczeniu

[17] A. Antoszewski opiera się przede wszystkim na pracach: D. Easton, *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, New York 1953; idem, *An Approach to the Analysis of Political Systems*, „World Politics”, t. 9, nr 3 (1957), s. 383–400; idem, *A System Analysis of Political Life*, New York–London–Sydney 1965; idem, *The Analysis of Political Structure*, New York 1990.

[18] A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria...*, s. 78.

lub systemie wpływające na ten system) oraz poparcia (wymuszone, partycypacyjne, materialne i symboliczne zasoby dostarczane w celu uznania systemu za legitymizowany). Po stronie wyjściowych wytworów znalazły się zaś oświadczenia (informacje, jakie system przekazuje otoczeniu, np. przepisy prawa) oraz dokonania (bezpośrednie przekształcenie stanu otoczenia)^[19]. Co ciekawe, sam A. Antoszewski w późniejszych swoich pracach rezygnuje ze stosowania terminów wkłady i wytwory, zastępując je – zgodnie z polskojęzycznym uzusem – kategoriami wejścia do systemu i wyjścia z niego.

Gabriel A. Almond

Pomimo że w polskiej politologii Gabriel A. Almond zapisał się głównie na kartach prac poświęconych kulturze politycznej^[20], A. Antoszewski obficie czerpie z dorobku badacza, sytuując go w centrum debaty na temat teorii systemów politycznych. Za jedną z najważniejszych kategorii w myśli G.A. Almonda wrocławski badacz uznaje podział ról politycznych i zastosowanie metafory gry w odniesieniu do mechanizmu funkcjonowania każdego systemu politycznego. Warunkiem przetrwania każdego z takich systemów A. Antoszewski – w ślad za G.A. Almondem – czyni zdolność do pozyskiwania zasobów, regulacji zachowań, rozdziału dóbr deficytowych, wytwarzanie symboli spajających wspólnotę oraz reakcję na wyzwania płynące z otoczenia systemu^[21].

Anatol Rapoport

A. Antoszewski z teorii systemów A. Rapoporty czerpie nie nazbyt często, ale stanowi ona dla niego ważny punkt odniesienia w definowaniu i podejściu do analizy systemów partyjnych. Będąc krytycznym

[19] Ibidem, s. 79–80.

[20] Por. A.W. Jabłoński, *Kultura polityczna i jej przemiany*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. II, wyd. 2, Wrocław 1998, s. 180–181.

[21] A. Antoszewski, *System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego*, „Wrocławskie Studia Erazmianskie”, t. VIII (2014), s. 17–18.

wobec dotychczasowych ustaleń polskich badaczy prowadzących swoje badania w obszarze polityki porównawczej, współtwórca wrocławskiej szkoły systemowej podkreśla za A. Rapoportem, że

systemem jest zbiór dających się zidentyfikować elementów, pomiędzy którymi zachodzą dające się zidentyfikować relacje, implikujące kolejne relacje, zaś cechę dynamizmu zapewnia fakt, że określony kompleks relacji zachodzących w danym czasie implikuje inny ich kompleks w późniejszym czasie^[22].

Z tych teoretycznych przesłanek wynika praktyczna implikacja konieczna do uświadomienia i zaaplikowania w badaniach nad systemami politycznymi. Chodzi mianowicie o stwierdzenie, że z jednej strony system tworzą określone elementy, które dają się zidentyfikować i pozostają we wzajemnej relacji, a z drugiej strony – że relacje tych elementów pozostają dynamiczne i zmienne w czasie^[23]. Innymi słowy, aby określić dany byt jako system, muszą zostać spełnione przesłanki zarówno instytucjonalizacji relacji pomiędzy elementami systemu, jak również dynamiki tych relacji^[24].

A. Antoszewski powołuje się też na A. Rapoport, zwracając uwagę na funkcję prognostyczną, którą analiza systemowa miałaby pomóc wypełnić nauce o polityce. Jednocześnie wrocławski badacz wprost wskazuje na to, że ta ocena funkcji prognostycznej analizy systemowej jest „zbyt entuzjastyczna”^[25]. Łatwo to zrozumieć, zważywszy na pozostały dorobek A. Antoszewskiego. Wszak – jak już wyżej wspomniano – stroni on od predyktywnego modelowania,

[22] Idem, *Analiza systemowa – przemijająca moda czy zmarnowana szansa w badaniach systemów partyjnych*, [w:] A. Antoszewski et al. (red.), *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Lublin 2009, s. 126.

[23] A. Rapoport, *Conceptualization of a System as a Mathematical Model*, [w:] J.R. Lawrence (red.), *Operational research and social sciences*, London 1966, s. 515.

[24] Idem, *General Systems Theory*, [w:] D.L. Sills (red.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, New York 1968, s. 453.

[25] A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria...*, s. 75.

skupiając się na analizie danych zastanych i formułowaniu wniosków ogólnoteoretycznych, a nie prognostycznych.

Krytyka klasycznego ujęcia systemów politycznych

Sceptycyzm wobec opartego na analizie systemowej modelowania przejawia się także w diagnozie A. Antoszewskiego, którą stawia on klasycznemu podejściu do systemów politycznych. Twierdzi mianowicie, że mimo wielu badań określonych obszarów życia politycznego prowadzonych w paradygmacie systemowym w drugiej połowie XX wieku (badania nad rewolucjami, kryzysami politycznymi, erozją systemów oraz polityką zagraniczną) uczonym nie udało się stworzyć żadnego teoretycznego modelu, który tłumaczyłby, dlaczego systemy polityczne ulegają przekształceniom i jakie czynniki decydują o kierunku tych przekształceń. Zdaniem wrocławskiego politologa „winę” za to ponosi zbyt duże zróżnicowanie poszczególnych systemów i brak możliwości uwspólnienia w analizie politologicznej odrębnych przypadków^[26].

A. Antoszewski główny punkt ciężkości krytyki klasycznej szkoły systemowej przesuwając na twierdzenie, że system polityczny zawsze dąży do homeostazy, to jest pozostania w stanie względnej równowagi. Badacz podziela zdanie Michela Croziera i Erharda Friedberga, którzy uważają, że model systemu politycznego wzorowany na modelach cybernetycznych ignoruje w ten sposób ludzki wymiar działań składających się na elementy systemu politycznego, a tym samym nie bierze pod uwagę immanentnie z nimi związanych: nieprzewidywalności, nieracjonalności i zmienności^[27].

Przy tym samo pojęcie *równowagi* A. Antoszewski uważa za słabo poddające się operacjonalizacji, proponując – wraz z innymi uczonymi krytycznie odnoszącymi się do klasycznej szkoły systemowej – zastąpienie go bardziej precyzyjnym terminem *stabilność polityczna*. W tym znaczeniu badania nad systemami demokratycznymi nie muszą

[26] Ibidem, s. 80.

[27] Ibidem, s. 81.

odpowiadać na pytania, jakie wartości powinna urzeczywistniać demokracja, a jedynie stwierdzać, czy analizowany system polityczny pozostaje na tyle stabilny, by zapewnić wyegzekwowanie zachowań zgodnych z regułami demokratycznej gry^[28].

Przededefiniowanie podstawowych założeń tkwiących u podstaw analizy systemowej – w myśl ustaleń Jana-Erika Lane’a i Svante Erssona – uformowało w dużej mierze empiryczną część aktywności badawczej A. Antoszewskiego. We wszystkich jego późniejszych pracach poświęconych analizom porównawczym bądź studiom przypadków konkretnych systemów partyjnych zauważyć daje się dwutorowe myślenie o systemie. Badacz charakteryzuje systemy, z jednej strony wskazując na długofalowy proces instytucjonalizacji mechanizmów wpływu obywateli na władze oraz sprawowania tej władzy (segment normatywny), z drugiej zaś strony dokonując pomiaru konkretnych wskaźników, takich jak częstotliwość zmian gabinetu, przekształcenia systemu partyjnego, trwałość zachowań wyborczych itp.^[29]. Podąża zgodnie z nakreśloną przez siebie ścieżką rozwoju zachodnioeuropejskiej politologii, w której: (1) nacisk kładzie się nie na aspekt normatywny (czy demokracja powinna być), ale empiryczny (czy demokracja jest i jak działa); (2) największą rolę odgrywają badania komparatystyczne ukazujące podobieństwa, różnice i tendencje rozwojowe różnych systemów politycznych; (3) wysiłki badawcze skupione zostają na poszczególnych arenach systemu politycznego^[30].

Dużo uwagi A. Antoszewski poświęca także innemu nurtowi krytyki klasycznej szkoły systemowej, bazującemu na pracach badaczy, którzy postulują „indywidualizowanie” podejścia do analizy systemów politycznych. Sam termin „indywidualizmu/indywidualizacji” nie jest w tym kontekście użyty w sposób precyzyjny. Wydaje się, że lepszym desygnatem dla tego nurtu krytyki byłoby określenie go mianem „atomizacyjnego” lub „segmentacyjnego”. Chodzi bowiem

[28] Ibidem, s. 83.

[29] Ibidem.

[30] Ibidem, s. 84–85.

o to, by myślenie o systemie w kategoriach holistycznych zastąpić analizą konkretnych elementów składających się na ten system. Może to dotyczyć zarówno poszczególnych subsystemów, nazywanych przez A. Antoszewskiego arenami (wyborczą, parlamentarną, gabinetową, administracyjną, korporatystyczną); może to również dotyczyć zachowań pojedynczych aktorów, którzy w ramach systemu toczą gry, konflikty, przetargi i negocjacje^[31].

Definicje systemu politycznego w ujęciu A. Antoszewskiego

Analiza koncepcji klasycznych i krytycznych przywiodła ostatecznie A. Antoszewskiego do sformułowania w latach 90. XX wieku własnej propozycji definicji systemu politycznego, za który uznał on „układ normatywnych i faktycznych zależności, jakie funkcjonują w obszarze władzy politycznej”^[32]. Definicja ta z czasem uległa stopniowej ewolucji, by w 2014 roku przybrać następującą postać:

[System polityczny to] struktura organizująca i porządkująca stosunki władzy publicznej w ramach określonej – narodowej lub supranarodowej – wspólnoty politycznej. Jest to układ normatywnych i faktycznych zależności, jakie powstają i utrwalają się w obszarze władzy publicznej sprawowanej na określonym terytorium^[33].

W 2014 roku A. Antoszewski zaproponował też klarowne rozróżnienie trzech podejść do definiowania systemu politycznego, wyodrębniając w tym kontekście: (1) ujęcie instytucjonalne, w którym system polityczny oznacza zespół instytucji politycznych (organów władzy publicznej) oraz łączących je relacji; (2) ujęcie funkcjonalne, w którym system polityczny rozumie się jako relacje pomiędzy rządzącymi i rządzonymi zorientowane na integrację wspólnoty politycznej

[31] Ibidem, s. 84.

[32] Ibidem, s. 85.

[33] A. Antoszewski, *System polityczny*, [w:] A. Kasińska-Metryka, R. Wiszniowski (red.), *Leksykon marketingu politycznego*, Kielce 2014, s. 186.

i integrację zasobów niezbędnych do osiągnięcia wspólnych celów; (3) ujęcie cybernetyczne, w którym pod pojęciem systemu politycznego rozumie się proces dwustronnego przepływu informacji i energii między otoczeniem systemu a ośrodkami decyzyjnymi^[34].

Recepcja refleksji A. Antoszewskiego na temat teorii systemów politycznych

Refleksja teoretyczna A. Antoszewskiego poświęcona samej kategorii system polityczny nie stała się w Polsce przedmiotem szeroko zakrojonej dyskusji naukowej. Badacze poprzestawali na przywołaniu definicji proponowanych przez A. Antoszewskiego lub na cytowaniu jego prac poświęconych tej problematyce (raczej sygnalizując, że autor ten teorię systemów politycznych rekonstruował i krytycznie analizował, niż wdając się z nim w polemikę).

Przykładowo Ewa Bujwid-Kurek przywołała prace D. Eastona oraz A. Antoszewskiego, pisząc o wejściach i wyjściach do systemu politycznego^[35]. Podobnie Eastonowską koncepcję za wrocławskim badaczem rekonstruował także Bogusław Jagusiak^[36]. Przemysław Potocki w myśl podejścia A. Antoszewskiego przytaczał cele, jakie realizuje systemowe ujęcie polityki: obiektywizację procesu badawczego, holistyczne ujęcie polityki i wyodrębnienie przedmiotu badań z otoczenia^[37]. Pierwszy z wymienionych celów oraz podkreślenie zwrotu behawiorystycznego w nauce odrzucającego wartościowanie na rzecz obiektywizacji wyniku badawczego podkreślony został też – poprzez odwołanie do dzieła A. Antoszewskiego – w pracy Pawła Armady^[38].

[34] Ibidem, s. 186–187.

[35] E. Bujwid-Kurek, *Władza polityczna a system polityczny – wokół kategorii politologicznych uwag kilka*, „Horyzonty Polityki”, t. 10, nr 30 (2019), s. 31.

[36] B. Jagusiak, *Systemy polityczne państw sąsiedzkich Polski*, Warszawa 2011, s. 10.

[37] P. Potocki, *Wizerunek przywódcy w systemie totalitarnym, autorytarnym i demokratycznym. Analiza porównawcza*, „Ekonomia i Zarządzanie”, t. 2, nr 2 (2010), s. 63.

[38] P. Armada, *(Re)konstrukcja tradycji Sokratejskiej a poszukiwanie zdrowego rozsądku w naukach politycznych*, „Stan Rzeczy”, t. 2, nr 3 (2012), s. 90.

Pojedynczy autorzy dokonywali aplikacji koncepcji systemu w ujęciu A. Antoszewskiego do swoich badań, nieco ją rozszerzając lub modyfikując. Wydaje się, że tak postąpił m.in. Łukasz Donaj, gdy w swojej pracy poświęconej prognozowaniu w naukach społecznych, nie tylko powołał się na definicję systemu politycznego zaproponowaną przez A. Antoszewskiego, ale wskazał także na konieczność wyodrębnienia dwóch podsystemów, które mogą być z osobna badane i analizowane: podsystem normatywny (odpowiada mu pojęcie reżimu politycznego) oraz podsystem działań faktycznych. Z teorii wrocławskiego badacza Ł. Dunaj wywiódł wniosek, iż całościowe ujęcie systemu politycznego obejmuje następujące kwestie: (1) sposób uzyskiwania władzy, (2) przebieg rywalizacji politycznej, (3) strukturę władz państwa, (4) podział władzy pomiędzy ośrodki decyzyjne, (5) sposób podejmowania decyzji, (6) sposób egzekwowania politycznej odpowiedzialności^[39].

90

Konieczność holistycznego ujęcia systemu politycznego podkreślali też Przemysław Maj i Waldemar Paruch, odsyłając do pracy A. Antoszewskiego po szczegółowe rozważania dotyczące wyodrębnienia w systemie politycznym czterech subsystemów: instytucjonalnego, funkcjonalnego, regulacyjnego i komunikacyjnego^[40]. Problem w tym, że w przywoływanym rozdziale wrocławski badacz takiego rozróżnienia ani nie proponował, ani – bazując na pracach innych naukowców – nie rekonstruował. Podobnie zresztą do czterech podsystemów (inaczej już tym razem nazwanych: instytucjonalnego, relacyjnego, funkcjonalnego i normatywnego) opisanych w pracy A. Antoszewskiego odsyłała Anna Wierchowska^[41]. Za swego rodzaju nieporozumienie należy także uznać definicję systemu politycznego, którą przypisał A. Antoszewskiemu Dominik Sieklucki. Stwierdził on mianowicie, że wrocławski badacz definiował system polityczny

[39] Ł. Donaj, *Teoria szarych systemów a prognozowanie w naukach społecznych. Przyczynek do dyskusji*, „Przegląd Strategiczny”, nr 10 (2017), s. 43–44.

[40] P. Maj, W. Paruch, *Pojęcie „system polityczny” w badaniach politologicznych w Polsce – aspekty i kontrowersje definicyjne*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 5 (2008), s. 72.

[41] A. Wierchowska, *Kryzysowa natura zmiany systemowej w UE*, [w:] T. Czapiewski, M. Smolaga (red.), *Studia europejskie w Polsce*, Szczecin 2018, s. 32.

jako „podstawową strukturę, w ramach której toczy się życie polityczne”^[42]. Zdanie to – zaczerpnięte z hasła *system polityczny* opublikowanego w „Leksykonie politologii”^[43] – nie wypełnia logicznych kryteriów definicji i za taką nigdy nie było przez A. Antoszewskiego uznawane (stanowiło jedynie wstęp do przedstawienia różnych ujęć definicji systemu politycznego).

Konkluzje

Sceptycyzm A. Antoszewskiego wobec ogólnoteoretycznych (lub nawet modelowych) ambicji uczynienia z analizy systemowej meta-teorii wyjaśniającej – na wzór nauk ścisłych – prawidłowości leżące u podstaw działania zróżnicowanych systemów politycznych zdają się znajdować odzwierciedlenie w skromnej recepcji myśli badacza dotyczącego właśnie owej teorii. Polscy politolodzy poprzestali zasadniczo na powieleniu głównych założeń definicyjnych zaczerpniętych z prac A. Antoszewskiego, nie poddając ich ani refleksji, ani tym bardziej krytyce.

Jednakże nie należy z tego wyciągać wniosku, jakoby perspektywa rozpatrywania tej problematyki przez wrocławskiego badacza w ogóle nie znalazła rezonu w naukowym środowisku. Jest wręcz przeciwnie – nawet jeśli naukowcy nie czynią tego *expressis verbis*, to w dużej mierze inspirują się dokonaniem empirycznymi A. Antoszewskiego, wskazując na ich ogromną wartość poznawczą w trzech wymiarach, które ten uwypuklał, gdy bronił mocnych stron analizy systemowej.

Chodzi po pierwsze o integrowanie badań normatywnych (analiza norm prawnych charakterystyczna dla nauki prawa konstytucyjnego) oraz badań empirycznych (analiza wskaźników zmiany systemowej oraz korzystanie z ilościowych metod pomagających

[42] D. Sieklucki, *Wprowadzenie do analizy systemu politycznego państwa*, [w:] M. Bankowicz, B. Kosowska-Gąstoł (red.), *Systemy polityczne. Podręcznik akademicki*, t. I, Kraków 2019, s. 22.

[43] A. Antoszewski, *System polityczny*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, wyd. 6, Wrocław 2004, s. 439.

wyjaśniać mechanizmy funkcjonowania systemów politycznych charakterystyczne dla nauk o polityce); po drugie – o nadanie szczególnego znaczenia badaniom porównawczym, które pozwalają unikać meandrów swoistości systemów politycznych i skupić się na prawidłowościach determinujących regres, stabilizację lub rozwój systemów politycznych; po trzecie wreszcie – o delimitację subsystemów (przykładowo aren: wyborczej, parlamentarnej i gabinetowej), na których toczy się swoista gra stanowiąca motor napędowy każdego systemu politycznego.

Współcześnie trudno wręcz sobie wyobrazić podręcznik akademicki lub monografię naukową poświęcone systemom politycznym, w których nie uwzględniono by tych perspektyw.

Bibliografia

- Almond G. A., Powell G. B., *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Little, Brown and Company, Boston–Toronto 1966.
- Antoszewski A., *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. I, wyd. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, s. 73–88.
- Antoszewski A., *Political competition in Poland. Traditionalisation or westernisation?*, [w:] K. Cordell (red.), *Poland and the European Union*, Routledge, London–New York 2000, s. 70–85.
- Antoszewski A., *System polityczny*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, wyd. 6, Wydawnictwo Atla 2, Wrocław 2004, s. 439–441.
- Antoszewski A., *Analiza systemowa – przemijająca moda czy zmarnowana szansa w badaniach systemów partyjnych*, [w:] A. Antoszewski, A. Dumała, B. Krauz-Mozer, K. Radzik (red.), *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 125–139.
- Antoszewski A., *System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego*, „Wrocławskie Studia Erazmian-skie”, t. VIII (2014), s. 13–28.
- Antoszewski A., *System polityczny*, [w:] A. Kasińska-Metryka, R. Wiszniowski (red.), *Leksykon marketingu politycznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2014, s. 186–189.
- Antoszewski A., Żukiewicz P., Zieliński M., Domagała K., *Formation of Government Coalition in Westminster Democracies. Towards a Network Approach*, Peter Lang, Berlin 2020.
- Armada P., *(Re)konstrukcja tradycji Sokratejskiej a poszukiwanie zdrowego rozsądku w naukach politycznych*, „Stan Rzeczy”, t. 2, nr 3 (2012), s. 89–112.
- Bujwid-Kurek E., *Władza polityczna a system polityczny – wokół kategorii politologicznych uwag kilka*, „Horyzonty Polityki”, t. 10, nr 30 (2019), s. 25–38. <https://doi.org/10.35765/HP.2019.1030.02>
- Copus C., Clark A., Reynaert H., Steyvers K., *Minor Party and Independent Politics beyond the Mainstream: Fluctuating Fortunes*

- but a Permanent Presence*, „Parliamentary Affairs”, t. 62, nr 1, s. 4–18. <https://doi.org/10.1093/pa/gsn035>
- Donaj Ł., *Teoria szarych systemów a prognozowanie w naukach społecznych. Przyczynek do dyskusji*, „Przegląd Strategiczny”, nr 10 (2017), s. 43–44. <https://doi.org/10.14746/ps.2017.1.3>
- Easton D., *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, Knopf, New York 1953.
- Easton D., *An Approach to the Analysis of Political Systems*, „World Politics”, t. 9, nr 3 (1957), s. 383–400. <https://doi.org/10.2307/2008920>
- Easton D., *A System Analysis of Political Life*, John Wiley & Sons, New York–London–Sydney 1965.
- Easton D., *The Analysis of Political Structure*, Routledge, New York 1990.
- Herbut M., Herbut R., *Cybernetyczny model systemu politycznego Eastona i problemy związane z jego aplikacją*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, t. 28 (2020), s. 7–19.
- Huczek A., *Zastosowania analizy systemowej jako metody badawczej w naukach politycznych – perspektywa porównawcza*, „Wrocławskie Studia Erazmianskie. Zeszyty Studenckie” (2010), s. 120–137.
- Jabłoński A.W., *Kultura polityczna i jej przemiany*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. II, wyd. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998, s. 177–198.
- Jagusiak B., *Systemy polityczne państw sąsiedzkich Polski*, Difin, Warszawa 2011.
- Janczura A., *Analiza systemowa jako metoda badań systemu partyjnego*, niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem A. Antoszewskiego i obroniona w Instytucie Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego (data nadania stopnia: 11.03.2016).
- Kasianiuk K., *Modelowanie percepcji transformacji politycznej. Pojęcie systemowe*, Collegium Civitas, Warszawa 2021. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.13235369>
- Maj P., Paruch W., *Pojęcie „system polityczny” w badaniach politologicznych w Polsce – aspekty i kontrowersje definicyjne*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 5 (2008), s. 66–74.

- Pedersen M.N., *The dynamics of European party systems: changing patterns of electoral volatility*, „European Journal of Political Research”, t. 7, nr 1 (1979), s. 1–26. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1979.tb01267.x>
- Potocki P., *Wizerunek przywódcy w systemie totalitarnym, autorytarnym i demokratycznym. Analiza porównawcza*, „Ekonomia i Zarządzanie”, t. 2, nr 2 (2010), s. 61–90.
- Powell E.N., Tucker J.A., *Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches*, „British Journal of Political Science”, t. 44, nr 1 (2014), s. 123–147. <https://doi.org/10.1017/S0007123412000531>
- Rapoport A., *Conceptualization of a System as a Mathematical Model*, [w:] J.R. Lawrence (red.), *Operational research and social sciences*, Tavistock, London 1966, s. 515–529.
- Rapoport A., *General Systems Theory*, [w:] D.L. Sills (red.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, The Macmillan Company & The Free Press, New York 1968, s. 452–458.
- Sieklucki D., *Wprowadzenie do analizy systemu politycznego państwa*, [w:] M. Bankowicz, B. Kosowska-Gąstoł (red.), *Systemy polityczne. Podręcznik akademicki*, t. I, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, s. 17–44.
- Wierzchowska A., *Kryzysowa natura zmiany systemowej w UE*, [w:] T. Czapiewski, M. Smolaga (red.), *Studia europejskie w Polsce*, Instytut Politologii i Europeistyki Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2018, s. 29–52.

ROZDZIAŁ III.

Mateusz Zieliński

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0003-1958-3683

Miejsce reprezentacji ludu w systemowej teorii demokracji

STRESZCZENIE

W pracy omawiam systemową teorię demokracji Andrzeja Antoszewskiego, wskazując na możliwość ewolucji niektórych spośród jej założeń w świetle współczesnych ustaleń z zakresu badań nad reprezentacją polityczną. By tego dokonać, pytam o konsekwencje świadomego pominięcia w obszarze jej założeń klasycznego konceptu władzy ludu – staram się ustalić, w jakim stopniu wpłynęło to na kompletność i spójność zawartych w niej założeń, jej potencjał analityczny oraz głębię eksplanacyjną. Wreszcie staram się ustalić przyczyny rozbudowy normatywnego komponentu omawianej teorii oraz wskazać, w jakim stopniu manewr ten może uczynić z niej narzędzie badawcze lepiej dostosowane do nowych wyzwań, pojawiających się przed teoretykami współczesnych demokratycznych systemów politycznych.

Wstęp

Systemowa teoria demokracji stanowi istotny element dorobku wrocławskiej szkoły systemów politycznych, której współtwórcą jest Andrzej Antoszewski. Jej wytyczne z powodzeniem były aplikowane w licznych pracach analitycznych i porównawczych^[1], ale w artykule skupiam się głównie na możliwościach jej dalszego rozwoju, który wymuszają nowe wyzwania badawcze pojawiające się zwłaszcza na pograniczu klasycznie definiowanych systemów politycznych. By tego dokonać, próbuję zinterpretować proces jej rozwoju jako (a) wyraz dialektycznej relacji zachodzącej pomiędzy teorią i praktyką polityczną oraz (b) odpowiedź na zmieniające się warunki sposobu formowania i rozumienia reprezentacji politycznej w państwie. Postaram się wykazać, że logiczna w określonym kontekście historycznym decyzja o odstąpieniu od badań problematycznej koncepcji władzy ludu powinna zostać ponownie przemyślana z perspektywy obecnego kryzysu demokratycznej reprezentacji politycznej oraz wynikającej z niego konieczności budowy normatywnych teorii demokracji.

Na rozdział składają się wstęp, zakończenie oraz cztery główne części, w których kolejno: szkicuję uwarunkowania strukturalno-historyczne procesu krystalizacji systemowej teorii demokracji, przedstawiam jej podstawowe założenia oraz sposób ujęcia samej idei demokracji, krytykuję marginalizację znaczenia konceptu reprezentacji ludu, wreszcie – prezentuję perspektywy przełamania wskazanych wcześniej ograniczeń oraz możliwości dalszego rozwoju omawianej teorii.

Palimpsest systemowej teorii demokracji

Zręby systemowej teorii demokracji powstawały w warunkach zupełnie odmiennych od tych, w których formowały się klasyczne dziś teorie politologiczne Europy Zachodniej. Doświadczeniem

[1] Według bazy Google Scholar prace A. Antoszewskiego były dotychczas cytowane ponad dwa tysiące razy w różnego rodzaju publikacjach naukowych w kraju i za granicą.

pierwszych pokoleń polskich politologów i socjologów polityki była konieczność budowy teorii polityki wykorzystywanej jako „organiczny komponent politycznego działania”^[2]. Kryzys polityczny lat 80. umożliwił jednak rozwinięcie alternatywnych dyskursów teoretycznych, równoległych systemów objaśnień kultywowanych odmiennie w poszczególnych polskich ośrodkach akademickich. W przypadku Wrocławia struktura ta skryształizowała się wokół politologicznej analizy systemowej.

W pracy z 1985 roku A. Antoszewski dokonał „zabiegu porządkującego przede wszystkim w zakresie terminologii (...) przyjęcia określonej konwencji odnoszącej się do takich pojęć, jak: system polityczny, funkcja czy też efektywność”, bez których analiza zinstytucjonalizowanych form reprezentacji politycznej miała być „skazana z góry na niepowodzenie”^[3]. Nie była to pierwsza próba opisu założeń analizy systemowej w polskiej politologii^[4]. Zakładała ona jednak obiektywną wartość poznawczą instytucji demokratycznych, choć robiła to na drugim planie. Postulowała, że poprawnie działające mechanizmy wyborcze mogą stać się efektywnym sposobem komunikacji systemu politycznego z jego otoczeniem^[5]. Był to początek budowy nowej teorii empirycznej, ale budowa teorii normatywnej, krytykującej szerzej sposób realizacji reprezentacji politycznej, nie była w tamtym momencie możliwa w ramach głównego nurtu akademii. Przedmiotem analizy A. Antoszewskiego stał się system polityczny, co mogło pozwolić w przyszłości ominąć zagadnienia nadmiernie obciążone aksjologicznie, takie jak zasada władzy ludu.

[2] J.J. Wiatr, *Political Sociology in Eastern Europe*, „Current Sociology”, t. 13, nr 2 (1965), s. 63.

[3] A. Antoszewski, *Polityczno-ustrojowe przesłanki efektywności działania rad narodowych*, Wrocław 1985, s. 72.

[4] P. Sztompka, *Analiza systemowa w naukach politycznych (próba rekonstrukcji)*, [w:] K. Opałek (red.), *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, Warszawa 1975, s. 58–76; J. Kowalski, *Państwo a system polityczny*, [w:] K. Opałek (red.), *Z zagadnień teorii polityki*, Warszawa 1978, s. 23–53.

[5] A. Antoszewski, op. cit., s. 248.

Założenia systemowej teorii demokracji

Po dezintegracji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej obecne wcześniej odwołania do prac takich badaczy systemowych, jak David Easton, zaczęły spełniać w polskiej politologii nowe funkcje. Na początku lat 90. minął już szczytowy moment oddziaływania D. Eastona, ale jako „ojciec” zwrotu behawioralnego oraz współtwórca być może najpopularniejszego narzędzia badań empirycznych w historii politologii w zrozumiął sposób stał się on „patronem” formującej się systemowej teorii demokracji^[6]. Niezmiennym motywem prac A. Antoszewskiego stało się podążanie za D. Eastonem w twierdzeniu, że „konstruując definicję demokracji, należy mieć na uwadze to, że rozumiana ona była zawsze jako szczególny typ systemu politycznego, wyraziście odróżniającego się od innych pod względem aksjologicznym, strukturalnym i funkcjonalnym”^[7]. Wydaje się, że pod wpływem m.in. prac kanadyjskiego politologa oraz wcześniejszych doświadczeń wrocławski badacz starał się uformować omawianą teorię jako:

1. teorię ogólną, czyli zdatną do wykorzystania niezależnie od społecznych i kulturowych uwarunkowań badanych przypadków, systematyzującą całość procesów funkcjonowania instytucji demokratycznych;
2. teorię empiryczną, czyli odnoszącą się do weryfikowalnych faktów społecznych, określanych na podstawie działań politycznych, umożliwiającą badania porównawcze różnych form systemów demokratycznych;
3. teorię obiektywną, wolną od krępujących ją bezpośrednich związków z konkretnymi bądź potencjalnymi siłami politycznymi, autonomicznie ustanawiającą własne założenia i cele^[8].

[6] J.G. Gunnell, *The Reconstitution of Political Theory. David Easton, Behaviorism, and the Long Road to System*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences”, t. 49, nr 2 (2013), s. 191. Zob. P. Sztompka, op. cit., s. 77.

[7] A. Antoszewski, *Współczesne teorie demokracji*, Warszawa 2016, s. 81.

[8] Idem, *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] A. Czajowski, L. Sobkowiak, (red.), *Studia z teorii polityki*, t. 1, wyd. 1, Wrocław 1996, s. 73–88; idem, *Analiza systemowa – przemijająca moda czy zmarnowana*

Oprócz odwołań do D. Eastona względnie stały schemat wzajemnie powiązanych interpretacji obejmował również poliarchię Roberta Dahla, ujęcie demokracji liberalnej według Wolfganga Merkela oraz modele demokracji konsensualnej i westminsterskiej Arenda Lijpharta. Jak zaznaczał wrocławski badacz: „Wszystkie one nawiązują jednak – wprost lub w dorozumiany sposób – do koncepcji J. Schumpetera”^[9].

Relacja systemowej teorii demokracji z inną teorią demokracji i Josepha Schumpetera jest skomplikowana. W artykule z 1997 roku A. Antoszewski polemizował z Giovannim Sartorim, zdaniem którego w latach 40. XX wieku ostatecznie zatarła się ogólna zrozumiałość pojęcia demokracji^[10]. Zgadzając się z większością obserwacji włoskiego teoretyka, A. Antoszewski zaznaczył jednak:

Mimo to twierdzę, że zamęt pojęciowy wokół demokracji nie jest tak wielki, jak sądzi G. Sartori. (...) Po drugiej wojnie światowej nastąpił jednak przełom w definiowaniu zjawiska demokracji. Wiążemy go z opublikowaną w 1942 r. głośną pracą austriackiego uczonego J. Schumpetera, zatytułowaną *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*. Pod jego wpływem zanegowano potrzebę i możliwość utożsamiania tej ostatniej z władzą sprawowaną przez lud i w jego interesie. W miejsce teorii normatywnych objawiły się empiryczne, podejmujące próbę odpowiedzi na pytanie nie tyle, czym powinna być, lecz czym naprawdę jest współczesna demokracja^[11].

Odwołanie do minimalistycznej koncepcji J. Schumpetera wydawało się dobrym rozwiązaniem, ponieważ oprócz zakorzenienia polskich badań w zachodniej tradycji naukowej mogło posłużyć do

szansa w badaniach systemów partyjnych, [w:] A. Antoszewski et al. (red.), *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Lublin 2009, s. 127 i n.

[9] Idem, *Modele demokracji przedstawicielskiej*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, wyd. 3, Wrocław 2008, s. 21.

[10] G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1994, s. 20.

[11] A. Antoszewski, *Współczesne teorie demokracji*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. 2, wyd. 1., Wrocław 1997, s. 9–11.

rozwiązania dwóch kluczowych problemów, przed którymi stała systemowa teoria demokracji: określenia preferowanego punktu równowagi pomiędzy deskryptywnym i normatywnym ujęciem demokracji oraz sposobu „aktualizacji” źródłowego dla demokracji problemu miejsca ludu w systemie władzy. W obu przypadkach rozwiązania proponowane przez J. Schumpetera były jednak bardzo radykalne; zdaniem austriackiego badacza trzeba wykluczyć dyskusję o normatywnym wymiarze demokracji z głównego obszaru jej analizy oraz zrezygnować z odwołania do idei władzy ludu jako elementu definiującego współczesne systemy demokratyczne^[12].

W artykule z 1997 roku A. Antoszewski zdawał się zgadzać z pierwszym z wymienionych postulatów, pisząc:

Jeśli bowiem zdefiniujemy ją [demokrację – przyp. aut.] jako system, który zapewnia realizację takich wartości, jak wolność, równość czy sprawiedliwość społeczna (...), to wszelkie przejawy nierówności, ograniczenia wolności lub niesprawiedliwości – a znajdziemy je w każdym kraju – mogą stać się podstawą odmowy uznania systemu za demokratyczny lub sceptycyzmu co do tego, czy stan taki w ogóle może być osiągnięty^[13].

W tym samym miejscu wrocławski badacz piętnował „ułomności definiowania demokracji poprzez oczekiwania, które prowadzą do pogłębiających się kontrowersji nie tylko na tle rozumienia, ale i wartościowania demokracji”^[14]. W 2016 roku – w swojej kluczowej monografii z obszaru teorii demokracji – A. Antoszewski stwierdza jednak: „Można więc powiedzieć, że współczesna demokracja jest systemem politycznym zapewniającym realizację takich wartości jak wolność, równość czy godność człowieka”^[15].

[12] J.A. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 1995, s. 302–304.

[13] A. Antoszewski, op. cit., s. 10.

[14] Ibidem, s. 11.

[15] A. Antoszewski, *Współczesne teorie demokracji*, Warszawa 2016, s. 81.

W okresie pomiędzy – zatytułowanymi w ten sam sposób – artykułem z 1997 roku i monografią z 2016 roku zachodzi zatem ewolucyjna zmiana. Pytanie o możliwość akceptacji pierwszego z postulatów J. Schumpetera odsłoniło problem napięcia pomiędzy teorią i praktyką, które systemowa koncepcja demokracji miała nadzieję przezwyciężyć: pragmatycznie zakładane „odcięcie” badań empirycznych od nierozstrzygalnych dylematów aksjologicznych i etycznych okazało się trudne do pogodzenia z rosnącą obawą akademii o stan demokracji w Polsce. Okoliczności polityczne w 2016 roku zaczęły podważać progresywne założenia opracowywanych w latach 90. modeli demokratyzacji, co skłaniało badaczy do akceptacji konieczności formowania normatywnych teorii demokracji. Rozumiejąc to, A. Antoszewski powrócił do rdzenia teorii D. Eastona, który wyraźnie łączył teorię przyczynowości (*causal theory*) z teorią wartości (*value theory*)^[16].

Akceptacja drugiego z postulatów J. Schumpetera wydawała się rozwiązaniem jednocześnie pragmatycznym i bezpieczniejszym, ponieważ pojęcie władzy ludu budziło i budzi liczne kontrowersje definicyjne, podczas gdy „[z]amiast dążyć do modyfikacji tego, co stanowi jej [demokracji – przyp. aut.] *definiendum*, i zabawiając się w «pojęciową gerrymanderkę», należałoby raczej położyć nacisk na to, co jest już przedmiotem zgody i może stanowić podstawę do rozwoju teorii uprawianej w ramach nauki o polityce»^[17]. Dodatkowo na taką decyzję wskazywały również „genetyczne uwarunkowania” polskiej demokracji, jej specyficzne doświadczenia historyczne, których częścią jest nadinterpretacja roli ludu zawarta m.in. w formule dyktatury proletariatu. W przeszłości prowadziła ona do wypaczenia idei ludowładztwa oraz stworzenia skrajnie asymetrycznej relacji pomiędzy naukową teorią i praktyką polityczną.

Podsumowując: ramy teorii A. Antoszewskiego oparte są na systemowym podejściu D. Eastona, ale jej esencję – przynajmniej początkowo – wyznaczał dialog z minimalistyczną koncepcją demokracji

[16] Ibidem, s. 7 i 26.

[17] Ibidem, s. 81.

J. Schumpetera, której radykalne przesłanie z czasem zostało skrytykowane i złagodzone, lecz nieodrzucone. To w tym kontekście A. Antoszewski pisał: „Propozycja potraktowania demokracji jako systemu wychodzi poza granice minimalistycznego ujęcia demokracji, akcentując ścisły związek między rywalizacyjnymi wyborami, urzeczywistnieniem wolności politycznych oraz ograniczeniem (samoo graniczeniem) władzy większości”^[18]. I w tym samym kontekście zastrzegał, że jego teoria wciąż „Nie wikła się w rozważania dotyczące tego, co stanowi treść «władzy ludu», zawężając oczekiwania wobec demokracji do kwestii bezpieczeństwa politycznego”^[19]. Analizowana teoria zyskała więc wymiar teleologiczny, ale nie stała się teorią substancjalnie rozumianej demokracji^[20]. Odzyskała wartości, ale wciąż nie odnalazła swojego *demos*.

Reprezentacja ludu a systemowa teoria demokracji

104

Zdaniem Piotra Sztompki analiza systemowa co do zasady nie czyni ludzi elementem systemu politycznego (w tym demokracji), ponieważ kluczowi teoretycy analizy systemowej, tacy jak D. Easton czy Gabriel A. Almond, przyjmują „stanowisko nominalistyczne, traktując system polityczny jako kategorię analityczną”, złożoną nie z jednostek, ale z ludzkich interakcji, działań lub ról^[21]. Założenie to w połączeniu z akceptacją drugiego z postulatów J. Schumpetera prowadzi jednak do podwójnego wykluczenia: (1) konceptualnego – według przyjętej metodologii lud logicznie nie może stać się częścią tak rozumianego systemu, ale też (2) „strategicznego” – z obszaru systemu celowo wyklucza się elementy potencjalnie „badalne” – interakcje, działania i role, wytwarzane jednak nie przez polityków i podległy im aparat administracji państwa, ale bezpośrednio przez społeczeństwo.

[18] Ibidem, s. 87.

[19] Ibidem.

[20] Ibidem, s. 66–68.

[21] P. Sztompka, op. cit., s. 88.

Jedyny wyjątek stanowi jego zaangażowanie w cykliczne i rywalizacyjne wybory, ale wyjątkowość tej sytuacji jeszcze podkreśla linię oddzielającą system polityczny od ludu. W mocy pozostaje twierdzenie, że „centralnym – i **dotąd niepodważonym** – założeniem analizy systemowej (...) jest to, że każdy system polityczny, by móc funkcjonować, korzysta z określonych wkładów energetycznych, nazywanych przez autora mianem poparcia”, ale powinno nas niepokoić, że poparcie to płynie z zewnątrz – od niebadanego *demos*^[22].

Czy system polityczny może pozostać jednak analityczną jednością, uwzględniającą jednocześnie instytucje i procedury polityczne oraz uwarunkowania i specyfikę ludu? Moim zdaniem można dokończyć takiego zabiegu reinterpretacji kategorii systemu politycznego, jeśli jego podstawą określimy mnogość form reprezentacji politycznych. Taki postulat wymaga jednak wcześniejszego określenia dotychczasowego miejsca reprezentacji politycznej w omawianej teorii.

Problem z określeniem roli reprezentacji politycznej w systemowej teorii demokracji wynika z faktu, że według jej obecnych założeń reprezentacja przestała wyznaczać tożsamość współczesnych demokracji, stając się wyłącznie jednym z wielu aspektów mechanizmu podtrzymującego działanie systemu. Nie jest to wyłącznie semantyczna różnica: odrzucając esencjonalną ideę władzy ludu, systemowa teoria demokracji nie wskazała w jej miejsce żadnej innej pojedynczej zasady konstytutywnej. Nie jest jednak również tak, że w centrum systemu demokratycznego trwale pozostaje „pustka po ludzie” – w systemowej teorii próbuje się ją zapełnić „synergia” elementów systemu – wartości, instytucji, procedur i zachowań politycznych, które stanowić mają „rusztowanie” podtrzymujące od wewnątrz jego strukturę^[23].

Należy jednak zaznaczyć, że rusztowanie to nigdy nie będzie wystarczająco trwałe, stąd w późnych pracach A. Antoszewskiego pojawia się wyraźna obawa o bezpieczeństwo systemu, które uparcie zapewnić mu może tylko ingerencja z zewnątrz – poparcie ludu.

[22] A. Antoszewski, op. cit., s. 39.

[23] Ibidem, s. 81. Zob. P. Mair, *Rulling the Void: The Hollowing of Western Democracy*, London 2013, s. 9.

Teoretyczne przekroczenie tego dylematu w ramach analizowanej teorii blokuje jednak zrozumiała obawa przed esencjonalnym rozumieniem demokracji, co historycznie wiązało się z ograniczeniem możliwości racjonalnej debaty naukowej. Rozwiązanie tej sytuacji przynoszą jednak najnowsze ustalenia z zakresu teorii reprezentacji politycznej, które w ramach zwrotu poststrukturalnego odrzucają esencjonalne rozumienie reprezentacji politycznej, nie odwołując się jednak w zamian do modelu reprezentacji jako autoryzacji, który stanowił podstawę koncepcji J. Schumpetera^[24].

W ujęciu badaczy takich jak Michael Saward reprezentacja polityczna definiuje system polityczny nie na mocy fundujących właściwości hipotetycznej umowy społecznej, co zakładały klasyczne koncepcje liberalne, ale przez splot instytucjonalnych i symbolicznych mechanizmów władczych, które formują warunki akceptacji jednostek i grup jako podmiotów polityki^[25]. Reprezentacja polityczna nie jest po prostu dana, nie jest esencjonalną podstawą polityki, która została historycznie wywalczona. Jest fenomenem dyskursywnym, nieustannie konstruowanym, a więc posiadającym swoich konstruktorów^[26]. Walka o jej formę pozostaje częścią walki o władzę, która jest niezbędnym warunkiem realnego egzekwowania obywatelskich praw i wolności, o czym przypominają kluczowe w obszarze badań nad reprezentacją ustalenia teorii feministycznych oraz intersekcyjnych^[27].

Reprezentacja polityczna nigdy nie jest oczywistym faktem^[28]. Jej badanie wymaga udziału normatywnej teorii demokracji,

[24] H.F. Pitkin, *The Concept of Representation*, Berkley-Los Angeles-London 1972, s. 38–59; T. Decreus, *Beyond representation? A critique of the concept of the referent*, „Representation”, t. 49, nr 1 (2013), s. 38–41.

[25] M. Saward, *The Representative Claim*, Oxford-New York 2010, s. 36–38.

[26] N. Urbinati, *Representative Democracy: Principles and Genealogy*, Chicago 2006, s. 19–20; L. Disch, *The “Constructivist Turn” in Democratic Representation: A Normative Dead-End?*, „Constellations”, t. 22, nr 4 (2015), s. 488–489.

[27] L. Hamilton, *Freedom is Power. Liberty Through Political Representation*, Cambridge 2014, s. 133–153; M.L. Krook, *Studying Political Representation: A Comparative-Gendered Approach*, „Perspectives on Politics”, t. 8, nr 1 (2010), s. 233–240.

[28] F.R. Ankersmit, *Aesthetic Politics. Political Philosophy Beyond Fact and Value*, Stanford 1996, s. 39.

ponieważ tylko na podstawie jej intersubiektywnego obowiązywania możemy krytycznie ewaluować zakres realizacji demokratycznej reprezentacji w instytucjonalno-proceduralnych uwarunkowaniach konkretnego systemu. Być może powinniśmy zawsze mówić o mnogości form reprezentacji, które pomimo tych samych warunków prawno-instytucjonalnych pozostają radykalnie odmienne ze względu na odmienne uwarunkowania ekonomiczne, społeczne i kulturowe tworzących je ludzi. Badania tak rozumianej reprezentacji nie muszą prowadzić (choć mogą) do jakościowych badań poszczególnych przypadków – różnorodne formy reprezentacji mogą się stać uprawnionymi elementami systemów analitycznych, zapewniając jednak szerszą obecność problemów ludu w obszarze badań politologicznych.

Kierunek rozwoju – w stronę krytycznej analizy systemowej

107

Ograniczenia koncepcji J. Schumpetera, jej elityzm oraz liczne uproszczenia zostały przez A. Antoszewskiego odnotowane, ale w kontekście świadomości kryzysu liberalnej demokracji być może należy ją ostatecznie odrzucić. W myśl austriackiego badacza nie powinniśmy wykluczać z grona demokratycznych systemów politycznych przypadków, w których dochodzi do systemowego pozbawiania reprezentacji politycznej członków różnych grup społecznych, ze względu na ich „osobistą nieprzydatność” (*sic!*)^[29]. Racjonalny ogląd naukowy, zdaniem J. Schumpetera, każe nam „zawiesić” nasze prywatne odczucia i zaliczyć do grona demokracji te systemy, w których reprezentacji politycznej – na mocy akceptowanej przez większość społeczeństwa zasady – ze względu na wyznawaną religię bądź płeć zostają pozbawione szerokie masy^[30]. W swoim słynnym esejcie Milan Kundera twierdził, że tragedia porwanej Europy Środkowej polegała na tym, że Zachód, do którego pragnęła powrócić, już dawno nie

[29] J. Schumpeter, op. cit., s. 305.

[30] Ibidem.

istniał^[31]. Wbrew temu, co pisał M. Kundera, wydaje się, że część tak rozumianego Zachodu słusznie należy do czasów minionych.

Jednym z centralnych punktów omawianej systemowej teorii demokracji jest pytanie o warunki trwania i reprodukcji samego systemu demokratycznego. O wadze tego pytania, jak słusznie zauważa A. Antoszewski, świadczy obecnie rozwój koncepcji demokracji nieliberalnej, której urzeczywistnienie

oznacza konieczność reinterpretacji głównych zasad demokracji, takich jak: suwerenność narodu, reprezentacja czy podział władzy, oraz odrzucenia liberalnodemokratycznego konsensusu obowiązującego po II wojnie światowej w Europie Zachodniej, a w rezultacie znaczącą zmianę dotychczasowych wzorców zachowania politycznego^[32].

108 By właściwie odpowiedzieć na to zagrożenie, należy być może mocniej zmodyfikować pogląd D. Eastona, zgodnie z którym

dla zrozumienia zjawisk politycznych nie ma potrzeby zajmowania się konsekwencjami działań politycznych dla otoczenia systemu. Problem ten może być lepiej rozpatrzony od strony dyscyplin, które zajmują się systemami parametrycznymi leżącymi w otoczeniu systemu politycznego, a więc raczej przez teorię ekonomii, kultury itp. niż przez teorię polityki^[33].

A. Antoszewski czyni to, wskazując na bezpieczeństwo jako kluczowy zewnętrzny efekt systemu demokratycznego, który na zasadzie sprzężenia zwrotnego, poprzez zakorzenienie w podstawowej potrzebie ludzkiej, ma skłaniać wyborców do wspierania tych partii politycznych, które gwarantują dalsze przetrwanie samego

[31] M. Kundera, *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, „Zeszyty Literackie”, nr 5 (1984), s. 14–31.

[32] A. Antoszewski, *Demokracja nieliberalna jako projekt polityczny*, „Przegląd Europejski”, nr 2 (2018), s. 11.

[33] Cyt. za: P. Sztompka, op. cit., s. 68.

systemu. Hipoteza ta nie wyjaśnia jednak historycznych przykładów narażania własnego bezpieczeństwa jednostek w walce o demokrację.

Jak starałem się wykazać, każdy system polityczny przede wszystkim formuje specyficzne podmioty polityki, co ostatecznie stanowi warunek jego przetrwania – powstanie egzystencjalnej współzależności systemu i jednostki^[34]. Zależność ta nigdy nie eliminuje całkowicie systemowej przemocy względem najsłabszego elementu ludu, „niedopasowanej” jednostki, choć w dążeniu do tak zdefiniowanego ideału – pełnej reprezentacji – upatruję sensu normatywnej teorii demokracji. Procesu tego nie powinno się analizować w kategoriach działania rynku wyborczego, ale być może da się tego dokonać przez pogłębione badania reprezentacji politycznej. Fenomen konstruowania podmiotowości politycznej stanowi bowiem obszar wyjątkowo wrażliwy, wynikający nie tylko z obecności podmiotu w polityce, ale również obecności polityki w podmiocie. Badania tego obszaru wymagają użycia teorii nieodrzucającej etycznej troski o „przedmiot” analizy. Bez pogłębionego zrozumienia warunków demokratyzmu reprezentacji politycznej społeczeństwo pozostaje „nieczytelne dla siebie”, „nieprzejrzyste dla rządzących” i niezrozumiałe dla badaczy^[35].

Do przekucia tych hipotez w formę dojrzałej teorii mogą prowadzić różne drogi. Jedną z nich jest ścieżka uważnego i odpowiedzialnego czytania trudnej historii polskiej politologii. Inna może wieść przez samoświadomą ewolucję naukową bez odrzucania własnej tożsamości badawczej – przykładowo w projekcie rozwijającym koncept krytycznej analizy systemowej, który współrealizuję pod kierunkiem A. Antoszewskiego, badamy odstępstwa od wyników procesu wyborczego, instytucjonalne uwarunkowania modyfikacji czy wręcz zerwania reprezentacji politycznej. Zwracamy się zatem w stronę analizy dwustronnego procesu oddziaływania pomiędzy jednostką a systemem – proces ten może stanowić empiryczną podstawę dla dalszego rozwoju systemowej teorii demokracji.

[34] A. Antoszewski, *Polityczno-ustrojowe przesłanki...*, s. 241.

[35] P. Rosanvallon, *Parlament niewidocznych*, Lublin 2016, s. 15–23.

Zakończenie

Jak podsumować fragment dorobku naukowego, którego rozwój przekracza historyczny punkt przełomu dezintegrujący wcześniejszy ład społeczny? W rozdziale starałem się pokazać systemową teorię demokracji w ujęciu dynamicznym, nawiązującym do zmieniających się wraz z nią historycznych realiów, uciekając jednak od powierzchownego psychologizmu i odrzucając pokusę rekonstrukcji motywów i celów badawczych jej twórcy, których zrekonstruować z zewnątrz przecież nie sposób. Jeśli dopuściłem się w tym zadaniu nadinterpretacji, wynika to zapewne z nadgorliwej realizacji tego, co moim zdaniem jest jedynym wartościowym darem, jaki jeden badacz może ofiarować drugiemu – wnikliwej i krytycznej analizy jego twórczości.

Teoretyczne rozważania A. Antoszewskiego charakteryzuje spójność, zwięźłość i logiczne uzasadnienie, które uznawane są za uniwersalne wyznaczniki wysokiej jakości teorii naukowej. Ich dalsza modyfikacja wydaje się jednak nieuchronnym następstwem rozwoju dyscypliny oraz pojawiających się nowych wyzwań, które często przekraczają granice klasycznie definiowanych systemów politycznych. W moim odczuciu ewolucja prac wrocławskiego badacza słusznie antycypuje konieczność zwiększenia odpowiedzialności polskich politologów za kondycję demokracji w Polsce. Starałem się ukazać, że w tym kontekście musimy odważnie powrócić do lekcji, jakich udzieliła nam historia, które w tej pracy symbolizują zmienne losy konceptu władzy ludu. Argumentowałem, że ścieżka rozwoju badanej teorii może wieść przez pogłębione odczytanie znaczenia demokratycznej reprezentacji politycznej, choć wymagało to krytyki części dotychczasowych założeń wrocławskiej szkoły systemów politycznych. To jednak zwłaszcza za cierpliwe wsłuchiwanie się w krytykę płynącą od własnych wychowanków jestem profesorowi Andrzejowi Antoszewskiemu szczególnie wdzięczny: „Nie o prestiż zresztą idzie tu przede wszystkim, a o określenie statusu poznawczego politologii”^[36].

[36] A. Antoszewski, *Erozja systemu politycznego PRL w latach osiemdziesiątych. Studium procesu*, Wrocław 1992, s. 7.

Bibliografia

- Ankersmit F.R., *Aesthetic Politics. Political Philosophy Beyond Fact and Value*, Stanford University Press, Stanford 1996.
- Antoszewski A., *Polityczno-ustrojowe przesłanki efektywności działania rad narodowych*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1985.
- Antoszewski A., *Erozja systemu politycznego PRL w latach osiemdziesiątych. Studium procesu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.
- Antoszewski A., *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] A. Czajowski, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. 1, wyd. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996, s. 73–88.
- Antoszewski A., *Współczesne teorie demokracji*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. 2, wyd. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 9–24.
- Antoszewski A., *Modele demokracji przedstawicielskiej*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, wyd. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 17–42.
- Antoszewski A., *Analiza systemowa – przemijająca moda czy zmarnowana szansa w badaniach systemów partyjnych*, [w:] A. Antoszewski, A. Dumała, B. Krauz-Mozer, K. Radzik (red.), *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 125–140.
- Antoszewski A., *Współczesne teorie demokracji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016.
- Antoszewski A., *Demokracja neoliberalna jako projekt polityczny*, „Przegląd Europejski”, nr 2 (2018), s. 11–31. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.0788>
- Decreus T., *Beyond representation? A critique of the concept of the referent*, „Representation”, t. 49, nr 1 (2013), s. 33–43. <https://doi.org/10.1080/00344893.2012.742455>
- Disch L., *The “Constructivist Turn” in Democratic Representation: A Normative Dead-End?*, „Constellations”, t. 22, nr 4 (2015), s. 487–499. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12201>

- Gunnell J.G., *The Reconstitution of Political Theory. David Easton, Behavioralism, and the Long Road to System*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences”, t. 49, nr 2 (2013), s. 190–210. <https://doi.org/10.1002/jhbs.21593>
- Hamilton L., *Freedom is Power. Liberty Through Political Representation*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Kowalski J., *Państwo a system polityczny*, [w:] K. Opalek (red.), *Z zagadnień teorii polityki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 23–53.
- Krook M.L., *Studying Political Representation: A Comparative-Gendered Approach*, „Perspectives on Politics”, t. 8, nr 1 (2010), s. 233–240. <https://doi.org/10.1017/S1537592709992817>
- Kundera M., *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, „Zeszyty Literackie”, nr 5 (1984), s. 14–31.
- Mair P., *Rulling the Void: The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London 2013.
- Pitkin H.F., *The Concept of Representation*, University of California Press, Berkley–Los Angeles–London 1972.
- Rosanvallon P., *Parlament niewidocznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016.
- Sartori G., *Teoria demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Saward M., *The Representative Claim*, Oxford University Press, Oxford–New York 2010. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579389.001.0001>
- Schumpeter J.A., *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Sztompka P., *Analiza systemowa w naukach politycznych (próba rekonstrukcji)*, [w:] K. Opalek (red.), *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 58–76.
- Urbinati N., *Representative Democracy: Principles and Genealogy*, University of Chicago Press, Chicago 2006.
- Wiatr J.J., *Political Sociology in Eastern Europe*, „Current Sociology”, t. 13, nr 2 (1965), s. 57–67. <https://doi.org/10.1177/001139216501300201>

CZĘŚĆ II.

ANALIZA AREN

ROZDZIAŁ IV.

Karolina Borońska-Hryniewiecka

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-0496-5163

Komparatystyka systemów politycznych na przykładzie badań aktywności parlamentów narodowych w systemie politycznym Unii Europejskiej

STRESZCZENIE

Niniejszy rozdział poświęcony jest analizie porównawczej aktywności parlamentów narodowych w systemie politycznym Unii Europejskiej. Nawiązując do dorobku Andrzeja Antoszewskiego, omawiam w nim konkretną perspektywę analityczną, metodologię oraz założenia teoretyczne, za pomocą których poszukiwałam odpowiedzi na następujące pytania badawcze: (1) jakie czynniki warunkują aktywność parlamentów narodowych w obszarze spraw europejskich; (2) w jakim stopniu izby parlamentarne działają na tych arenach jako autonomiczni gracze, a w jakim jako aktorzy inspirowani przez egzekutywę czy wręcz agenci rządowi; oraz (3) w jaki sposób parlamenty postrzegają siebie same: czy jako „graczy na wielu arenach” zorientowanych na bezpośredni kontakt z instytucjami UE, czy raczej jako aktorów krajowych, skupionych na kontroli własnego rządu? Przeprowadzone badania wskazują, że istotnymi czynnikami wyjaśniającymi europejską aktywność parlamentów krajowych są – w zależności od analizowanych

aren – uprawnienia formalne w obszarze polityki europejskiej, skład większości parlamentarnej, a także parlamentarna percepcja roli, jaką izby ustawodawcze powinny odgrywać w unijnym systemie zarządzania.

Można więc przyjąć, że potrzeba porównywania w politologii wynika z obserwacji, że życie polityczne nie było i nie jest zunifikowane, zarówno wtedy gdy je rozpatrujemy w perspektywie historycznej, jak i gdy punktem odniesienia jest praktyka innych krajów czy regionów świata.

Andrzej Antoszewski^[1]

We współczesnej Europie dyskusja na temat jakości demokracji ma charakter wieloaspektowy. Dotyczy ona zarówno kwestii przejrzystości procesów wyborczych, przestrzegania praworządności, wolności mediów, reprezentacji i ochrony praw mniejszości, jak również poziomu zaufania do instytucji publicznych. Nie można jednak w pełni ocenić kondycji demokracji zarówno na poziomie krajowym, jak i na poziomie Unii Europejskiej (UE), bez uwzględnienia zagadnienia jakości parlamentaryzmu. Parlamente są jednym z podstawowych elementów systemu politycznego państwa, a ogół relacji prawno-politycznych, jakie zachodzą pomiędzy parlamentem (legislatywą) a rządem (egzekutywą), definiuje typ konkretnego reżimu politycznego^[2]. W strukturze UE parlamente stanowią źródło dwukierunkowej legitymizacji, tj. tej skierowanej w stronę własnych rządów narodowych oraz ich decyzji krajowych, a także tej zorientowanej na udzielanie poparcia przedstawicielom tychże rządów pełniącym na forum Rady UE faktyczną funkcję ustawodawczą. Swoiste usytuowanie parlamentów państw członkowskich w wielopoziomowym systemie politycznym UE, któremu z jednej strony towarzyszy odgórna presja europeizacji, a z drugiej silne zakorzenienie w kontekstach narodowych, stwarza interesujące pole badawcze dla analizy porównawczej ich aktywności.

W związku z powyższym niniejszy rozdział dotyczący komparatyki systemów politycznych poświęcony będzie w istocie analizie

[1] A. Antoszewski, *Metoda porównawcza w badaniach nad demokracją*, „Wrocławskie Studia Politoligiczne”, nr 1 (2001), s. 3.

[2] Idem, *Instytucjonalne uwarunkowania procesu decyzyjnego*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, wyd. 1, Wrocław 1997, s. 276–305.

ich podsystemów, jakimi są relacje między władzą ustawodawczą a wykonawczą w kontekście instytucjonalnym UE. Omawiając realizowaną przeze mnie agendę badawczą, chciałabym wskazać na elementy, które nawiązują do dorobku A. Antoszewskiego zarówno pod względem tematycznym, jak i teoretycznym oraz metodologicznym, a także nakreślić perspektywę dla przyszłych badań w tym obszarze. W tym celu w kolejnych częściach tego rozdziału omówię obraną przez siebie perspektywę analityczną i metodologię, za pomocą których poszukiwałam odpowiedzi na szereg pytań badawczych dotyczących aktywności parlamentów narodowych w obszarze polityki europejskiej^[3]. Czyniąc to, będę odnosić się przede wszystkim do charakterystyki metody porównawczej przedstawionej przez A. Antoszewskiego w artykule opublikowanym w 2001 roku na łamach „Wrocławskich Studiów Politologicznych”^[4].

Badanie europejskiej aktywności parlamentów narodowych: ujęcie komparatystyczne

Wychodząc poza ramy analizy systemowej ograniczonej do państw narodowych, w swoich badaniach traktuję parlamenty krajowe jako aktorów w szerszym metasyستمie politycznym UE. Podążam tym samym za głównym nurtem nauk politycznych, do którego zalicza się również A. Antoszewski, uznającym UE za *sui generis* system polityczny, swoistą *polity*^[5]. Taka klasyfikacja pozwala analizować

[3] Niniejszy rozdział stanowi swoiste streszczenie całościowego studium porównawczego mojego autorstwa: K. Borońska-Hryniewiecka, *Parlamenty narodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej. Role, ambicje i ograniczenia*, Warszawa 2021.

[4] A. Antoszewski, *Metoda porównawcza...*

[5] Idem, *Unia Europejska a Europa Środkowa i Wschodnia. Szansa czy zagrożenie?*, [w:] M. Cichosz, J. Sroka, K. Zamorska (red.), *Konsekwencje poszerzenia Unii Europejskiej dla Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2004, s. 15–24; ale również m. in.: J.H.H. Weiler, U.R. Haltern, F.C. Mayer, *European democracy and its critique*, „West European Politics”, t. 18, nr 3 (1995), s. 4–39; A. Benz, *Path-dependent institutions and strategic veto players: National parliaments in the European Union*, „West European Politics”, t. 27, nr 5 (2004), s. 875–900; S. Hix, *The study of the European community: The challenge to comparative politics*, „West European Politics”, t. 17, nr 1, s. 1–30; J. Czaputowicz,

zarówno samą Unię, jak i zachodzące w niej procesy z perspektywy polityki porównawczej (*comparative politics*) z zastosowaniem narzędzi, metod i teorii używanych w analizie wewnątrzpaństwowego systemu politycznego.

Podczas gdy przesłanki natury strukturalnej, prawnej oraz politycznej, na podstawie których konceptualizuję UE jako system polityczny, omówiłam szerzej w innej publikacji^[6], poniżej przedstawię pokrótce argumenty na rzecz tezy, że parlamenty narodowe powinny być traktowane jako podmiotowi gracze w systemie unijnego *governance*.

Po pierwsze, z formalnego punktu widzenia stanowią one drugi, obok Parlamentu Europejskiego, filar reprezentacji demokratycznej w UE^[7]. Po drugie, traktat lizboński nadał parlamentom narodowym podmiotową rolę w europejskim procesie decyzyjnym i formalnie wzmocnił ich rolę w architekturze politycznej UE. W tym sensie artykuł 12 Traktatu o Unii Europejskiej (TUE) stwierdza, że „parlamenty narodowe aktywnie przyczyniają się do dobrego funkcjonowania Unii”. Po trzecie, artykuł 5 ust. 3 TUE określa, że „parlamenty narodowe czuwają nad przestrzeganiem zasady pomocniczości zgodnie z procedurą przewidzianą w Protokole nr 2 w sprawie stosowania zasad pomocniczości i proporcjonalności”. Po czwarte wreszcie, wśród badaczy różnych nurtów panuje powszechna zgoda co do tego, że parlamenty krajowe mają do odegrania ważną rolę w wielopoziomowym systemie zarządzania UE jako pośrednicy w procesie budowania jego demokratycznej legitymizacji.^[8] Są one bowiem wyposażone w moż-

Wielopoziomowe zarządzanie a deficyt demokracji w Unii Europejskiej, [w:] J. Ruszkowski, L. Wojnicz (red.), *Multi-level governance w Unii Europejskiej*, Szczecin–Warszawa 2013, s. 121–131.

[6] K. Borońska-Hryniewiecka, op. cit.

[7] Art. 10 Traktatu o Unii Europejskiej stanowi, że podstawą funkcjonowania Unii jest demokracja przedstawicielska. Obywatele są bezpośrednio reprezentowani na poziomie Unii w Parlamencie Europejskim. Państwa członkowskie są reprezentowane w Radzie Europejskiej przez swoich szefów państw lub rządów, a w Radzie UE przez swoje rządy; szefowie państw lub rządów i rządy odpowiadają demokratycznie przed parlamentami narodowymi i przed swoimi obywatelami.

[8] Np. T. Winzen, *European integration and national parliamentary oversight institutions*, „European Union Politics”, t. 14, nr 2 (2013), s. 297–323;

liwość transpozycji preferencji i postulatów politycznych krajowych demosów na poziom UE. Posiadając bezpośredni mandat społeczny i znajomość kontekstu krajowego, przy jednoczesnym zaangażowaniu w opiniowanie i współkształtowanie polityki europejskiej własnych państw, powinny stanowić autentyczną wartość dodaną w procesie decyzyjnym UE.

W tym miejscu warto podkreślić fakt, który zauważa również A. Antoszewski^[9], że członkostwo państwa w UE miało dwoisty efekt dla parlamentów narodowych. Po długim okresie tzw. deparlamentaryzacji^[10], która pozbawiła krajowych ustawodawców wpływu legislacyjnego na wiele obszarów zeuropeizowanych polityk publicznych, parlamenty narodowe częściowo odzyskały swoją pozycję i uprawnienia zarówno dzięki reformom traktatowym, jak i regulacjom krajowym. Pojawienie się różnych kanałów partycypacji i współpracy parlamentarnej pozwoliło zmniejszyć asymetrię informacyjną, kontrolną i opiniodawczą, która istniała między przedstawicielami rządów bezpośrednio uczestniczącymi w kształtowaniu polityki UE a parlamentarzystami krajowymi. W miarę upływu czasu integracja europejska umożliwiła im podejmowanie różnego rodzaju działań na szczeblu ponadnarodowym, w tym również niezależnie od rządów narodowych. Spowodowało to redefinicję klasycznych ról parlamentarnych. Instytucje, których zadaniem było dotychczas ustawodawstwo i kontrola egzekutywy na arenie krajowej, otrzymały nowe, europejskie role: eksperta, strażnika pomocniczości, opiniodawcy, watchdoga, dyskutanta, networkera, a także współkreatora europejskiej polityki^[11].

D. Jancic (red.), *National Parliaments after the Lisbon Treaty and the Euro Crisis: Resilience or Resignation?*, Oxford 2017.

- [9] A. Antoszewski, *Funkcje parlamentów państw Europy Środkowej i Wschodniej jako przedmiot badań politologicznych*, [w:] S. Sulowski, J. Szymanek (red.), *Ustrój polityczny państwa. Polska, Europa, Świat*, Warszawa 2014, s. 211–226.
- [10] J. O'Brennan, T. Raunio, *Introduction: Deparliamentarization through European integration?*, [w:] J. O'Brennan, T. Raunio (red.), *National Parliaments within the Enlarged European Union: From 'Victims' of Integration to Competitive Actors?*, Abingdon 2007, s. 1–19.
- [11] K. Borońska-Hryniewiecka, op. cit., s. 215

Z powyższych względów nie tylko zasadna, ale również badawczo pożądana jest empiryczna weryfikacja tego, w jaki sposób parlamenty narodowe faktycznie realizują swoje europejskie role. Służy do tego analiza porównawcza, której celem, jak słusznie zauważa A. Antoszewski, jest nie tylko przedstawienie stanu faktycznego, w tym zakresu podobieństw i różnic pomiędzy analizowanymi przypadkami, ale również wyjaśnienie ich przyczyn, czyli dostarczenie odpowiedzi na pytanie, dlaczego rzeczy się różnią^[12]. Tym samym metoda porównawcza spełnia zarówno funkcję deskryptywną (*descriptive analysis*), jak i analizy przyczynowo-skutkowej (*causal analysis*), co w zamyśle powinno przyczynić się do wzbogacenia teorii politologicznej i wypełnienia konkretnej luki badawczej.

Przed wszystkim należy jednak podkreślić, że analiza porównawcza nie jest celem samym w sobie, lecz stanowi narzędzie do osiągnięcia innych wytyczonych celów badawczych. W przypadku prowadzonych przeze mnie badań podjęłam się porównania aktywności parlamentów państw członkowskich UE w obrębie pięciu aren obejmujących zarówno krajową kontrolę europejskich działań egzekutywy (arena 1), jak i różne formy bezpośredniego zaangażowania parlamentów na poziomie UE, takie jak: kontrola zasady pomocniczości w ramach tzw. systemu wczesnego ostrzegania (arena 2); dialog polityczny z Komisją Europejską (arena 3); inicjatywa tzw. zielonej kartki (arena 4); a także współpraca międzyparlamentarna w dziedzinie spraw europejskich (arena 5). Przeprowadzona analiza miała w zamyśle służyć nie tylko dostarczeniu najnowszych danych o stanie faktycznym zaangażowania parlamentów w politykę europejską (funkcja deskryptywna), lecz także dostarczyć odpowiedzi na szereg szczegółowych pytań badawczych o to: (1) jakie czynniki warunkują aktywność parlamentów narodowych w obszarze spraw europejskich; (2) w jakim stopniu izby parlamentarne działają na tych arenach jako autonomiczni gracze, a w jakim jako aktorzy inspirowani przez egzekutywę czy wręcz agenci rządowi; oraz (3) w jaki sposób parlamenty postrzegają siebie same: czy jako

[12] A. Antoszewski, *Metoda porównawcza...*

„graczy na wielu arenach”^[13] zorientowanych na bezpośredni kontakt z instytucjami UE, czy raczej jako aktorów krajowych, skupionych na kontroli własnego rządu? (funkcja eksplanacyjna).

Założenia teoretyczne

Jak słusznie – w ślad za Jeanem Blondelem – zauważa A. Antoszewski, jednym z głównych zadań analizy porównawczej jest „ustalenie relacji zachodzących pomiędzy badanymi strukturami, między nimi a zachowaniami politycznymi i ich rezultatami oraz, ewentualnie, między strukturami a systemem jako całością”^[14]. Aby to uczynić, niezbędna jest właściwa perspektywa teoretyczna. William Fox i Mohamed Bayat definiują teorię jako „zbiór powiązanych ze sobą zdań, pojęć i definicji, które przedstawiają systematyczny punkt widzenia i określają relacje między zmiennymi w celu przewidywania i wyjaśniania zjawisk”^[15]. Ramy teoretyczne są zatem niezbędne do identyfikacji zmiennych niezależnych, które chcemy zweryfikować w trakcie naszych badań empirycznych, a także do stawiania i weryfikacji hipotez badawczych. Z wielu względów, omówionych szerzej w innym miejscu^[16], założenia teoretyczne dotyczące różnych aspektów mobilizacji parlamentarnej w UE, testowane empirycznie w moich badaniach, wywodziły się z dorobku teorii instytucjonalnej, a konkretnie – klasycznego i nowego instytucjonalizmu. Główną przesłanką teoretyczną było to, że analiza europejskiej aktywności parlamentów krajowych musi uwzględniać zarówno znaczenie formalnych reguł, jak i sposoby, w jakie parlamenty faktycznie wykorzystują owe reguły. Mobilizacja parlamentarna w sferze spraw europejskich jest bowiem kształtowana przez ogólny kontekst, w którym podmioty te działają, obejmujący zarówno ramy konstytucyjne i regulacje

[13] K. Auel, C. Neuhold, *Multi-arena players in the making? Conceptualizing the role of national parliaments since the Lisbon Treaty*, „Journal of European Public Policy”, t. 24, nr 10 (2017), s. 1547–1561.

[14] A. Antoszewski, op. cit., s. 4.

[15] W. Fox, M.S. Bayat, *A Guide to Managing Research*, Cape Town 2007, s. 29.

[16] K. Borońska-Hryniewiecka, op. cit., s. 66–84.

formalnoprawne w zakresie relacji międzyinstytucjonalnych, jak i kulturę polityczną oraz administracyjną.

W związku z powyższym, zgodnie z założeniami klasycznego instytucjonalizmu, uznałam formalne uprawnienia parlamentów w sprawach europejskich za jeden z istotnych czynników wpływających na ich mobilizację w sferze polityki europejskiej. Postawiłam przy tym hipotezę, że takie prerogatywy będą warunkiem wstępnym do sprawowania aktywnej kontroli oraz współkształtowania polityki europejskiej.

Jednakże, jak zauważa A. Antoszewski, „o faktycznej pozycji parlamentu decydują nie tylko (...) jego formalne uprawnienia, ale sposób ich wykorzystywania w praktyce”^[17]. Z tego względu, aby wyjaśnić przyczyny, charakter i intensywność mobilizacji parlamentarnej w sprawach polityki europejskiej, w projektowaniu swojej analizy porównawczej uwzględniłam również czynniki wykraczające poza reguły prawne, takie jak: parlamentarne zdolności do generowania i operacjonalizacji konkretnych zasobów, w tym aspekt kalkulacji korzyści i strat z danego działania (neoinstytucjonalizm racjonalnego wyboru); panującą w danym kraju kulturę polityczną i ugruntowane role parlamentarne (neoinstytucjonalizm socjologiczny), a także ścieżka zależności (*path dependence*) i stopień inercji instytucjonalnej (neoinstytucjonalizm historyczny)^[18].

Czynnikiem, który konsekwentnie analizowałam w swoich badaniach – zgodnie z założeniami podejścia racjonalnego wyboru – była dostępność konkretnych zasobów w postaci zaangażowania parlamentarnej komisji branżowych. Zakładałam przy tym, że współdziałanie nadzoru nad polityką europejską między różne komisje (a nie jedynie komisję ds. europejskich) ma tę zaletę, że angażuje większą liczbę parlamentarzystów i wykorzystuje wiedzę specjalistyczną

[17] A. Antoszewski, *Funkcje parlamentów państw Europy Środkowej i Wschodniej...*, s. 224.

[18] Szczegółowy opis formułowania hipotez i konceptualizacji zmiany instytucjonalnej w odniesieniu do każdego z powyższych nurtów wraz z omówieniem stosownej literatury znajdują się w: K. Borońska-Hryniewiecka, op. cit., s. 75–84.

z konkretnych dziedzin polityki publicznej. Przypuszczałam zatem, że parlamenty cechujące się zdecentralizowanym systemem nadzoru będą bardziej aktywne w sferze polityki europejskiej. Przyjmując ponownie perspektywę racjonalnego aktora, założyłam również, że działalność parlamentarna w obszarze polityki europejskiej zależeć będzie w dużej mierze od motywacji politycznej określonej poziomem eurosceptycyzmu większości parlamentarnej. Postawiłam tym samym hipotezę, że eurosceptyczne stanowisko większości rządzącej powinno motywować bardziej aktywną kontrolę procesu prawodawczego w UE, a tym samym kontrolę nad europejską polityką rządu, oraz wyższą aktywność w ramach monitorowania zasady pomocniczości.

W artykule dotyczącym parlamentów Europy Środkowo-Wschodniej A. Antoszewski zauważył, że jednym z czynników osłabiających podmiotowość i autonomię tych instytucji jest kwestia lojalności i dyscypliny partyjnej^[19]. Jej wzrost może bowiem sprowadzić rolę parlamentu do bezkrytycznej aprobaty stanowiska egzekutywy. W podobnym duchu w prowadzonych przeze mnie badaniach założyłam, że skład większości parlamentarnej może mieć wpływ zarówno na aktywność, jak i asertywność parlamentarzystów w ramach kontroli rządu w sprawach europejskich. Spodziewałam się, że posłowie partii rządzącej będą bardziej aniżeli opozycja skłonni pozostawić politykę UE swojemu rządowi, ufając, że dobrze reprezentuje on ich preferencje polityczne. Postawiłam więc hipotezę, że większość jednopartyjna będzie mniej aktywna i autonomiczna w obszarze polityki europejskiej. Uznałam natomiast, że istnienie większości koalicyjnej, składającej się z dwóch lub więcej partii o różnych profilach ideologicznych, w tym odmiennym stosunku do UE, może skłonić parlament do odgrywania bardziej aktywnej roli „strażnika rządu” i „opiniodawcy polityki europejskiej”.

Wreszcie, aby w pełni zrozumieć motywacje i działania parlamentów krajowych w sprawach UE, konieczne było wyjście poza logikę

[19] A. Antoszewski, *Parlamenty Europy Środkowej i Wschodniej jako podmioty polityki. Przyczynek do dyskusji o podmiotowości organizacji politycznej*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 3 (2004), s. 119.

racjonalnego aktora opartą na politycznych kalkulacjach korzyści i strat. Często bowiem nie tłumaczy ona zaobserwowanych zmian w zachowaniu aktorów instytucjonalnych, gdyż nie uwzględnia wpływu kulturowo przyjętych norm i zasad – czyli czynników, na które zwraca uwagę neoinstytucjonalizm socjologiczny. W podejściu socjologicznym istotne znaczenie odgrywa również pojęcie „roli” rozumianej jako zespół postaw i zachowań wynikający z zajmowanej pozycji społecznej^[20].

Zwraca na nie uwagę także A. Antoszewski, który powołując się na Davida Eastona zauważa, że podstawowymi elementami składowymi systemu politycznego są nie tylko wzorce zachowań określone przez instytucje, ale same zachowania i role polityczne, w których występują członkowie wspólnoty. Tym samym traktuje on system polityczny jako „układ wzajemnie powiązanych i zintegrowanych ról politycznych”^[21]. W przypadku moich badań role te odgrywane są bardziej lub mniej świadomie zarówno na poziomie indywidualnym (tj. przez poszczególnych posłów), jak i zagregowanym (tj. przez instytucję parlamentu) w otoczeniu instytucjonalnym UE. W tym kontekście założyłam, że postrzeganie poszczególnych aren aktywności przez parlamentarzystów – w sensie ich legitymizacji oraz znaczenia dla pełnienia konkretnych ról parlamentarnych – może mieć istotny wpływ na ich motywację do angażowania się w konkretne działania w obszarze polityki europejskiej. W konsekwencji tego postawiłam hipotezy, że poziom aktywności danej izby na konkretnej arenie będzie większy, (1) jeśli postrzega ją ona jako efektywny mechanizm wpływu w obszarze polityki europejskiej, a także (2) jeśli postrzega ją ona jako mechanizm wzmacniający legitymizację UE, a swoją aktywność jako zgodną z pełnioną przez siebie rolą parlamentarną w unijnym systemie politycznym.

[20] D. Searing, *Roles, rules, and rationality in the new institutionalism*, „American Political Science Review”, t. 85, nr 4 (1991), s. 1239–1260.

[21] A. Antoszewski, *System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Studia Erasmiiana Wratislaviensia”, z. VIII (2014), s. 17.

Z pojęciem roli łączy się również funkcja i skład drugich izb, co ma znaczenie dla ich aktywności w polityce europejskiej. Podczas gdy niektóre izby wyższe pełnią konkretną funkcję reprezentacji terytorialnej wobec organów lokalnych, inne mają jedynie uprawnienia konsultacyjne i stanowią niejako odbicie aktywności izb pierwszych. Ponadto o ile polityczna kompozycja niektórych izb wyższych jest odzwierciedleniem kompozycji izb niższych, o tyle w innych systemach bikameralnych składy obu izb mogą się od siebie znacznie różnić. Założyłam zatem, że izby wyższe pełniące rolę reprezentanta interesów lokalnych będą bardziej aktywne w obszarze polityki europejskiej na wszystkich arenach aktywności.

Metodologia badań i źródła danych

126

Analiza porównawcza może być prowadzona zarówno za pomocą rozumowania indukcyjnego polegającego na dochodzeniu do uogólnień na podstawie obserwacji jednostkowych, jak i dedukcyjnego – w oparciu o wyprowadzone z teorii hipotezy, które następnie testowane są na podstawie analizy zebranych danych empirycznych. Badania porównawcze mogą przy tym przybierać charakter ilościowy lub jakościowy. Metodologia prowadzonych przeze mnie badań miała charakter jakościowy, a za pierwotną jednostkę analizy obrałam parlamenty krajowe (lub izby ustawodawcze w przypadku parlamentów dwuizbowych) 27 państw członkowskich UE. Główny obiekt mojego zainteresowania stanowiły parlamentarne komisje do spraw europejskich, które w większości przypadków są podmiotami odpowiedzialnymi za koordynację aktywności parlamentarnej w obszarze polityki UE. Przyjmując, że działania parlamentów są emanacją zachowań i preferencji ich członków, w odniesieniu do niektórych pytań badawczych stosowałam również dezagregację analizy do poziomu aktorów indywidualnych, czyli parlamentarzystów.

Jak podkreśla A. Antoszewski, analiza porównawcza danego zjawiska czy procesów instytucjonalnych wymaga stworzenia odpowiedniej siatki pojęciowej (pola semantycznego) w celu identyfikacji

oraz operacjonalizacji zmiennych^[22]. Zgodnie z przedstawionymi wyżej pytaniami badawczymi w prowadzonych przeze mnie badaniach zidentyfikować można dwie zmienne zależne (czyli problemy do wyjaśnienia).

Pierwszą jest pojęcie „aktywności parlamentów krajowych w sprawach europejskich”, które zdefiniowałam jako instytucjonalne i polityczne działania parlamentów mające na celu uzyskanie kontroli i wpływu na europejski proces decyzyjny. Takie działania dotyczą pięciu wspomnianych aren aktywności parlamentarnej i opierają się na interakcjach z innymi podmiotami instytucjonalnymi, jakimi są rządy państw członkowskich, inne parlamenty oraz instytucje unijne. W odniesieniu do kwestii operacjonalizacji aktywność parlamentarna w sprawach europejskich była przeze mnie mierzona za pomocą wskaźników ilościowych tam, gdzie było to możliwe, tj. na podstawie: liczby opinii lub rezolucji wydanych przez parlament w ramach areny 1; liczby uzasadnionych opinii w ramach kontroli zasady pomocniczości (arena 2); liczby opinii w ramach dialogu politycznego (arena 3) oraz liczby przedłożonych „zielonych kartek” (arena 4). W odniesieniu do areny 5, tj. współpracy międzyparlamentarnej, pomiar ilościowy nie był metodą miarodajną, a ocena aktywności parlamentów przyjęła tu charakter jakościowy i dotyczyła zarówno sposobu, w jaki parlamenty wykorzystują współpracę parlamentarną do realizacji konkretnych zadań w obszarze spraw europejskich, jak i analizy percepcji samych izb parlamentarnych w odniesieniu do efektywności współpracy międzyparlamentarnej.

Drugą zmienną zależną, którą badałam, był poziom autonomii, a także asertywności, z jakim dany parlament czy izba parlamentarna działają w sferze spraw europejskich. Pojęcie *autonomii* działania parlamentów pojawia się również w jednym z artykułów A. Antoszewskiego^[23]. Określenia *autonomia* oraz *asertywność* są w tym przypadku pojęciami względnymi, odnoszącymi się do

[22] A. Antoszewski, *Metoda porównawcza...*, s. 4.

[23] A. Antoszewski, *Parlamenty Europy Środkowej i Wschodniej jako podmioty polityki...*

relacji parlamentu z egzekutywą, i wskazują, w jakim stopniu dany parlament lub izba mają ambicję odgrywać rolę podmiotowego gracza w procesie kontroli i kształtowania polityki europejskiej. W tym miejscu należy jednak przywołać stanowisko A. Antoszewskiego, iż współdziałanie władzy ustawodawczej i wykonawczej stanowi esencję współczesnego parlamentaryzmu i nie należy przyjmować, że podmiotowość parlamentu jest równoznaczna z jego zdolnością do walki z egzekutywą^[24]. Można oczekiwać natomiast, że o podmiotowości parlamentu świadczyć może jego zdolność do ujawnienia tych interesów czy punktów widzenia, które są odmienne od reprezentowanych przez rząd i popierającą go większość^[25]. W tym sensie w swoich badaniach traktowałam moment formułowania stanowiska parlamentu w odniesieniu do projektów aktów legislacyjnych Komisji Europejskiej lub stanowisk rządu odnośnie do tych ostatnich jako okazję, aby zaznaczyć merytoryczny wkład izby do debaty, a także wyrazić głos obywateli w odniesieniu do spraw europejskich.

W kwestii operacjonalizacji stopień autonomii lub asertywności był przeze mnie mierzony za pomocą wskaźników jakościowych, tj. charakteru opinii parlamentarnych, ich treści oraz zakresu przedmiotowego. W tym celu w kwestionariuszu autorskim skierowanym do urzędników reprezentujących parlamenty narodowe zamieściłam pytanie: „Czy w opiniach/rezolucjach opublikowanych w ramach kontroli rządu w obszarze spraw europejskich Twoja izba zwykle udziela instrukcji dotyczących sposobu prowadzenia negocjacji na szczeblu UE, czy raczej popiera stanowisko rządu?”. Poza użytymi odpowiedziami możliwe było również przeprowadzenie analizy niektórych opinii parlamentarnych pod kątem ich treści przy jednoczesnym zwróceniu uwagi na to, czy są one reaktywne wobec stanowiska rządu, czy od niego niezależne; czy są rozbudowane i szczegółowe, czy raczej ogólne i zwięzłe; czy nawołują rząd do działania i przyjęcia konkretnego stanowiska, czy po prostu wyrażają poparcie.

[24] Ibidem, s. 122.

[25] Ibidem.

Dane empiryczne zgromadzone na potrzeby przeprowadzonej analizy porównawczej pochodziły z czterech głównych źródeł.

Pierwszym z nich były badania kwestionariuszowe przeprowadzone w parlamentach narodowych w okresie od czerwca do grudnia 2019 roku. Obejmowały one dwie ankiety, z której pierwsza skierowana była do wyższych rangą urzędników pracujących w sekretariatach komisji do spraw europejskich. Druga ankieta, mająca charakter uzupełniający, została skierowana do parlamentarzystów będących członkami komisji do spraw europejskich w wybranych parlamentach narodowych. Miała ona na celu zbadanie percepcji deputowanych odnośnie do ich aktywności w obszarze spraw europejskich. Druga wersja kwestionariusza została rozesłana do członków komisji do spraw europejskich wybranych izb parlamentarnych, tj. parlamentów Grupy Wyszehradzkiej (polski Sejm, czeska *Poslanecká sněmovna*, słowacka *Národná rada* oraz węgierskie *Országgyűlés*), a także do francuskiego *Assemblée nationale*^[26].

Drugim źródłem danych były dokumenty instytucjonalne związane z praktyką parlamentarną, obejmujące zarówno skrutynizację unijnego procesu decyzyjnego, jak i toczącą się wokół niego dyskusję, tj. transkrypcje protokołów z posiedzeń komisji ds. europejskich czy różnego rodzaju opinie i raporty dotyczące parlamentarnej aktywności w sprawach europejskich. Ich analiza pozwoliła mi uzyskać wiedzę dotyczącą percepcji i motywacji członków parlamentów odnośnie do poszczególnych aren aktywności jak i ról parlamentarnych w UE.

Trzecim źródłem informacji były wywiady bezpośrednie i telefoniczne przeprowadzone z przedstawicielami parlamentów państw członkowskich UE oraz instytucji unijnych. Ostatnim źródłem danych były półroczne raporty międzyparlamentarnej konferencji COSAC, w tym analiza ich aneksów, w których dostępne są odpowiedzi na kwestionariusze COSAC wszystkich parlamentów krajowych.

Okres analizy porównawczej dotyczył głównie kadencji Komisji pod przewodnictwem Jean-Claude’a Junckera (2014–2019). Oprócz

[26] Więcej na temat samych kwestionariuszy oraz metodologii badań w: K. Borońska-Hryniewiecka, op. cit., s. 235–240.

dostarczenia najnowszych danych ten przedział czasowy stanowił podatny grunt do analizy europejskiej aktywności parlamentów narodowych, ponieważ był okresem zwiększonej polityzacji Europy w dyskursach krajowych z powodu natężenia kryzysu migracyjnego oraz trwającego wówczas procesu Brexitu.

Empiryczna weryfikacja hipotez

Przeprowadzona na podstawie powyższych założeń badawczych analiza porównawcza zgromadzonych danych pozwoliła mi udzielić odpowiedzi na postawione pytania badawcze, a także przyczyniła się do lepszego zrozumienia motywacji stojących za mobilizacją parlamentów w sprawach polityki unijnej. Empiryczna weryfikacja ich rzeczywistej aktywności w obrębie pięciu aren ujawniła wyraźne różnice zarówno pomiędzy poszczególnymi krajami, jak i izbami tych samych parlamentów. Już analiza pierwszej areny wskazała na uderzającą asymetrię aktywności parlamentarnej polegającej na opiniowaniu wniosków Komisji Europejskiej oraz stanowisk rządów. Podczas gdy niektóre parlamenty wystosowują po kilkadziesiąt, a nawet kilkaset opinii rocznie, inne ograniczają się do zaledwie kilku lub nie wydają żadnych. Podobnie sytuacja wygląda w ramach pozostałych aren.

Moje badania wykazały, że w obrębie areny kontroli rządu (arena 1) przyczyn zróżnicowanej aktywności należy szukać przede wszystkim w uprawnieniach formalnych. Z jednej strony wśród większości parlamentów sklasyfikowanych jako formalnie silne (tj. m.in. fińska *Eduskunta*, szwedzki *Riksdag*, duński *Folketing* czy estońskie *Riigikogu*) możliwość udzielania rządowi mandatu odnośnie do stanowiska, jakie powinien zająć na forum UE, przekłada się na ich faktyczną aktywność. Z drugiej strony wśród parlamentów formalnie słabych (tj. m.in. belgijskie *Chambre des représentants* i *Sénat*, greckie *Vouli ton Ellinon*, hiszpańskie *Cortes Generales* czy rumuńska *Camera Deputaţilor*) zanotowano szczególnie niską aktywność w obrębie tej areny^[27]. Odstępstwa

[27] Więcej na ten temat w: ibidem, rozdz. 5.

zaobserwować można natomiast w grupie parlamentów względnie silnych. Stosownym przykładem jest przypadek polskiego parlamentu, który wskazuje, że formalne prerogatywy w obrębie kontroli spraw europejskich niekoniecznie przekładają się na praktykę. Chociaż błędem byłoby wyolbrzymianie znaczenia mandatu w polskim systemie parlamentarnym, to jednak Sejm posiada formalną prerogatywę do odgrywania aktywnej i dyscyplinującej roli w odniesieniu do rozliczania władzy wykonawczej w sprawach UE^[28], ale z niej nie korzysta. Analiza porównawcza wykazała, że Sejm wydaje relatywnie mało opinii i rezolucji, a te opublikowane mają z reguły charakter legitymizujący stanowisko rządu. Izba nie organizuje przy tym regularnych debat plenarnych na tematy polityki europejskiej, a rozliczanie rządu z działań na forum UE odbywa się sporadycznie w zaciśnięciu komisji parlamentarnej.

Analiza aktywności Sejmu w dwóch różnych kadencjach wykazała natomiast, że innym istotnym czynnikiem wyjaśniającym niską europejską aktywność tej izby jest skład większości parlamentarnej. W okresie rządów koalicji PO-PSL (2011–2015) liczba opinii wydanych przez sejmową komisję ds. UE była wyższa, a ich treść bardziej asertywna i autonomiczna, niż w przypadku spójnego ideologicznie większościowego bloku Zjednoczonej Prawicy kierowanego przez PiS (2015–2019). Zestawienie aktywności parlamentów krajów Grupy Wyszehradzkiej w ramach kontroli rządu również potwierdziło istotność czynnika kompozycji większości parlamentarnej. Co ciekawe, analiza aktywności parlamentów grupy V4 nie potwierdza istotności poziomu eurosceptycyzmu większości parlamentarnej, co obrazuje względnie niska aktywność polskiego i węgierskiego parlamentu w okresie rządów eurosceptycznych. Wreszcie, pomijając pewne odstępstwa, istotne znaczenie w przypadku areny 1 można przypisać modelowi skrutynizacji polityki europejskiej. Wyższa aktywność parlamentów charakteryzujących się systemem zdecentralizowanym, angażującym komisje branżowe, przekłada się bowiem na

[28] Więcej na temat kompetencji Sejmu w sprawach polityki europejskiej zob. Z. Cieślík, B. Pawłowski (red.), *Sejm w Unii Europejskiej*, Warszawa 2019.

wyższą aktywność w ramach opiniowania wniosków Komisji oraz stanowisk rządu.

Odnosząc się do pytania, w jakim stopniu izby parlamentarne działają w ramach analizowanych aren jako autonomiczni gracze, a w jakim jako aktorzy inspirowani przez egzekutywę, analiza porównawcza wykazała, że stopień asertywności poszczególnych izb w zakresie polityki europejskiej zależy w dużej mierze od poziomu lojalności partyjnej większości parlamentarnej względem egzekutywy. Porównanie treści opinii wydanych przez polskie i francuskie izby parlamentarne w okresie kadencji J.-C. Junckera ujawniło, że nawet w przypadku rządów większościowych (gdy większość parlamentarna z reguły wspiera rząd w polityce europejskiej) forma takich opinii może się różnić. Podczas gdy opinie wydane przez komisję ds. UE Sejmu miały charakter reaktywny w stosunku do stanowiska rządu i zwykle je popierały, rezolucje wydane przez francuskie Zgromadzenie Narodowe miały o wiele bardziej ekspercki charakter oraz nawoływały rząd do zajęcia określonego stanowiska na forum UE^[29].

Podobnie sytuacja wygląda w innych krajach Grupy Wyszehradzkiej. Choć kooperacja pomiędzy większością parlamentarną a władzą wykonawczą w obszarze polityki europejskiej jest widoczna we wszystkich parlamentach grupy V4, to wyniki badań wskazują, że większości jednopartyjne lub ideologicznie spójne dwupartyjne koalicje na Węgrzech, w Polsce oraz na Słowacji faktycznie zmniejszają motywację polityczną do pociągania rządu do odpowiedzialności lub do wyrażania niezależnych opinii parlamentarnych. Takie ustalenia rezonują z wcześniejszymi obserwacjami poczynionymi przez A. Antoszewskiego, który pisał: „Przykład Węgier po 2010 r. pokazuje, że większość parlamentarna (która jest faktycznym podmiotem decyzji) może odgrywać rolę służebną wobec rządu i ograniczać się do legitymizowania polityki kształtowanej bez jej udziału”^[30]. Trudno również nie zgodzić się

[29] K. Borońska-Hryniewiecka, *National parliaments as „multi-arena players” in the European Union? Insights into Poland and France*, „Journal of European Integration”, t. 43, nr 6 (2020), s. 701–716.

[30] A. Antoszewski, op. cit., s. 122.

z innym, bardziej ogólnym wnioskiem A. Antoszewskiego, że podczas gdy parlamenty państw Europy Środkowo-Wschodniej stały się filarem procesu przejścia ku demokracji, uzyskawszy pozycję kluczowego aktora politycznego wywierającego znaczący wpływ na kierunek i tempo przemian politycznych, ich dalsza ewolucja nie przebiegała w taki sam sposób, co rzutowało na ich podmiotowość^[31].

Wreszcie, odpowiadając na pytanie o sposób, w jaki parlamenty postrzegają siebie same, tj. czy jako „graczy na wielu arenach” zorientowanych na bezpośredni kontakt z instytucjami UE, czy raczej jako aktorów krajowych, skupionych na kontroli rządu, zgromadzone dane wskazują, że i w tym przypadku parlamenty mają odmienne aspiracje. Niektóre izby wykazują większe ambicje do odgrywania roli „europejskich graczy” współkształtujących politykę Unii, inne natomiast kładą nacisk na nadzór oraz wsparcie rządu. Tę różnorodność bardzo dobrze ilustruje doświadczenie parlamentarne związane z inicjatywą „zielonej kartki”. Do tej pory tylko osiemnaście izb parlamentarnych zdecydowało się wcielić w rolę inicjatorów rozwiązań ustawodawczych na arenie unijnej i zaangażowało w projekty w ramach tego mechanizmu. Podobnie rzecz wygląda w odniesieniu do areny dialogu politycznego. Podczas gdy niektóre izby wysyłają do Komisji po kilkadziesiąt opinii rocznie, inne zdecydowały się na taki krok jedynie kilka razy w ciągu ostatnich czternastu lat.

Przeprowadzona analiza porównawcza pozwala wnioskować, że różnice te należy postrzegać przez pryzmat wielu czynników o charakterze endogennym, zakorzenionych w narodowych kulturach politycznych i instytucjonalnych, a także uwarunkowaniach konstytucyjnych. To w dużej mierze te czynniki powodują, że parlamenty mają rozbieżne poglądy na temat własnych praw i możliwości w zakresie polityki UE. W Finlandii, podobnie jak w Szwecji, panuje konsensus, że parlamenty nie powinny odgrywać zbyt niezależnej roli na forum unijnym. Wzmoczona aktywność parlamentów skandynawskich w zakresie kontroli rządu wskazuje, że czynnik prerogatyw instytucjonalnych w obrębie polityki europejskiej ma

[31] Ibidem, s. 119.

przełożenie na rodzaj zaangażowania, na którym koncentrują się poszczególne izby. Parlamenty krajów skandynawskich, zakwalifikowane do grupy formalnie silnych, nie mają potrzeby angażować się w inicjatywę dialogu politycznego lub „zielonej kartki”, gdyż wywierają satysfakcjonujący wpływ na politykę europejską własnego rządu w ramach krajowej areny kontroli rządu. Z kolei izby formalnie słabsze optują za zewnętrznymi i niezależnymi od rządu arenami, aby zrekompensować sobie brak wpływu politycznego na arenie krajowej, a także zaznaczyć swoją obecność na poziomie unijnym (Włochy, Portugalia, Francja).

134 Duże znaczenie należy również przypisać czynnikowi percepcji parlamentarnej dotyczącej zarówno samych aren, jak i własnych ról związanych z członkostwem w UE. Izby parlamentarne, które aktywnie wspierały dotychczasowe „zielone kartki”, postrzegają ten mechanizm jako sposób na zwiększenie ich pozytywnego wkładu w kształtowanie polityki UE. Natomiast inne, tj. polski parlament, który nie uczestniczył w żadnej inicjatywie „zielonej kartki”, interpretują ją jako mechanizm pozatraktatowy, podważający równowagę instytucjonalną zarówno w UE, jak i w kraju. Pojmowanie własnej „europejskiej” roli i percepcja areny zostały również potwierdzone w przypadku izb wyższych w państwach zdecentralizowanych, które są zazwyczaj bardziej aktywne na arenie kontroli pomocniczości ze względu na swoje zaangażowanie w reprezentację interesów regionalnych i lokalnych. Postrzegają one przy tym monitorowanie pomocniczości jako mechanizm zapewniający, że UE działa wydajnie i nie ingeruje bezpodstawnie w kompetencje państw członkowskich.

Pespektywa dalszych badań

Celem tego rozdziału było omówienie zastosowania metody porównawczej w studiach politologicznych na przykładzie badań aktywności parlamentów narodowych w Unii Europejskiej. Z oczywistych względów w rozdziale nie uwzględniłam całego spektrum metod i teorii, na bazie których można analizować i porównywać unijną aktywność legislatyw narodowych, lecz przedstawiłam jedynie te, które wykorzystałam w swoich badaniach. W tym miejscu pragnę

zwrócić uwagę czytelnika na pominięte w niniejszej pracy, lecz niezwykle wartościowe analizy ilościowe w obrębie europejskich studiów parlamentarnych autorstwa takich badaczy, jak: Katrin Auel, Olivier Rozenberg i Angela Tacea^[32], Thomas Winzen^[33], Katjana Gattermann i Claudia Heffler^[34] czy Christopher J. Williams^[35]. Autorzy ci systematycznie analizują wpływ na europejską aktywność parlamentów narodowych takich czynników sprawczych, jak kompetencje i uprawnienia formalne, motywacje polityczne czy poziom społecznego eurosceptycyzmu.

Na zakończenie warto się zastanowić nad dalszym rozwojem badań porównawczych dotyczących europejskiego parlamentaryzmu. Jednym z zagadnień, które obecnie zasługuje na pogłębioną analizę, jest reakcja parlamentów na kryzys związany z pandemią COVID-19. Dotychczasowe badania pokazują, że okoliczności jej towarzyszące doprowadziły do marginalizacji aktorów parlamentarnych w stosunku do władz wykonawczych, które przyjęły dominującą rolę w reagowaniu na kryzys^[36]. Niektórzy badacze i analitycy zaobserwowali, że pandemia osłabiła nadzór parlamentarny, kontrolę i możliwości wpływania na kierunki polityki^[37]. Inne badania pokazują natomiast, że choć ustawodawcy nie byli na pierwszej linii frontu działań, to w istocie aktywnie uczestniczyli w reagowaniu na

[32] K. Auel, O. Rozenberg, A. Tacea, *To scrutinise or not to scrutinise? Explaining variation in EU-related activities in national parliaments*, „West European Politics”, t. 38, nr 2 (2015), s. 282–304.

[33] T. Winzen, *National parliamentary control of European Union affairs: A cross-national and longitudinal comparison*, „West European Politics”, t. 35, nr 3 (2012), s. 657–672.

[34] K. Gattermann, C. Heffler, *Beyond institutional capacity: Political motivation and parliamentary behaviour in the early warning system*, „West European Politics”, t. 38, nr 2 (2015), s. 305–334.

[35] C.J. Williams, *Issuing reasoned opinions: The effect of public attitudes towards the European Union on the usage of the 'Early Warning System'*, „European Union Politics”, t. 17, nr 3 (2016), s. 504–521.

[36] E. Griglio, *Parliamentary oversight under the Covid-19 emergency: Striving against executive dominance*, „The Theory and Practice of Legislation”, t. 8, nr 1–2 (2020), s. 49–70.

[37] N. Bolleyer, O. Salát, *Parliaments in times of crisis: COVID-19, populism and executive dominance*, „West European Politics”, t. 44, nr 5–6 (2021), s. 1103–1128.

pandemii i systematycznym nadzorze nad władzą wykonawczą^[38]. Warto zatem kontynuować badania porównawcze – zarówno jakościowe, jak i ilościowe – które dostarczyłyby odpowiedzi na pytania o to: w jaki sposób i dlaczego pandemia COVID-19 wpłynęła na osłabienie parlamentów narodowych w polityce europejskiej; które parlamenty, i z jakich powodów, poradziły sobie najlepiej w sytuacji kryzysu; a także jakie nowe mechanizmy formalne i nieformalne na poziomie UE umożliwiły parlamentom aktywny udział we współkształtowaniu kierunków unijnej polityki gospodarczej i finansowej w odpowiedzi na kryzys.

Inną z kwestii, która nie doczekała się jeszcze należytego opracowania naukowego, jest rola parlamentów krajowych w monitorowaniu rządów prawa (*rule of law*) w UE. Biorąc pod uwagę, że praworządność stanowi jedną z podstawowych wartości unijnych (art. 2 TUE) oraz że parlamenty narodowe powinny przyczyniać się do „dobrego funkcjonowania Unii” (art. 12 TUE), warto zadać pytanie, czy mają one odgrywać aktywną rolę w ochronie praworządności na poziomie UE, czy też ich działania w tym zakresie powinny być ograniczone do areny krajowej. Pytanie to jest zasadne chociażby w kontekście dotychczasowego zaangażowania parlamentów Francji i Holandii w monitorowanie sytuacji dotyczącej rządów prawa na Węgrzech i w Polsce.

[38] T. Ginsburg, M. Versteeg, *The Bound Executive: Emergency Powers During the Pandemic*, „Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper”, nr 52 (2020), „U of Chicago, Public Law Working Paper” nr 747 (2020), <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3608974>.

Bibliografia:

- Antoszewski A., *Instytucjonalne uwarunkowania procesu decyzyjnego*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnio-europejskie. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, wyd. 1, Wrocław 1997, s. 276–305.
- Antoszewski A., *Metoda porównawcza w badaniach nad demokracją*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, nr 1 (2001), s. 3–9.
- Antoszewski A., *Parlamenty Europy Środkowej i Wschodniej jako podmioty polityki. Przyczynek do dyskusji o podmiotowości organizacji politycznej*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 3 (2004), s. 115–124.
- Antoszewski A., *Unia Europejska a Europa Środkowa i Wschodnia. Szansa czy zagrożenie?*, [w:] M. Cichosz, J. Sroka, K. Zamorska (red.), *Konsekwencje poszerzenia Unii Europejskiej dla Europy Środkowej i Wschodniej*, Komitet Nauk Politycznych PAN, Warszawa 2004, s. 15–24.
- Antoszewski A., *Funkcje parlamentów państw Europy Środkowej i Wschodniej jako przedmiot badań politologicznych*, [w:] S. Sulowski, J. Szymanek (red.), *Ustrój polityczny państwa. Polska, Europa, Świat*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 211–226.
- Antoszewski A., *System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego*, „Wrocławskie Studia Erazmian-skie. Studia Erasmania Wratislaviensia”, z. VIII (2014), s. 13–28.
- Auel K., Neuhold C., *Multi-arena players in the making? Conceptualizing the role of national parliaments since the Lisbon Treaty*, „Journal of European Public Policy”, t. 24, nr 10 (2017), s. 1547–1561. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1228694>
- Auel K., Rozenberg O., Tacea A., *To scrutinise or not to scrutinise? Explaining variation in EU-related activities in national parliaments*, „West European Politics”, t. 38, nr 2 (2015), s. 282–304. <https://doi.org/10.1080/01402382.2014.990695>
- Benz A., *Path-dependent institutions and strategic veto players: National parliaments in the European Union*, „West European Politics”, t. 27, nr 5 (2004), s. 875–900. <https://doi.org/10.1080/0140238042000283283>

- Bolleyer N., Salát O., *Parliaments in times of crisis: COVID-19, populism and executive dominance*, „West European Politics”, t. 44, nr 5–6 (2021), s. 1103–1128. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1930733>
- Borońska-Hryniewiecka K., *National parliaments as „multi-arena players” in the European Union? Insights into Poland and France*, „Journal of European Integration”, t. 43, nr 6 (2020), s. 701–716. <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1800672>
- Borońska-Hryniewiecka K., *Parlamenty narodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej. Role, ambicje i ograniczenia*, Scholar, Warszawa 2021.
- Cieślík Z., Pawłowski B. (red.), *Sejm w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2019.
- Czaputowicz J., *Wielopoziomowe zarządzanie a deficyt demokracji w Unii Europejskiej*, [w:] J. Ruskowski, L. Wojnicz (red.), *Multi-level governance w Unii Europejskiej*, Instytut Politologii i Europeistyki Uniwersytetu Szczecińskiego – Instytut Europeistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Szczecin–Warszawa 2013, s. 121–131.
- Fox W., Bayat M.S., *A Guide to Managing Research*, Juta Academic, Cape Town 2007.
- Gattermann K., Heftler C., *Beyond institutional capacity: Political motivation and parliamentary behaviour in the early warning system*, „West European Politics”, t. 38, nr 2 (2015), s. 305–334. <https://doi.org/10.1080/01402382.2014.990696>
- Ginsburg T., Versteeg M., *The Bound Executive: Emergency Powers During the Pandemic*, „Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper”, nr 52 (2020), „U of Chicago, Public Law Working Paper” nr 747 (2020). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3608974>
- Griglio E., *Parliamentary oversight under the Covid-19 emergency: Striving against executive dominance*, „The Theory and Practice of Legislation”, t. 8, nr 1–2 (2020), s. 49–70. <https://doi.org/10.1080/20508840.2020.1789935>
- Hix S., *The study of the European community: The challenge to comparative politics*, „West European Politics”, t. 17, nr 1, s. 1–30. <https://doi.org/10.1080/01402389408424999>

- Jancic D. (red.), *National Parliaments after the Lisbon Treaty and the Euro Crisis: Resilience or Resignation?*, Oxford University Press, Oxford 2017. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198791621.001.0001>
- O'Brennan J., Raunio T., *Introduction: Deparliamentarization through European integration?*, [w:] J. O'Brennan, T. Raunio (red.), *National Parliaments within the Enlarged European Union: From 'Victims' of Integration to Competitive Actors?*, Routledge, Abingdon 2007, s. 1–19.
- Searing D., *Roles, rules, and rationality in the new institutionalism*, „American Political Science Review”, t. 85, nr 4 (1991), s. 1239–1260. <https://doi.org/10.2307/1963944>
- Weiler J.H.H., Haltern U.R., Mayer F.C., *European democracy and its critique*, „West European Politics” t. 18, nr 3 (1995), s. 4–39. <https://doi.org/10.1080/01402389508425089>
- Williams C.J., *Issuing reasoned opinions: The effect of public attitudes towards the European Union on the usage of the 'Early Warning System'*, „European Union Politics”, t. 17, nr 3 (2016), s. 504–521. <https://doi.org/10.1177/1465116516633301>
- Winzen T., *European integration and national parliamentary oversight institutions*, „European Union Politics”, t. 14, nr 2 (2013), s. 297–323. <https://doi.org/10.1177/1465116512467088>
- Winzen T., *National parliamentary control of European Union affairs: A cross-national and longitudinal comparison*, „West European Politics”, t. 35, nr 3 (2012), s. 657–672. <https://doi.org/10.1080/01402382.2012.665745>

ROZDZIAŁ V.

Joanna Kozierska

Uniwersytet Wrocławski

ORCID:0000-0002-6085-0256

Koalicje gabinetowe w Polsce. Ryzykowna gra partii dopełniających

STRESZCZENIE

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku polski system partyjny charakteryzował się wielką niestabilnością. Powstawało wówczas wiele nowych, ale przede wszystkim stosunkowo małych partii. Czas ich funkcjonowania był dość ograniczony: jak szybko powstawały, tak szybko znikwały lub przekształcały się w nowe podmioty. I choć z czasem sytuacja uległa pewnej stabilizacji, a od 2005 roku obserwujemy dominację na arenie parlamentarnej dwóch ugrupowań: Platformy Obywatelskiej i Prawa i Sprawiedliwości, to nadal można zaobserwować powstawanie kolejnych nowych partii. Dodatkowo ich rola w obrębie systemu partyjnego wydaje się być dość istotna. Liczba partii w Sejmie oraz rozkład głosów wśród elektoratu powodują, iż zwycięzcom wyborów nie udaje się rządzić samodzielnie i, aby zapewnić sobie możliwość stabilnych rządów, muszą szukać partnerów koalicyjnych. Aż siedemnaście z dwudziestu gabinetów^[1], które powstały w Polsce od 1991 roku,

[1] Niniejsza analiza obejmuje okres do sierpnia 2021 roku, kiedy to rząd Mateusza Morawickiego i koalicję Zjednoczonej Prawicy opuścił Jarosław Gowin wraz z częścią polityków Porozumienia.

należy uznać za gabinety koalicyjne. W ich skład wchodziło sześć podmiotów, które możemy określić jako inicjujące oraz dwanaście podmiotów dopełniających. Szczególnie interesująca wydaje się być ta druga, dość duża i mocno zmienna w czasie, grupa. W jej skład wchodzi różne podmioty, ale ich los wydaje się być podobny. I tu należy zadać pytania, jakie koszty niesie za sobą przystąpienie do rządów koalicyjnych oraz jak ryzykowne jest przyjęcie na siebie roli partnera koalicyjnego dużych podmiotów, których miejsce na scenie parlamentarnej wydaje się być dość stabilne.

Wprowadzenie: funkcje partii a ich rola w tworzeniu gabinetów koalicyjnych

Na polskim rynku politycznym pojawianie się nowych partii politycznych jest procesem częstym i nic nie zapowiada, aby taka sytuacja mogła się w najbliższej przyszłości zmienić. Każda z nich, niezależnie od procesu formalnej rejestracji, będzie spełniać na rynku politycznym określone funkcje. Będą to funkcje: społeczna, mobilizacyjna, państwowo-publiczna oraz organizacyjna^[2].

Funkcja społeczna wyznacza drogę partii jako ogniwa pośredniczącego pomiędzy społeczeństwem a państwem. Funkcja mobilizacyjna wypełniana jest poprzez stworzenie tzw. tożsamości wyborczej, która umożliwia ugrupowaniu pozyskiwanie i utrzymanie elektoratu. Realizacja funkcji państwowo-publicznej zapewnia udział w procesie decyzyjnym, a także możliwość uczestniczenia w procesie tworzenia gabinetu. Natomiast dobrze realizowana funkcja organizacyjna ma zagwarantować partii m.in. stałe miejsce na arenie politycznej^[3].

A zatem jeżeli spojrzymy na partię jak na organizację, to najważniejsze stanie się dla niej przetrwanie. Tylko jeżeli przetrwa oraz znajdzie swoje stałe miejsce w obrębie systemu politycznego, będzie w stanie realizować pozostałe funkcje. Należy jednak podkreślić, iż każda z tych funkcji będzie wypełniana z inną siłą, a partia swym działaniem wskaże, która z nich jest dla niej najważniejsza. Partia polityczna, która umiejętnie będzie realizować wszystkie wymienione funkcje – co w konsekwencji pozwoli jej kreować politykę państwową – musi obrać taki kierunek działania, by stać się relevantną siłą polityczną.

Takie działania potencjalnie pozwolą jej stworzyć rząd oraz określić jej potencjał koalicyjny. W tym przypadku należy wziąć pod uwagę dwa kryteria: kompozycję partyjną gabinetu oraz jego siłę. Powyższe zmienne wskażą nam cztery typy gabinetów: (1) jednopartyjne

[2] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, wyd. 1, Wrocław 1996, s. 278–279.

[3] Ibidem.

gabinety większościowe, (2) jednopartyjne gabinety mniejszościowe, (3) gabinety koalicyjne większościowe, (4) gabinety koalicyjne mniejszościowe^[4].

Oczywiście inne role na rynku politycznym będą odgrywać partie tworzące rządy jednopartyjne, a inne te partie, które potrzebują tworzyć koalicje, by sprawnie rządzić. W tym drugim przypadku celem partii będzie wdrażanie takiej polityki koalicyjnej, która zapewni im utworzenie i utrzymanie gabinetu^[5], a ich rolę w procesie przetargów koalicyjnych można określić jako inicjującą bądź dopełniającą.

Partie, które wypełniają pierwszą rolę, charakteryzuje zazwyczaj duża przewaga wyborcza, a to może się przekładać na dominującą pozycję na scenie parlamentarnej, a co za tym idzie – na możliwość rozpoczęcia i prowadzenia (zgodnie z własnymi celami) przetargów koalicyjnych. Partie dopełniające, o słabszym wyniku wyborczym, mogą uczestniczyć w procesie negocjacji koalicyjnych jedynie wówczas, gdy zostanie im to zaproponowane przez ugrupowanie inicjujące. Mamy zatem do czynienia z ugrupowaniami o czynnym i biernym potencjale koalicyjnym. Te pierwsze są w stanie opracować ofertę utworzenia rządu, która będzie akceptowalna przez innych uczestników przetargów, te drugie zaś mogą być jedynie adresatem owej oferty^[6]. Należy jednak pamiętać, iż ze względu na różne wewnętrzny-systemowe uwarunkowania siła danego ugrupowania w przetargach koalicyjnych nie musi w jednoznaczny sposób zależeć od jego stanu posiadania i, jak zauważył Giovanni Sartori, partie mniejsze mogą (choć oczywiście nie muszą) dysponować większym potencjałem koalicyjnym niż partie duże^[7].

Począwszy od 1991 roku, przez polską scenę partyjną przewinęły się setki partii i ugrupowań politycznych. Wraz z pierwszymi

[4] A. Antoszewski, R. Herbut R. (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, wyd. 1, Wrocław 1997, s. 313.

[5] Ibidem, s. 309.

[6] A. Antoszewski, *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń 2009, s. 66–67.

[7] G. Sartori, *Parties and Party Systems, A Framework for Analysis*, Cambridge 1976, s. 121–125.

demokratycznymi wyborami w Polsce, podobnie jak w innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej, można było zaobserwować żywiołowe procesy budowania nowych, wielce rozbudowanych, scen partyjnych. Powstawało wiele partii, jednakże charakteryzowały się one przede wszystkim niskim poziomem instytucjonalizacji oraz słabymi i nietrwałymi związkami z wyborcami^[8].

Ich wielość była szczególnie widoczna na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, z czasem jednak liczba partii uległa pewnej stabilizacji, a mandaty w parlamencie zdobywało zaledwie kilka ugrupowań. Należy jednak podkreślić, iż przez ostatnie trzydzieści lat nie były to te same ugrupowania. Wręcz przeciwnie: niemalże w każdej elekcji parlamentarnej do Sejmu udawało się dostać przynajmniej jednej nowej formacji^[9]. Jedyne ugrupowaniem, które brało udział we wszystkich elekcjach i – co ważniejsze – w każdej z nich zdobywało mandaty, było Polskie Stronnictwo Ludowe. Krótki żywot wielu ugrupowań lub ich ciągła transformacja nie pozostawały bez wpływu na cały zestaw innych elementów systemu politycznego, co znacząco utrudniało jego konsolidację.

Większości partii trudno było osiągnąć ugruntowaną pozycję na rynku politycznym oraz doprowadzić do sytuacji, w której stawały się one podmiotami powszechnie znanymi i akceptowanymi. Zgodnie zaś z teorią przedstawioną przez Scotta Mainwaringa i Mariano Torcala są to czynniki warunkujące proces instytucjonalizacji systemu partyjnego^[10]. Taki system determinuje określone przewidywalne zachowania jego elementów, to zaś może prowadzić do ustalonych stałych zachowań jego uczestników, w tym także podczas przetargów koalicyjnych. Jak zauważa Andrzej Antoszewski:

[8] A. Antoszewski, *Parlamenty Europy Środkowej i Wschodniej jako podmioty polityki: przyczynek do dyskusji o podmiotowości organizacji politycznej*, „Zarządzanie Publiczne”, t. 29, nr 3 (2014), s. 115–124.

[9] Wyjątkiem są tu elekcje parlamentarne z 2005 i 2007 roku. Oczywiście należy pamiętać o koalicyjnym charakterze KKW Lewica i Demokraci w 2007 roku.

[10] S. Mainwaring, M. Torcal, *Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization*, [w:] R.S. Katz, W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics*, London 2006, s. 206.

chodzi o stabilizację sceny politycznej (rywalizacja toczy się między tymi samymi, i co należy podkreślić, legitymowanymi podmiotami), stabilizację zachowań wyborczych (niewielkie przesunięcia poparcia udzielanego głównym partiom politycznym) wynikającą z ukształtowania się więzi między partiami a reprezentowanymi przez nie segmentami elektoratu, wzrost autonomii partii wobec instytucji „zewnętrznych” oraz o stabilizację aprobowanych (a więc legitymowanych) wzorców tworzenia koalicji^[11].

Pojawianie się coraz to nowych ugrupowań (nawet jeżeli owa nowość jest dość często związana jedynie ze zmianą nazwy partii, wymianą jednego lub kilku liderów czy też kosmetycznymi zmianami w ofercie programowej) oraz „polityczna śmierć” innych znacząco utrudniały i nadal utrudniają wytworzenie m.in. stałych i akceptowanych wzorców rywalizacji partyjnej. Wydaje się, że dzieje się wręcz przeciwnie: często tworzone są nowe wzorce, które mają działać tu i teraz, w określonej sytuacji politycznej, a ich zmiana jest realizowana *ad hoc*. Należy zatem uznać rywalizację polityczną na poziomie gabinetowym w Polsce za otwartą, czyli – zgodnie z kryteriami zaproponowanymi przez Petera Maira^[12] – za charakteryzującą się częściową wymiennością partii w gabinecie oraz powstawaniem nowych wzorców tworzenia gabinetów koalicyjnych, do których dostęp ma znacząca liczba partii.

Należy zadać sobie pytanie, jak ta otwartość i wymiennność podmiotów biorących udział w przetargach koalicyjnych, a następnie tworzących rządy, wpływa na ich funkcjonowanie i jaki los spotyka je po zakończeniu współpracy. Czy mniejsze ugrupowania, które decydują się na „dopełnienie” koalicji, a tym samym rządu, mają szansę okrzepnąć na rynku politycznym i zapewnić sobie przetrwanie, a zatem wypełnić funkcję organizacyjną?

[11] A. Antoszewski, *Polska scena polityczna. System czy chaos?*, Bydgoszcz 2002, s. 21.

[12] P. Mair, *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford 1997, s. 212.

Rządy koalicyjne w kadencji 1991–1993

Począwszy od 1991 roku dominującą formą rządu w Polsce jest rząd koalicyjny o charakterze większościowym. Wydaje się być to naturalną konsekwencją sfragmentaryzowanego i mało stabilnego systemu partyjnego. Przeciętny czas trwania gabinetu to niewiele ponad 18 miesięcy, choć od 2007 roku jest to około 28 miesięcy. Na ogólną liczbę dwudziestu gabinetów^[13] aż siedemnaście miało charakter koalicyjny, a jedynie cztery spośród nich – rząd Jana Olszewskiego, rząd Hanny Suchockiej, drugi rząd Leszka Millera oraz rząd Marka Belki – były rządami mniejszościowymi (zob. tab. 1). Takiego koalicyjnego statusu nie posiadały: drugi rząd Jerzego Buzka (VI 2000–X 2001), pierwszy rząd Kazimierza Marcinkiewicza (XI 2005–V 2006) oraz drugi rząd Jarosława Kaczyńskiego (VII–X 2007)^[14].

Tabela 1. Rządy koalicyjne w Polsce w latach 1991–2021

Premier	Rok powstania rządu	Partia inicjująca	Partie dopełniające
J. Olszewski	1991	PC	ZChN, PL, PChD
H. Suchocka	1992	UD	PL, ZChN, KLD, PChD, SLCh, PPPP
W. Pawlak	1993	SLD	PSL
J. Oleksy	1995	SLD	PSL
W. Cimoszewicz	1996	SLD	PSL
J. Buzek I	1997	AWS	UW
L. Miller I	2001	SLD	PSL, UP
L. Miller II	2003	SLD	UP
M. Belka	2004	SLD	UP

[13] Zob. A. Antoszewski, J. Kozierska, *Poland: Weak Coalitions and Small Party Suicide in Government*, [w:] T. Bergman, G. Ilonszki, W.C. Müller (red.), *Coalition Governance in Central Eastern Europe*, Oxford 2019, s. 344–387; M. Cichosz, J. Kozierska, *Poland: Permanent coalitions, weakening position of the Prime Minister and competition within the right*, w druku.

[14] A. Antoszewski, J. Kozierska, op. cit., s. 360.

Premier	Rok powstania rządu	Partia inicjująca	Partie dopełniające
K. Marcinkiewicz II	2006	PiS	LPR, SRP
J. Kaczyński	2006	PiS	LPR, SRP
D. Tusk I	2007	PO	PSL
D. Tusk II	2011	PO	PSL
E. Kopacz	2014	PO	PSL
B. Szydło	2015	PiS	P, SP
M. Morawiecki I	2017	PiS	P, SP
M. Morawiecki II	2019	PiS	P, SP

Źródło: opracowanie własne.

Wybory w 1991 roku przyniosły bardzo istotne rozdrobnienie sceny parlamentarnej. Niemalże trzydziestu komitetom udało się zdobyć reprezentację w Sejmie. Poziom fragmentaryzacji był tak wielki, że najlepszy wynik wyborczy Unii Demokratycznej (UD) wyniósł 12,32%, zaś suma poparcia dla pięciu największych ugrupowań^[15] ledwo przekroczyła 50%.

W takiej sytuacji powołanie rządu okazało się bardzo skomplikowanym procesem. Przy braku zdecydowanego zwycięzcy problemem stało się nawet wskazanie ugrupowania, które mogłoby objąć rolę inicjatora przetargów koalicyjnych. Jednocześnie rolę tę próbował przejąć Lech Wałęsa, który chciał objąć stanowisko premiera oraz powołać na stanowisko wicepremiera Jacka Kuronia reprezentującego UD^[16]. Kiedy pomysł ten nie znalazł poparcia wśród działaczy UD, Wałęsa zaproponował, by premierem został Jan K. Bielecki, reprezentujący Kongres Liberalno-Demokratyczny (KLD). Także i ta propozycja nie znalazła szerszego poparcia.

Wówczas to, równolegle, role inicjatorów przetargów przejęli L. Wałęsa oraz Jarosław Kaczyński reprezentujący Porozumienie Centrum (PC). L. Wałęsa powierzył misję tworzenia rządu Bronisławowi Geremkowi z UD, zaś J. Kaczyński lobbował za stworzeniem rządu

[15] Były to: Unia Demokratyczna, Sojusz Lewicy Demokratycznej, Polskie Stronnictwo Ludowe, Wyborcza Akcja Katolicka oraz Konfederacja Polski Niepodległej.

[16] A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2015*, Kraków 2016, s. 186–187.

z Janem Olszewskim na czele. Po nieudanych próbach zbudowania rządu przez B. Geremka (a przede wszystkim przy braku uzyskania poparcia większości parlamentarnej) misja tworzenia rządu ostatecznie (5 grudnia 1991 roku) została powierzona J. Olszewskiemu. Rząd został powołany 23 grudnia, a w jego skład oficjalnie wchodziły: PC (które w tym przypadku należy uznać za ugrupowanie inicjujące) oraz Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (ZChN), Porozumienie Ludowe (PL) oraz Partia Chrześcijańskich Demokratów (PChD) (partie dopełniające).

I choć tak zbudowanej koalicji udało się zdobyć wotum zaufania z poparciem 235 posłów, to rząd ten przez cały czas funkcjonowania pozostawał rządem koalicji mniejszościowej i mógł liczyć na mniej lub bardziej stabilne poparcie jedynie 125 posłów^[17]. Gabinet J. Olszewskiego przetrwał zaledwie kilka miesięcy, a jego upadek, spowodowany bezpośrednio przez kwestię lustracji, w zdecydowanej mierze był wypadkową konfliktów wewnątrz koalicji, a także braku zapewnienia rządowi statusu rządu większościowego (poszerzenia koalicji).

Jeszcze na długo przed oficjalnym zakończeniem prac przez rząd J. Olszewskiego (5 czerwca 1991 roku) w parlamencie rozpoczęły się kolejne przetargi, których celem miało być wyłonienie nowego rządu oraz zbudowanie nowej koalicji. Jednocześnie podobne działania prowadzone były przez L. Wałęsę. Już 5 czerwca prezydent desygnował na stanowisko premiera Waldemara Pawlaka, któremu jednak nie udało się stworzyć rządu^[18]. W międzyczasie ugrupowania parlamentarne wciąż prowadziły własne przetargi koalicyjne, które zakończyły się sukcesem i powołaniem (11 lipca 1992 roku) rządu H. Suchockiej. UD, która odgrywała decydującą rolę w przetargach, zaproponowała na urząd premiera mało rozpoznawalną posłankę i uzyskała poparcie dla jej kandydatury szeregu ugrupowań. W skład rządu weszło ich aż siedem. Były to: UD, PL, ZChN, KLD, PChD, SLCh oraz Polska Partia Przyjaciół

[17] A. Antoszewski, J. Kozierska, op. cit. s. 345–346.

[18] A. Łuczak, *33 dni premiera Pawlaka*, Warszawa 1992.

Piwa. Rząd H. Suchockiej, mimo tak licznego zaplecza, podobnie jak rząd J. Olszewskiego, był rządem mniejszościowym i mógł liczyć na poparcie jedynie 196 posłów^[19]. Gabinet utrzymał się niecały rok. W dniu 28 maja 1993 roku Sejm przegłosował wobec niego wotum nieufności. W konsekwencji tego działania L. Wałęsa rozwiązał parlament i rozpiął przedterminowe wybory.

Rządy koalicyjne w kadencji 1993–1997

W konsekwencji wyborów parlamentarnych przeprowadzonych 19 września 1993 roku do Sejmu dostali się przedstawiciele siedmiu komitetów wyborczych, z czego tylko jeden z nich (UD) współtworzył gabinety poprzedniej kadencji. Jeżeli uznamy, że UD spełniała w ramach rządu H. Suchockiej rolę partii inicjującej, to do parlamentu nie dostało się żadne z ugrupowań dopełniających – czy to z rządu J. Olszewskiego, czy to z rządu H. Suchockiej^[20]. Część z tych partii wystawiło listy wyborcze, jednakże nie udało im się uzyskać wyniku przekraczającego wymagany 5-procentowy próg wyborczy (spośród byłych koalicjantów najbliższe jego przekroczenia było PC z poparciem 4,42%). W dodatku nie tylko nie udało im się dostać do parlamentu w 1993 roku, ale nie uzyskały one własnej reprezentacji w żadnej kolejnej elekcji^[21].

Wraz z elekcją z 1993 roku sytuacja na scenie parlamentarnej uległa zasadniczej zmianie. Wybory wygrał Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD), uzyskując niewiele ponad 20% głosów, ale już ponad 37% mandatów (171). Dwa największe ugrupowania – SLD oraz PSL – uzyskały w sumie ponad 65% mandatów (303). Skład przyszłej koalicji wydawał się być oczywisty (i podyktowany był przez

[19] A. Antoszewski, J. Kozierska, op. cit., s. 345–346.

[20] Tabela 2 przedstawia straty (zyski) partii dopełniających w wyborach następujących po okresie współtworzenia koalicji gabinetowej.

[21] Oczywiście należy pamiętać, że część z nich współtworzyła Akcję Wyborczą Solidarność i udało im się zdobyć reprezentację w ramach tej formacji. Jednakże nie działały wówczas jako samodzielne podmioty pod własną nazwą.

genetyczne pochodzenie partii^[22]), jednakże ponownie przetargi koalicyjne, przynajmniej w ich początkowej fazie, zostały zdeterminowane przez działania L. Wałęsy.

Pomimo zdecydowanej wygranej SLD prezydent nie chciał desygnować na stanowisko premiera przedstawiciela tego ugrupowania. Ostatecznie zostało ono powierzone Waldemarowi Pawlakowi reprezentującemu PSL. Mimo że to przedstawiciel ludowców otrzymał misję sformowania rządu, funkcja partii inicjującej pozostawała przy SLD i to to ugrupowanie odgrywało decydującą rolę podczas obsadzania stanowisk w rządzie, koncentrując się m.in. na resorcie gospodarczych^[23] (oczywiście należy jednocześnie pamiętać o uprawnieniach prezydenta w tym zakresie).

Rząd W. Pawlaka zakończył swoją pracę na początku marca 1995 roku, a następcą premiera – w wyniku przegłosowania konstruktywnego wotum nieufności – został Józef Oleksy. Koalicja stworzona po wyborach z 1993 roku nie została jednak naruszona. Podobna sytuacja miała miejsce, gdy na stanowisku premiera J. Oleksego zastąpił inny przedstawiciel SLD, Włodzimierz Cimoszewicz. Warto wspomnieć, iż 27 września 1996 roku oba ugrupowania podpisały umowę, w której deklarowały utrzymanie koalicji do końca kadencji^[24]. We wszystkich trzech gabinetach, które zostały uformowane po wyborach z 1993 roku rolę ugrupowania inicjującego pełnił SLD, dopełniając go zaś – PSL.

Rządy koalicyjne w kadencji 1997–2001

Kolejne wybory, tym razem przeprowadzone w konstytucyjnym terminie, odbyły się 21 września 1997 roku. Do parlamentu weszli reprezentanci pięciu komitetów oraz dwóch przedstawicieli mniejszości niemieckiej. SLD zdobył ponad 3,5 mln głosów, co przełożyło się na 164 mandaty. Pomimo znacznego wzrostu poparcia w porównaniu

[22] Zob. M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki po 1989 roku*, Warszawa 2004.

[23] A. Dudek, op. cit., s. 290.

[24] Ibidem, s. 355.

z wyborami z 1993 roku (przy jednoczesnej utracie siedmiu mandatów) SLD straciło miano największego ugrupowania w Sejmie. Inaczej przedstawiała się sytuacja PSL. Partia ta poniosła wielkie konsekwencje współtworzenia rządu przez poprzednie cztery lata. Ludowcy utracili – względem poprzedniej elekcji – ponad połowę swojego poparcia wyborczego i aż 80% mandatów^[25]. Z drugiej najsilniejszej partii w Sejmie PSL stało się dopiero czwartą siłą. W żadnej kolejnej elekcji parlamentarnej poparcie dla Stronnictwa nie przekroczyło 10%, a liczba mandatów nie była wyższa niż 40.

Wybory w 1997 roku wygrała Akcja Wyborcza Solidarność (AWS) – powstała rok wcześniej szeroka koalicja ugrupowań post-solidarnościowych. W jej skład wchodziło ponad 40 mniejszych lub większych ugrupowań. Wśród nich były także te, które współtworzyły rządy J. Olszewskiego czy H. Suchockiej. AWS uzyskało ponad 33% głosów i niemalże 44% mandatów. I to właśnie to ugrupowanie przyjęło rolę inicjatora przetargów koalicyjnych. Stosunkowo mała liczba partii w Sejmie oraz niechęć do tworzenia koalicji z PSL i Ruchem Odbudowy Polski mocno ograniczyły Akcji wybór potencjalnych partnerów koalicyjnych. Dość oczywistym wyborem stała się zatem Unia Wolności (UW). Przetargi koalicyjne trwały ponad miesiąc i zakończyły się podpisaniem umowy koalicyjnej pomiędzy tymi dwoma podmiotami. Prezydent Aleksander Kwaśniewski powierzył misję tworzenia rządu nieznanemu szerzej działaczowi AWS, Jerzemu Buzkowi^[26]. Jego gabinet mógł liczyć na poparcie 261 posłów, co wydawało się dość stabilną większością. Koalicja ta jednak nie przetrwała do końca kadencji. Pierwszy rząd J. Buzka upadł na początku czerwca 2000 roku, kiedy to członkowie gabinetu z ramienia UW podali się do dymisji. Do końca kadencji J. Buzek pełnił rolę szefa rządu mniejszościowego.

[25] Por. J. Kozierska, *Wyborcze koszty rządzenia koalicyjnego w Europie Środkowej*, Wrocław 2013, s. 58–61.

[26] A. Dudek, op. cit. s. 376–377.

Rządy koalicyjne w kadencji 2001–2005

Kolejne wybory odbyły się w 2001 roku i przyniosły dość zaskakujące, z perspektywy dotychczas rządzących ugrupowań, wyniki. Wewnętrzne konflikty i postępujący od elekcji w 1997 roku rozpad AWS spowodowały, iż ugrupowanie to (zarejestrowane jako koalicyjny komitet wyborczy) nie zdołało przekroczyć 8-procentowego progu wyborczego, a tym samym wprowadzić swojej reprezentacji do Sejmu. Współrządząca do 2000 roku UW zdobyła poparcie nieznacznie przekraczające 3% i także nie zdobyła żadnego mandatu. Jednocześnie ugrupowanie to, przekształcone w 2005 roku w Partię Demokratyczną – demokraci.pl, nie wystawiało od tego czasu samodzielnej listy w wyborach parlamentarnych.

W 2001 roku wybory wygrał SLD, który stworzył koalicyjny komitet wyborczy wraz z Unią Pracy. Koalicji SLD–UP udało się uzyskać ponad 41% głosów i 47% mandatów^[27]. Wyniki te nie zagwarantowały koalicji samodzielnych rządów, zatem przystąpiła ona do rozmów koalicyjnych, których naturalnym uczestnikiem zostało PSL. Pierwszy rząd Leszka Millera otrzymał wotum zaufania 26 października większością 306 głosów, mógł jednak liczyć na stałe poparcie 258 posłów^[28]. W przypadku tego rządu oczywistą rolę partii inicjującej odegrał SLD, natomiast UP i PSL należy traktować jako ugrupowania dopełniające. Koalicja SLD–UP z PSL przetrwała do marca 2003 roku, kiedy to politycy PSL zostali usunięci z rządu w wyniku konfliktu wokół ustawy o biopaliwach. Kolejne dwa rządy – tj. drugi rząd L. Millera oraz rząd Marka Belki – były nadal rządami koalicyjnymi (koalicja wyborcza SLD–UP), jednak o charakterze mniejszościowym. Rządom lewicy, które były głęboko trawione przez kolejne kryzysy, udało się przetrwać do końca kadencji głównie dzięki poparciu prezydenta A. Kwaśniewskiego forsującego w 2004 roku pomysł powierzenia stanowiska premiera M. Belce^[29].

[27] Trzy mandaty przypadły Unii Pracy.

[28] A. Antoszewski, J. Kozierska, op. cit. s. 345–346.

[29] A. Dudek, op. cit., s. 507.

Rządy koalicyjne w kadencji 2005–2007

Wyniki wyborów w 2005 roku odzwierciedlały spektakularny spadek poparcia społecznego dla SLD. Sojusz zdobył jedynie 11,31% głosów, co dało mu dopiero czwarte miejsce wśród startujących ugrupowań i stratę ponad 75% mandatów. Kandydaci UP wystartowali w 2005 roku z list nowej lewicowej formacji, Socjaldemokracji Polskiej (SDPL), która jednak nie zdołała przekroczyć 5-procentowego progu wyborczego. Można powiedzieć, iż PSL straciło najmniej spośród ugrupowań współrządzących w poprzedniej kadencji, jednakże poparcie na poziomie niecałych 7% zagwarantowało partii jedynie 25 mandatów, co stanowiło spadek o ponad 40% względem 2001 roku.

Wybory w 2005 roku zdominowały dwie formacje stosunkowo nowe na polskim rynku politycznym. Były to Prawo i Sprawiedliwość (PiS) oraz Platforma Obywatelska (PO). Nieformalne porozumienie pomiędzy obiema partiami, którego celami miały być odsunięcie od władzy SLD, a także powołanie wspólnego rządu, zostało zawiązane już w 2002 roku. Wybory wygrało (z niewielką przewagą) PiS, które objęło pozycję formacji inicjującej przetargi koalicyjne. Naturalnym koalicjantem miała zostać PO. Jednakże w wyniku szeregu konfliktów, przede wszystkim dotyczących podziału stanowisk rządowych, ale także obsady stanowiska Marszałka Sejmu, koalicja gabinetowa nie powstała. Rząd PiS, na czele którego stanął Kazimierz Marcinkiewicz, został powołany jako rząd jednopartyjny mniejszościowy.

PiS jednakże nadal poszukiwało sposobu na wzmocnienie pozycji rządu poprzez stworzenie koalicji większościowej. Po nieudanych próbach utworzenia gabinetu z PO liczba potencjalnych partnerów koalicyjnych zawężała się do trzech (PiS całkowicie odrzucało możliwość współpracy z SLD). Były to: Samoobrona RP (SRP), Liga Polskich Rodzin (LPR) oraz PSL. To ostatnie jednak dość szybko odrzuciło możliwość współpracy z partią Jarosława i Lecha Kaczyńskich. PiS, SRP oraz LPR prowadziły długie negocjacje^[30], w wyniku których

[30] Ich efektem było m.in. podpisanie w lutym 2006 roku tzw. paktu stabilizacyjnego.

5 maja 2006 roku powstał drugi rząd K. Marcinkiewicza. W jego skład weszły trzy wymienione ugrupowania, a gabinet mógł cieszyć się większością 238 posłów^[31]. Rząd ten przetrwał jedynie dwa miesiące, kiedy to na stanowisku premiera K. Marcinkiewicza zastąpił J. Kaczyński. Zmiana szefa rządu nie wpłynęła jednak na jego partyjny skład i na role partii w nim zasiadających, a zawiązana kilka miesięcy wcześniej koalicja gabinetowa została zachowana.

Jednakże od samego początku utrzymanie koalicji okazało się bardzo trudne, czego przykładem może być usunięcie z rządu w 2006 roku lidera SRP, Andrzeja Leppera^[32]. Nie skutkowało to jednak kategorycznym zerwaniem koalicji, pomimo wielu zapowiedzi takiego działania, gdyż pozostali przedstawiciele Samoobrony wciąż zasiadali w rządzie. Ostatecznie koalicja upadła w sierpniu 2007 roku, kiedy to zdymisjonowani zostali przedstawiciele SRP oraz LPR. Tym samym powstał drugi rząd J. Kaczyńskiego, a gabinetem ponownie samodzielnie kierowało PiS. Brak stabilnej większości w Sejmie szybko wykorzystała opozycja, w której znaleźli się także posłowie LPR i SRP, i już 7 września 2007 roku Sejm – w wyniku porozumienia zawartego przez ówczesnego prezydenta, L. Kaczyńskiego, i lidera opozycji, D. Tuska – przegłosował wniosek o samorozwiązanie^[33], co ostatecznie skutkowało przeprowadzeniem w 2007 roku przedterminowych wyborów parlamentarnych.

Rządy koalicyjne w kadencjach 2007–2011 i 2011–2015

W wyniku tychże wyborów PiS straciło pozycję najsilniejszej partii w Sejmie na rzecz PO. Jednocześnie zwiększyło się społeczne poparcie dla PiS, w efekcie czego partia ta zdobyła o 11 mandatów więcej niż dwa lata wcześniej. Zdecydowanie odmienne były losy SRP i LPR. Obu ugrupowaniom udało się wystawić samodzielne listy wyborcze, jednakże poparcie dla nich nie przekroczyło 1,5%.

[31] A. Antoszewski, J. Kozierska, op. cit., s. 345–346.

[32] A. Dudek op. cit., s. 574.

[33] Ibidem, s. 590.

Ostatecznie partie te w dość szybkim czasie niemalże całkowicie zniknęły z polskiej sceny politycznej.

Zdecydowanym zwycięzcą wyborów okazała się PO, zdobywając ponad 41% głosów i 45% mandatów. Bardzo dobry wynik PO (podobnie jak wcześniejszy rezultat SLD w 2001 roku) nie umożliwił jej jednak stworzenia jednopartyjnego większościowego gabinetu. By móc stworzyć gabinet dysponujący stabilną większością, PO rozpoczęła proces przetargów koalicyjnych, zapraszając do rozmów czwartą pod względem liczebności partię w Sejmie, tj. PSL, przełamując tym samym funkcjonujący od 1991 genetyczny model doboru partnerów koalicyjnych^[34]. Niezbyt długie negocjacje zakończyły się sukcesem, w wyniku czego stworzony został rząd PO–PSL na czele z D. Tuskiem. Rząd ten mógł liczyć na wsparcie zaplecza parlamentarnego w liczbie 240 posłów. Gabinet D. Tuska okazał się pierwszym po 1991 roku, który przetrwał w niezmienionym składzie partyjnym pełną kadencję parlamentu.

W 2011 roku, pierwszy raz od elekcji w 1991 roku, współrządzającej partii udało się ponownie zwyciężyć w następujących po sobie wyborach. PO utrzymała swój dominujący status, osiągając tylko nieznacznie niższe poparcie niż w poprzedniej elekcji i tracąc jedynie dwa mandaty (mniej niż 1%). Niewspółmiernie większe straty wyborcze poniosło PSL, które straciło 3 mandaty, co stanowiło około 10% stanu posiadania z roku 2007. Jeszcze przed wyborami oba ugrupowania zapowiedziały, że po wygranych wyborach koalicja zawarta w 2007 roku zostanie utrzymana. Tak też się stało i zarówno drugi rząd D. Tuska, jak i rząd Ewy Kopacz (zmiana na stanowisku premiera została wymuszona przez objęcie przez D. Tuska stanowiska przewodniczącego Rady Europejskiej) opierały się na koalicji PO–PSL, która posiadała w Sejmie wymaganą większość (235 mandatów w przypadku rządu D. Tuska i 234 mandaty w przypadku rządu E. Kopacz^[35]).

[34] A. Antoszewski, J. Kozierska, op. cit., s. 361.

[35] M. Cichosz, J. Kozierska, op. cit.

Rządy koalicyjne po 2015 roku

Kolejna elekcja w 2015 roku zasadniczo zmieniła sytuację. Wybory wygrało PiS, uzyskując ponad 37% poparcia. Istotne straty poniosły rządzące dotychczas ugrupowania. PO straciło 69 mandatów, zaś PSL – 12. Dodatkowo ludowcy jedynie nieznacznie zdołali przekroczyć próg wyborczy, otrzymując poparcie na poziomie 5,13% głosów. Był to najgorszy wynik tej partii od 1991 roku.

PiS wygrało zdecydowanie, zdobywając poparcie 37,58% głosów oraz 235 mandatów. Po raz pierwszy przedstawiciele jednej listy wyborczej mogli się cieszyć ze zdobycia większości w Sejmie. Na czele gabinetu stanęła działaczka partii, Beata Szydło. Trudno jest jednoznacznie określić charakter tego gabinetu (jak i kolejnych tworzonych przez PiS). Z jednej strony należy go uznać za rząd jednopartyjny, na co może wskazywać jedna niekoalicyjna (w sensie formalnoprawnym) lista wyborcza PiS. Jednakże od 2015 roku rządy w Polsce noszą również wszelkie znamiona rządów koalicyjnych, za które odpowiada koalicja Zjednoczonej Prawicy.

Koalicja Zjednoczonej Prawicy (ZP) powstała w 2014 roku w wyniku porozumienia pomiędzy dwiema partiami – Solidarną Polską oraz Polską Razem (później przekształconą w Porozumienie). Kilka dni później ZP zawarła porozumienie z PiS, m.in. w sprawie startu polityków obu ugrupowań z list wyborczych PiS w wyborach parlamentarnych w 2015 roku. Tym sposobem oba ugrupowania uzyskały reprezentację parlamentarną, obejmując odpowiednio 6 i 9 mandatów^[36]. Rząd B. Szydło działał bez jakiejkolwiek formalnej umowy koalicyjnej, ponieważ takowa nie została podpisana pomiędzy ugrupowaniami aż do listopada 2019 roku. Stan posiadania poszczególnych partii w ramach klubu parlamentarnego PiS jasno wskazywał na role, jakie partie pełniły w ramach tego nieformalnego porozumienia. Ważne jest jednak, by podkreślić, iż w 2015 roku trzech członków gabinetu B. Szydło reprezentowało Porozumienie i Solidarną Polskę. Byli to: lider Porozumienia – Jarosław Gowin

[36] Ibidem.

(Wiceprezes Rady Ministrów oraz Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego), lider Solidarnej Polski – Zbigniew Ziobro (Minister Sprawiedliwości) oraz Beata Kempa również z SP (Minister – członek Rady Ministrów). Dymisja B. Szydło w grudniu 2017 roku i powołanie – w następstwie tej dymisji – na urząd premiera Mateusza Morawieckiego nie zmieniło ich statusu, a dodatkowo w styczniu 2018 roku stanowisko Ministra Przedsiębiorczości i Technologii objęła reprezentująca Porozumienie – Jadwiga Emilewicz.

Wybory w 2019 roku nie przyniosły większej zmiany na scenie parlamentarnej w kontekście procesu formowania rządu. Wzrosło społeczne poparcie dla listy PiS, jednakże przypadła jej identyczna liczba mandatów (235). Co ciekawe, w ramach koalicji ZP znacznie wzrosła liczba mandatów sprawowanych przez deputowanych Porozumienia Jarosława Gowina (18) oraz Solidarnej Polski (17)^[37]. Jednakże ze względu na to, iż oba ugrupowania nie startowały z samodzielnych list wyborczych, bardzo trudno jest oszacować ich faktyczne poparcie społeczne, a tym bardziej konsekwencje zasiadania w rządzie. Warto jednak podkreślić, że ani Solidarna Polska, ani Porozumienie w sondażach poparcia dla partii politycznych, które traktują oba podmioty jako samodzielne byty polityczne, nie uzyskują poparcia dającego im szansę na samodzielne wejście do parlamentu^[38]. Sytuacja ta może świadczyć o niejakiem lekceważeniu opinii wyborców, przy jednoczesnym podkreślaniu interesów politycznych określonych podmiotów^[39].

[37] Ibidem.

[38] Dodatkowo opuszczenie rządu przez Jarosława Gowina w sierpniu 2021 roku i podziały wewnątrz Porozumienia, które były tego skutkiem, wydają się całkowicie przekreślać te szanse. Wg sondażu IBRiS z września 2021 roku, przeprowadzonego na zlecenie portalu *Wirtualna Polska*, poparcie dla Porozumienia wynosiło około 1,2%, a dla Solidarnej Polski – 1,5%.

[39] Zob., A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004, s. 37.

Podsumowanie

Rządy koalicyjne to dominujący model gabinetu tworzonego w Polsce od 1991 roku. Jeżeli prześledzimy losy uczestników tychże koalicji, to łatwo zauważyć, że partie inicjujące proces tworzenia gabinetu, począwszy od 1991 roku, niemalże zawsze^[40] potrafiły utrzymać się na scenie parlamentarnej, nawet jeżeli ich straty wyborcze po okresie rządzenia były znaczne (jak np. w przypadku SLD w 2005 roku). Zdecydowanie inaczej przedstawiają się losy partii dopełniających (zob. tab. 2).

Tabela 2. Partie dopełniające na arenie parlamentarnej w latach 1991–2021

Premier	Rok powstania rządu	Partie dopełniające	Liczba mandatów zdobytych w elekcji, która dała partii miejsce w rządzie	Liczba mandatów zdobytych w elekcji następującej po zasiadaniu partii w rządzie
J. Olszewski	1991	ZChN	49	0
		PL	28	0
		PChD	4	0
H. Suchocka	1992	PL	28	0
		ZChN	49	0
		KLD	37	0
		PChD	4	0
		PPPP	16	0
		SLCh	10	0
W. Pawlak	1993	PSL	132	27
J. Oleksy	1995	PSL	132	27
W. Cimoszewicz	1996	PSL	132	27
J. Buzek I	1997	UW	60	0
L. Miller I	2001	PSL	42	25

[40] Wyjątek stanowią Porozumienie Centrum w 1993 roku i Akcja Wyborcza Solidarność w roku 2001.

Premier	Rok powstania rządu	Partie dopełniające	Liczba mandatów zdobytych w elekcji, która dała partii miejsce w rządzie	Liczba mandatów zdobytych w elekcji następującej po zasiadaniu partii w rządzie
K. Marcinkiewicz II	2006	LPR	34	0
		SRP	56	0
J. Kaczyński	2006	LPR	34	0
		SRP	56	0
D. Tusk I	2007	PSL	31	28
D. Tusk II	2011	PSL	28	16
E. Kopacz	2014	PSL	28	16
B. Szydło	2015	P	8	18
		SP	9	17
M. Morawiecki I	2017	P	8	18
		SP	9	17
M. Morawiecki II	2019	P	18	-
		SP	17	-

Źródło: opracowanie własne. Zob. J. Kozierska, op. cit., s. 57–61.

Koszty rządzenia tychże partii wydają się być ogromne. Warto zaznaczyć, że nie wpływał na nie czas zakończenia współpracy (w trakcie kadencji lub wraz z końcem kadencji) oraz jej sposób (samodzielne jej opuszczenie lub usunięcie przez partię inicjującą). W niemalże każdym przypadku było podobnie: większość z nich, poza PSL^[41], swój udział w rządzie przypłaciło kresem politycznej egzystencji. Nawet ludowcy, mimo liczebnej i stabilnej bazy członkowskiej, za swój udział w kolejnych rządach płacili wysoką cenę znacznego spadku poparcia społecznego. Można zatem uznać, iż partie, które w Polsce odgrywały w obrębie koalicji gabinetowej rolę partii dopełniających, nie były w stanie skutecznie wypełnić funkcji organizacyjnej, czyli nie zdołały przetrwać, a chęć zasiadania w rządzie przesłaniała im

[41] Kosztów (lub zysków) poniesionych przez Solidarną Polskę oraz Porozumienie (po udziale w rządach B. Szydło i pierwszym rządzie M. Morawieckiego) nie można jednoznacznie sklasyfikować ze względu na udział tych partii w procesie wyborczym w ramach szerszej listy wyborczej PiS.

możliwe konsekwencje takiego zaangażowania. W konsekwencji współrzędzenia dość szybko znikają ze sceny politycznej. Nie były w stanie wystarczająco okrzepnąć na scenie politycznej i zbudować silnego zaplecza, które zapewniłoby im możliwość realizowania pozostałych funkcji.

„Znikanie” ze sceny partyjnej kolejnych podmiotów otwiera drogę do powstawania nowych, to zaś powoduje, iż w przypadku każdych kolejnych wyborów dość trudno przewidzieć prawdopodobny skład gabinetu. Mogą się w nim znaleźć ugrupowania nowe, które dopiero co powstały, choć nie będą to raczej ugrupowania posiadające cechy ugrupowań inicjujących. Bez większych problemów może powstać kolejna partia o biernym potencjale koalicyjnym, która najprawdopodobniej, na krótki moment, będzie w stanie stać się pożądanym partnerem przetargów koalicyjnych. Jednakże z czasem (najczęściej wraz z kolejną elekcją) status ten utraci, a za możliwość współtworzenia gabinetu zapłaci najwyższą cenę, jaką będzie „polityczna śmierć”. I nawet jeżeli będzie to jedynie „śmierć” określonej formy organizacji, gdyż – jak wspomniano wcześniej – jej działacze najpewniej objawią się w innym ugrupowaniu (nowopowstałym lub tym, które na scenie politycznej znalazło swoje w miarę stałe miejsce), to wpłynie to na funkcjonowanie sceny politycznej, stabilność systemu partyjnego czy zachowania wyborców, a w konsekwencji – także na kształt każdego kolejnego rządu. Niezależnie od tego, czy będzie miał on charakter koalicyjny, czy też nie.

Bibliografia

- Antoszewski A., *Polska scena polityczna. System czy chaos?*, Wydawnictwo Wers, Bydgoszcz 2002.
- Antoszewski A., *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- Antoszewski A., *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Antoszewski A., *Parlamenty Europy Środkowej i Wschodniej jako podmioty polityki: przyczynek do dyskusji o podmiotowości organizacji politycznej*, „Zarządzanie Publiczne”, t. 29, nr 3 (2014), s. 115–124.
- Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, wyd. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
- Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, wyd. 1, Wydawnictwo Atla 2, Wrocław 1996.
- Antoszewski A., Kozierska J., *Poland: Weak Coalitions and Small Party Suicide in Government*, [w:] T. Bergman, G. Ilonszki, W.C. Müller (red.), *Coalition Governance in Central Eastern Europe*, Oxford University Press, Oxford 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198844372.003.0009>
- Cichosz M., Kozierska J., *Poland: Permanent coalitions, weakening position of the Prime Minister and competition within the right*, w druku.
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989–2015*, Wydawnictwo Znak Horyzont, Kraków 2016.
- Grabowska M., *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki po 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Kozierska J., *Wyborcze koszty rządzenia koalicyjnego w Europie Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013.
- Łuczak A., *33 dni premiera Pawlaka*, BGW, Warszawa 1992.

- Mainwaring S., Torcal M., *Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization*, [w:] R.S. Katz, W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics*, SAGE Publishing, London 2006, s. 204–227.
- Mair P., *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford University Press, Oxford 1997.
- Sartori G., *Parties and Party Systems, A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 1976.

ROZDZIAŁ VI.

Kamil Glinka

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-4983-9697

Polityka lokalna w ujęciu systemowym

STRESZCZENIE

Rozdział jest próbą zobrazowania sposobu, w jaki Andrzej Antoszewski postrzega i analizuje politykę lokalną. Podział tekstu na cztery, wyraźnie wyodrębnione części pozwala na przedstawienie: (1) aktualnego stanu badań nad polityką lokalną, (2) wkładu wrocławskiego badacza w rozwój tej koncepcji, (3) recepcji owego wkładu oraz (4) elementów dorobku A. Antoszewskiego, które stanowią inspiracje dla badań polityki miejskiej prowadzonych przez autora niniejszego artykułu.

Wprowadzenie

Społeczności lokalne niemal od zawsze (...) były podstawowym elementem struktury społecznej, gmina zaś stała się ich instytucjonalnym i politycznym wyrazem. Społeczności lokalne zorganizowane w gminę władały określonym terytorium stanowiąc względnie zamknięty system – układ lokalny. Gdzieś ponad nim, w innej przestrzeni, rozgrywała się przyspieszona historia wydarzeniowa, toczyły się wojny, upadały i powstawały monarchie, kształtowały się polityczne makrostruktury. W układach lokalnych czas biegł powoli, w rytmie „długiego trwania”. Były one sceną, na której rozgrywały się niezauważalnie procesy zmiany i rozwoju, powstawały niedostrzegalne zrazu wielkie innowacje, nigdy w kronikach nie odnotowane, których daty powstania nie sposób ustalić^[1].

166

Przywołany fragment artykułu Bogdana Jałowieckiego – wybitnego polskiego socjologa, badacza lokalnych procesów rozwojowych – jest trafną ilustracją całej mozaiki zjawisk, które manifestują się, także współcześnie, na poziomie samorządowym. Część z nich, z uwagi na swoją specyfikę i daleko posuniętą „efemeryczność”, wymyka się jednak analizom prowadzonym przez politologów. Refleksja poświęcona funkcjonowaniu wspólnoty samorządowej, i to niezależnie od jej środowiskowego (społeczno-kulturowego, gospodarczego i politycznego) anturażu, jest zatem obciążona pewnym ryzykiem błędu. Można pokusić się o stwierdzenie, że badania zorientowane na mikroskalę wymagają przez to szczególnej „rozważi”, która powinna czerpać nie tylko z rozległej, często wyraźnie multidyscyplinarnej wiedzy, ale również, a może i przede wszystkim, z szerokich kompetencji analitycznych.

Już pobieżny przegląd dorobku Andrzeja Antoszewskiego udowadnia, że realizuje on, i to z wyraźnym „naddatkiem”, oba postulaty. Rozwijany na przestrzeni kilkudziesięciu lat i utożsamiany

[1] B. Jałowiecki, *Lokalność jako czynnik rozwoju społecznego*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4 (47) (1987), s. 15; zob. W. Dziemianowicz, B. Jałowiecki, *Polityka miejska a inwestycje zagraniczne w polskich metropoliach*, Warszawa 2004, s. 42–49.

z rozwojem wrocławskiej szkoły systemów politycznych (patrz: Rozdział 1 niniejszej publikacji), łączy w sobie rozległe spektrum analiz poświęconych meandrom funkcjonowania państwa *sensu largo*, poczynawszy od procesów transformacji systemowej w Europie Środkowej i Wschodniej, poprzez teorię demokracji (deficyty parlamentaryzmu i perspektywy rozwoju rządów autorytarnych), a skończywszy na marketingowych aspektach aktywności przypadającej na okres kampanii wyborczej.

Elementem, który towarzyszy rozważaniom A. Antoszewskiego, jest przekonanie o istotnej, a przez to i trudnej do zignorowania roli tzw. czynnika lokalnego^[2]. Odpowiedzią na postulat badania lokalnych zjawisk i procesów politycznych okazuje się być koncepcja polityki lokalnej, która wyłania się, choć nie *explicite*, z badań wrocławskiego badacza.

- [2] Zob. A. Antoszewski, *Sposób powoływania terenowych organów administracji państwowej (społeczno-polityczne konsekwencje)*, Wrocław 1981; idem, *Polityczno-ustrojowe przesłanki efektywności działania rad narodowych*, Wrocław 1985; idem, *Uwarunkowania procesu decyzyjnego w przedmiocie ochrony środowiska w strukturach władzy lokalnej*, Warszawa 1990 (współautor: A. Ferens); idem, *Gmina w procesie przeobrażeń*, [w:] P. Dobrowolski, S. Wróbel (red.), *Władza i społeczności lokalne a reforma samorządowa w Polsce*, Katowice 1995, s. 10–25; idem, *Komentarz do ustawy z dnia 8 marca 1990 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin*, [w:] H. Lisicka (red.), *Dlaczego i jak uczestniczyć w wyborach samorządowych*, Wrocław 1994, s. 7–63; idem, *Transformacja ustrojowa a reforma samorządowa*, [w:] E. Tyszkiewicz (red.), *Zarządzanie transformacją instytucji. Praca zbiorowa*, Wrocław–Jelenia Góra–Wałbrzych 1995, s. 113–119; idem, *Wybory do rad gmin na Dolnym Śląsku (1990–1998)*, Wrocław 2001 (współautorzy: R. Alberski, H. Lisicka, D. Skrzypiński, R. Solarz); idem, *Wybory samorządowe do rad gmin w 2002 roku w województwie dolnośląskim. Wpływ struktury i mechanizmów rywalizacji politycznej na kształt lokalnego systemu politycznego*, Wrocław 2003 (współautorzy: R. Alberski, M. Cichosz, A. Ferens, H. Lisicka, D. Skrzypiński, R. Solarz); idem, *Zmiany w ordynacji samorządowej*, [w:] R. Alberski (red.), *Wybory samorządowe na Dolnym Śląsku w 2006 roku. Wzorce rywalizacji w lokalnych systemach politycznych*, Wrocław 2008, s. 23–33; idem, *Istota władzy samorządowej*, [w:] E. Ganowicz, L. Rubisz (red.), *Polityka lokalna. Właściwości, determinanty, podmioty*, Toruń 2008, s. 43–64; idem, *Rywalizacja o władzę w miastach Dolnego Śląska w latach 2002–2010. Uwagi wprowadzające*, [w:] D. Skrzypiński (red.), *Rywalizacja o prezydenturę w miastach Dolnego Śląska*, Wrocław 2012, s. 11–27; idem, *Samorząd jako pole rywalizacji politycznej*, [w:] K. Mieczkowska-Czerniak, K. Radzik-Maruszak (red.), *20 lat samorządu terytorialnego w Polsce. Sukcesy, porażki, perspektywy*, Lublin 2012, s. 47–62; idem, *Lokalny system polityczny a dobre rządzenie*, [w:] K. Kobielska, A. Lisowska (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Bydgoszcz 2014, s. 34–51.

Rozdział ma nietypową strukturę, co znajduje uzasadnienie w szczególnym charakterze niniejszej wieloautorskiej publikacji. Odbiega zatem od wzorca analiz, których celem jest weryfikacja – pozytywna lub negatywna – uprzednio sformułowanej hipotezy oraz udzielenie odpowiedzi na postawione pytania. Trudno także wskazać na wykorzystywane metody badawcze, choć nie oznacza to, że tekst nie porusza problematyki o metodologicznej proveniencji.

Celem rozdziału jest natomiast zobrazowanie sposobu, w jaki A. Antoszewski postrzega i analizuje politykę lokalną. Podział tekstu na cztery, wyraźnie wyodrębnione części pozwala na przedstawienie: (1) aktualnego stanu badań nad polityką lokalną, (2) wkładu wrocławskiego badacza w rozwój tej koncepcji, (3) recepcji owego wkładu oraz (4) inspiracji dla badań prowadzonych przez autora niniejszego artykułu. Całość rozważań zostaje podsumowana w zakończeniu.

Badania nad polityką lokalną

Trudno nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że badania nad polityką lokalną mają bogaty rodowód. Decyduje o tym co najmniej kilka czynników, wśród których ważną, jeśli nie najważniejszą, rolę odgrywa dekompozycja tradycyjnego modelu funkcjonowania państwowych organów i instytucji na rzecz modelu zdekoncentrowanego, zorientowanego na transpozycję na poziom samorządowy przynajmniej części uprawnień^[3]. Erozja hierarchicznego układu wpływów i zależności związana z postępującym upodmiotowieniem wspólnot lokalnych^[4] znajduje wyraz w wielu publikacjach, również na rodzimym rynku wydawniczym.

[3] Zob. M. Keating, *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, Cheltenham 1998; S. Bartolini, *Restructuring Europe. Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union*, Oxford–New York 2005; A. Vetter, *Local Politics: A Resource for Democracy in Western Europe? Local Autonomy, Local Integrative Capacity, and Citizens' Attitudes Toward Politics*, t. 3, Lanham 2007.

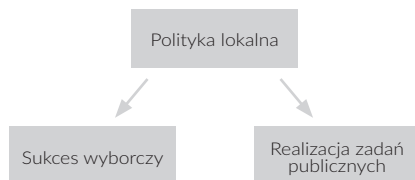
[4] Należy zauważyć, że wspomniane upodmiotowienie wspólnot lokalnych podlega określonym fluktuacjom, o czym szerzej w artykule Pawła Swianiewicza.

W porównaniu z badaniami ukierunkowanymi na problematykę wyborczą (ang. *local politics*) analizy poświęcone rozwojowej interpretacji polityki lokalnej (ang. *local policy*) wydają się być jednak nieco „niedoceniane”, choć – co warto odnotować – niosą ze sobą wymierny potencjał nie tylko eksplanacyjny^[5], ale również aplikacyjny (*vide*: poniesienie jakości usług świadczonych przez podmioty tzw. sektora publicznego)^[6]. Nie podejmując się próby przedstawienia wszystkich propozycji i ujęć badawczych – nie taka jest też intencja autora niniejszego, ograniczonego do pewnych ram rozdziału – warto przywołać dwa, roboczo wyodrębnione, nurty refleksji nad polityką lokalną (zob. rys. 1)^[7].

Zob. P. Swianiewicz, *Zmiany w poziomie autonomii samorządów gminnych w Europie Środkowej i Wschodniej po 1990 roku*, „Studia Politologiczne”, t. 53 (2019), s. 11–27.

- [5] Warto odnotować, że interpretacja rozwojowa spotyka się, o czym świadczą kolejne publikacje, z żywym zainteresowaniem środowiska naukowego Europy Środkowej i Wschodniej, zob. H.W. Hoen (red.), *Good Governance in Central and Eastern Europe. The Puzzle of Capitalism by Design*, Northampton 2001; C. Joerges, R. Dehousse (red.), *Good Governance in Europe's Integrated Market*, Oxford 2002; A. Héritier, *New Modes of Governance in Europe: Policy Making without Legislating?*, „Reihe Politikwissenschaft – Political Science Series. Institute for Advanced Studies, Vienna”, nr 81 (2002), https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_81.pdf; A. Ágh, *Europeanization of Public Administration in Eastern and Central Europe. The Challenge of Democracy and Good Governance*, „Croatian and Comparative Public Administration”, t. 13, nr 3 (2013), s. 739–762; T.A. Börzel, Y. Pamuk, A. Stahn, *Good Governance in the European Union*, „Berlin Working Paper on European Integration”, nr 7 (2008), https://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/forschung/international/europa/partner-und-online-ressourcen/arbeitspapiere/2008-7-Boerzel_et_al_Good-Governance.pdf; T.A. Börzel, Y. Pamuk, A. Stahn, *The European Union and the Promotion of Good Governance in its Near Abroad*, „SFB-Governance Working Paper Series”, nr 18 (2008), <https://www.files.ethz.ch/isn/95505/WP18e.pdf>.
- [6] Rezultaty prowadzonych badań znajdują przełożenie, choć oczywiście w różnym stopniu, na działalność organów i instytucji publicznych. Warto wspomnieć o podejściach do definiowania ról i zadań sektora publicznego – mowa o administracji rządowej i administracji samorządowej – popularyzowanych przez Organizację Narodów Zjednoczonych, Bank Światowy, Unię Europejską i Radę Europy.
- [7] Dwuwariantowość spojrzenia na politykę lokalną znajduje odzwierciedlenie w badaniach autora niniejszego rozdziału, o czym szerzej w kolejnych jego fragmentach.

Rysunek 1. Badania nad polityką lokalną – warianty interpretacyjne

Źródło: opracowanie własne.

Na pierwszy nurt składają się te analizy, które eksplorują meandry walki o władzę. Chodzi w tym przypadku o zdolność do wywierania politycznego wpływu na, z jednej strony, bezpośrednich uczestników rywalizacji politycznej (oponentów), a z drugiej – na członków wspólnoty samorządowej, którzy udzielają (lub też nie) poparcia wyrażanego w akcie głosowania. Złożony charakter owej interpretacji znajduje wyraz w badaniach Grzegorza Masika. Autor trafnie zauważa, że katalog aktorów dysponujących określonym zakresem wpływu politycznego jest nadzwyczaj szeroki:

Podmiotem polityki lokalnej jest władza lokalna. Składa się ona z władzy samorządowej oraz osób mających możliwość podejmowania i wykonania decyzji pochodzących z układu ponadlokalnego. Dużą część lokalnej władzy tworzy personel instytucji lokalnych, decyzyjnych (elita władzy) oraz osoby spoza instytucji, stanowiące elity wpływu, które cieszą się prestiżem, autorytetem w społeczności lokalnej, lecz mogą mieć wpływ na władzę lokalną w postaci opinii. Do najważniejszych podmiotów władzy lokalnej należy zaliczyć samorząd lokalny, jak również władzę sądowniczą, władzę partii politycznych, instytucji finansowych, społecznych, gospodarczych (np. sieci usługowe), instytucji oświatowych, Kościoła katolickiego czy też władzę policji i wojska^[8].

[8] G. Masik, *Typy polityki lokalnej. Przykład strefy suburbanizacji aglomeracji Trójmiasta*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(39) (2010), s. 27.

Mając na uwadze powyższe, można pokusić się o stwierdzenie, zgodnie z którym dominującą funkcją polityki lokalnej jest realizacja postulatów i oczekiwań potencjalnych wyborców. Innymi słowy, istotą tej interpretacji okazuje się być osadzenie zadań publicznych i, co z tym związane, działań o charakterze rozwojowym w kontekście utrzymania lub poszerzenia zakresu politycznego wpływu.

Drugi nurt refleksji koncentruje się na aktywności aktorów samorządowych, która „dotyka” wielu różnych obszarów publicznej interwencji, począwszy od transportu publicznego, poprzez edukację, a skończywszy na opiece społecznej. Warto w tym miejscu odwołać się do badań prowadzonych przez Tadeusza Markowskiego. Autor przekonuje, że polityka lokalna to:

planowa i zorganizowana działalność organów samorządu terytorialnego i innych jednostek publicznych podporządkowanych tym organom, które bezpośrednio dysponują środkami władzy (np. koordynacji, przymusu, kontroli, represji i in.), polegająca na wyborze celów służących interesom społeczności lokalnej oraz wyborze środków do osiągnięcia tych celów^[9].

171

Kluczem do zrozumienia takiego wariantu polityki lokalnej jest przekonanie o tym, że organy i instytucje publiczne stymulują procesy rozwojowe, dążąc równocześnie do poprawy komfortu życia mieszkańców, tj. warunków ich pracy, nauki, wypoczynku itd.

Co symptomatyczne, reprezentanci drugiego nurtu naukowej refleksji akcentują znaczenie sieciowych, a więc horyzontalnych i nie do końca sformalizowanych, układów powiązań^[10]. Rola sieci tworzonej

[9] T. Markowski, *Zarządzanie rozwojem miast*, Warszawa 1999, s. 28.

[10] Najbardziej znanym reprezentantem i popularyzatorem sieciowego podejścia do badania aktywności państwa jest prawdopodobnie Roderick Arthur William Rhodes, zob. R.A.W. Rhodes, D. Marsh, *Policy Networks in British Government*, Oxford–New York 1992; R.A.W. Rhodes, *The Hollowing Out of the State. The Changing Nature of the Public Service in Britain*, „The Political Quarterly” t. 65, nr 2 (1994), s. 138–151; idem, *Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Buckingham 1997; R.A.W. Rhodes, M. Bevir, *Governance stories*, New York–London 2006; R.A.W. Rhodes, *Network Governance and the Differentiated Polity. Selected Essays*,

przez aktorów publicznych (samorządowych), prywatnych i społecznych okazuje się być istotna w tym sensie, że pozwala na precyzyjne zdefiniowanie potrzeb wspólnoty, a następnie na dobór takich działań, które mają na owe potrzeby skutecznie odpowiadać.

Oba scharakteryzowane pokrótce nurty myślenia o polityce lokalnej są ze sobą nierozzerwalnie związane, choć, z uwagi na swoją złożoność i pewnego rodzaju wielowątkowość, tworzą zazwyczaj wyraźnie odrębne obszary analiz prowadzonych przez politologów. Ten swoisty dualizm nabiera znaczenia w sytuacji, w której badacz staje przed niełatwym przecież zadaniem zilustrowania realnych mechanizmów sprawowania władzy. Innymi słowy, okazuje się on być szczególnie ważny wówczas, gdy celem badania staje się uchwycenie, niejako *in vivo*, rzeczywistego, a nie tylko formalnego (proceduralnego), układu wpływów i zależności. Potwierdzają to słowa Edwarda Christiana Banfielda, który charakteryzuje istotę władzy lokalnej, stwierdzając: „[władza lokalna – przyp. aut.] musi łączyć funkcję usługową (administrowanie sprawami społecznymi) z funkcją polityczną (regulacja konfliktów na szczeblu lokalnym w sprawach o znaczeniu publicznym) (...)”^[11].

Badania Andrzeja Antoszewskiego

Przywołane we wcześniejszej części artykułu (zob. przypis nr 2) publikacje A. Antoszewskiego realizują postulat dwuwariantowego spojrzenia na politykę lokalną.

Po pierwsze (wymiar rywalizacyjny), uwaga wrocławskiego badacza skupia się na walce wyborczej: jej uwarunkowaniach,

t. 1, Oxford 2017; por. A. Zybala, *Polityki publiczne. Doświadczenia w tworzeniu i wykonywaniu programów publicznych w Polsce i w innych krajach*, Warszawa 2012; idem, *Państwo i społeczeństwo w działaniu. Polityki publiczne wobec potrzeb modernizacji państwa i społeczeństwa*, Warszawa 2013; J. Sroka, *De-liberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wrocław 2009; idem, *Współdecydowanie w wielopasmowej polityce publicznej*, Warszawa 2018; A. Pawłowska, *Governance jako podejście teoretyczne – kilka kwestii spornych*, „Społeczeństwo i Polityka”, nr 3(14) (2016), s. 5–17.

[11] E.C. Banfield, *The Unheavenly City. The Nature and Future of Our Urban Crisis*, Boston 1970, s. 32.

dynamice oraz rezultatach. Warto w tym miejscu odnotować, że szerokie spektrum poruszanych problemów obejmuje m.in.: restytucję samorządu terytorialnego w Polsce z 1990 roku, reformę samorządowo-administracyjną państwa z 1998 roku, zmiany prawa wyborczego oraz ich wpływ na funkcjonowanie lokalnych, subregionalnych i regionalnych aren wyborczych. A. Antoszewski jest również współautorem całego cyklu opracowań poświęconych wyborom w dolnośląskich gminach zarówno na poziomie legislatywy, jak i egzekutywy. Co istotne, cykl osadza się na szczególnym podejściu badawczym, o czym świadczy połączenie analizy komparatystycznej oraz metod ilościowych.

Po drugie (wymiar rozwojowy), należy wspomnieć o opracowaniach, które akcentują niezaprzeczalną rolę działań administracji samorządowej – mowa nie tylko o organach władzy, ale również o pracownikach urzędów – w rozpoznaniu, a następnie zaspokojeniu potrzeb artykułowanych przez mieszkańców. W rozdziale „Lokalne systemy polityczne a dobre rządzenie” A. Antoszewski zauważa:

173

W kontekście jakości demokracji pojawia się pojęcie dobrego rządzenia – traktowane jako jedno z fundamentalnych praw obywatelskich. Nie wdając się w szczegóły dotyczące kontekstu narodzin pojęcia, ani w spory definicyjne, można w uproszczeniu przyjąć, że oznacza ono: zdolność instytucji władzy publicznej do podejmowania decyzji prowadzących do osiągnięcia rezultatów zbieżnych z ujawnionymi oczekiwaniami obywateli oraz zdolność obywateli do inspirowania, inicjowania wpływu na przebieg i kontrolę procesu decyzyjnego oraz rozliczania decydentów ze efekty ich działań^[12].

Zacytowany fragment rozdziału ma istotne znaczenie dla studiów nad polityką lokalną. Wrocławski badacz odwołuje się w nim bowiem do zyskującego na popularności terminu *good governance*^[13], który wybiega poza proceduralne, a zatem i wyraźnie

[12] A. Antoszewski, *Lokalne systemy polityczne...*, s. 46.

[13] Obszerna literatura obfituje w co najmniej kilka wariantów tłumaczeniowych *good governance*. Warto wskazać choćby na takie, jak: *dobre rządzenie*, *dobre zarządzanie* i *dobre współzarządzanie*. Intencją autora niniejszego artykułu nie

zawężone ujęcie lokalnych systemów politycznych. Jak trafnie zauważa A. Antoszewski, „ograniczenie rozumienia demokracji tylko do faktu przeprowadzania cyklicznych, rywalizacyjnych wyborów uznaje się coraz częściej za niewystarczające i spłycające jej istotę (...)”^[14]. Co więcej, koncepcja *good governance* niesie ze sobą postulat zaangażowania mieszkańców w lokalny proces decyzyjny, które, co udowadnia praktyka samorządowa, może przybierać różne formy, poczynając od udziału w organizowanych *ad hoc* debatach i dyskusjach, a skończywszy na nieporównywalnie bardziej zinstytucjonalizowanych mechanizmach wyrażania opinii^[15]. Warto dodać, że towarzysząca *good governance* rozliczalność (ang. *accountability*) wyposaża mieszkańców w prawo formułowania ocen wobec działań administracji samorządowej, a w zasadzie wytworów lokalnego systemu politycznego, jakimi są zorientowane sektorowo polityki, programy, strategie i plany^[16].

Pisząc o „instytucjonalizacji nieufności”, A. Antoszewski przekonuje, i jest to kluczowa konstatacja, o szczególnym znaczeniu społecznej kontroli nad aktywnością aktorów politycznych, również na poziomie samorządowym. Dokonując podziału na kontrolę, z jednej strony, *stricte* wyborczą, a z drugiej taką, która wybiega poza sam akt głosowania, badacz kreśli możliwe scenariusze rozwoju demokracji lokalnej w Polsce^[17]. Sygnalizuje równocześnie możliwość wykorzystania dwuwariantowego podejścia badawczego.

jest rozstrzygnięcie o zasadności jakiegokolwiek podejścia. Co więcej, można zaryzykować tezę, że zauważalna mnogość prezentowanych tłumaczeń skłania ku zastosowaniu pierwotnej angielskiej wersji.

[14] A. Antoszewski, *Lokalne systemy polityczne...*, s. 46.

[15] Ibidem, s. 46–47. Na temat uwarunkowań instytucjonalizacji obywatelskiego zaangażowania wspólnot lokalnych patrz: V. Lowndes, H. Sullivan, *How Long Can You Go? Rationales and Challenges for Neighborhood Governance*, „Public Administration”, t. 86, nr 1 (2008), s. 53–74; C. Skelcher, J. Torfing, *Improving democratic governance through institutional design: Civic participation and democratic ownership in Europe*, „Regulation & Governance”, t. 4, nr 1 (2010), s. 71–91; H. Silver, A. Scott, Y. Kazepov, *Participation in Urban Contention and Deliberation*, „International Journal of Urban and Regional Research”, t. 34, nr 3 (2010), s. 453–477.

[16] A. Antoszewski, *Lokalne systemy polityczne...*, s. 46–47.

[17] Konstatacja A. Antoszewskiego nie napawa bynajmniej optymizmem. Polityk wskazuje na deficyt społecznej kontroli jako na jedną z głównych barier rozwoju samorządności lokalnej w Polsce: ibidem, s. 49–51.

Recepcja badań Andrzeja Antoszewskiego nad polityką lokalną

Truizmem byłoby stwierdzenie, że badania A. Antoszewskiego nad polityką lokalną rezonują na aktywność naukową politologów. Wymiernym przykładem owego wpływu jest choćby aktywność reprezentantów wrocławskiej szkoły systemów politycznych. Warto zauważyć, że owocuje ona nie tylko cyklicznymi publikacjami, ale również wystąpieniami konferencyjnymi i projektami finansowanymi ze źródeł zewnętrznych (rządowych i samorządowych).

Katalog publikacji dotyczących problematyki lokalnej przygotowanych przez wychowanków i współpracowników A. Antoszewskiego obejmuje dwa nurty.

Pierwszy i – jak się wydaje – najsilniej „reprezentowany” obszar dociekań tworzą badania nad wyborami samorządowymi w Polsce po 1990 roku, ze szczególnym uwzględnieniem Dolnego Śląska. Liczne publikacje koncentrują się nie tylko na wyborach do rad gmin, rad powiatów oraz sejmików województw, ale również na wyborach wójtów, burmistrzów oraz prezydentów miast^[18]. Drugi nurt „dotyka”

[18] Zob. M. Cichosz, *Bitwa o twierdzę Wrocław – rzecz o wyborach samorządowych we Wrocławiu w 2002 roku*, [w:] B. Dobek-Ostrowska (red.), *Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowania politycznego. Praca zbiorowa*, Wrocław 2003, s. 259–284; R. Alberski, H. Lisicka, *Wybory samorządowe we Wrocławiu 1990–2002*, „Problemy Humanistyki”, nr 8/9 (2003/2004), s. 63–80; M. Cichosz, *Profesjonalizacja działań aktorów politycznych na przykładzie wyborów samorządowych we Wrocławiu*, [w:] S. Michałowski, A. Pawłowska (red.), *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, Lublin 2004, s. 160–168; D. Skrzypiński, *Wymiary rywalizacji w samorządowych wyborach prezydenckich na Dolnym Śląsku w 2006 roku*, [w:] L. Koćwin (red.), *Polska na początku XXI wieku. Państwo – politycy – mass media*, Wrocław 2007, s. 249–269; M. Cichosz, *Wrocławska scena polityczna przed wyborami 2010 r.*, „Studia Politologiczne”, t. 20 (2011), s. 178–193; R. Alberski, *Wpływ liderów list na wyniki komitetów wyborczych w wyborach do rad największych miast Dolnego Śląska w latach 2002–2010*, [w:] B. Dziemidok-Olszewska, W. Sokół, T. Bichta (red.), *W kręgu nauki o państwie, prawie i polityce. Księga dedykowana profesorowi Markowi Żmigrodzkiemu*, Lublin 2012, s. 423–440; M. Cichosz, *Wizerunek sztytu na miarę... O kreacjach dolnośląskich liderów rynku w kampanii samorządowej 2006*, [w:] A. Kasińska-Metryka, P. Olszewski (red.), *Forma czy treść? Rzecz o wizerunku w życiu społecznym i politycznym*, Toruń 2012, s. 233–247; M. Cichosz, *Wybory prezydenta we Wrocławiu*, [w:] Ł. Tomczak (red.), *Prezydenci miast. Analiza rywalizacji w wyborach samorządowych*,

natomiast aktywności administracji samorządowej ukierunkowanej na realizację zadań publicznych o charakterze rozwojowym. Spektrum poruszanych zagadnień jest w tym przypadku bardzo szerokie: począwszy od ogólnych (generalnych) ujęć fenomenu *public governance*^[19], a skończywszy na analizach ukierunkowanych na jego wybrane aspekty^[20].

Odrębną kwestią jest recepcja badań A. Antoszewskiego – a w analizowanym przypadku badań zogniskowanych na polityce lokalnej – przez środowisko politologów zarówno krajowe, jak i zagraniczne. Liczba odwołań do poszczególnych pozycji z obszernego *dossier* badacza, takich jak recenzje, polemiki i cytaty, onieśmiela. Za miarę oddziaływania na dyskurs naukowy mogą służyć także wskaźniki cytowań, choć również i one nie są w stanie w pełni zobrazować skali twórczego zainteresowania dorobkiem A. Antoszewskiego^[21].

176 Inspiracje dla badań

Autor niniejszego artykułu jest reprezentantem tego nurtu naukowej refleksji, która podkreśla szczególne znaczenie systemowego podejścia do badania zjawisk i procesów politycznych. Z tego też względu

Wrocław 2012, s. 63–79; R. Alberski, *Konsekwencje wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych w wybranych miastach Dolnego Śląska*, [w:] D. Plecka, Z. Osmólska (red.), *Administracja publiczna. Wybory samorządowe 2014*, Toruń 2015, s. 224–235.

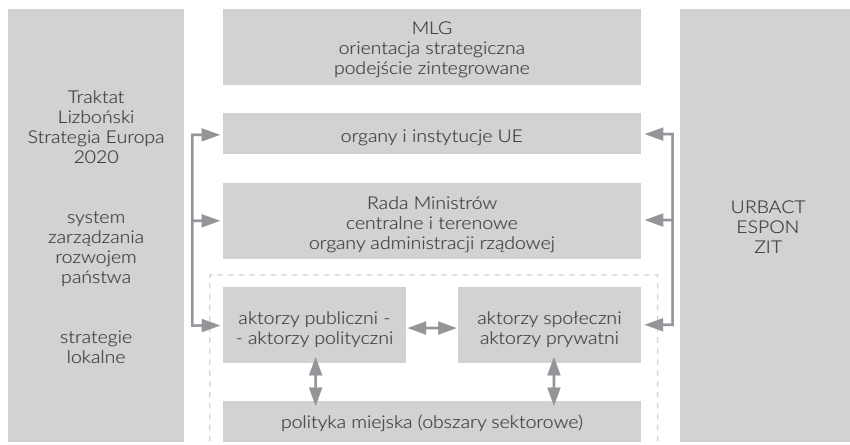
[19] Zob. A. Lisowska, K. Kobielska (red.), *Standardy dobrego rządzenia w gminach małych: teoria i praktyka*, Bydgoszcz 2013; K. Kobielska, A. Lisowska (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Bydgoszcz 2014; A. Lisowska, I. Macek (red.), *Model współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi w powiecie brzeskim. Przewodnik*, Brzeg 2005.

[20] Warto wspomnieć o tych rozprawach doktorskich przygotowanych pod opieką A. Antoszewskiego, które eksplorują fenomen funkcjonowania administracji samorządowej. Za przykład może posłużyć obroniona w 2007 roku dysertacja Małgorzaty Snarskiej pt. „Public relations instytucji publicznych w administracji terenowej na przykładzie niemieckich miast” poruszająca problematykę aktywności komunikacyjnej urzędów miejskich Berlina, Hanoweru i Frankfurtu nad Odrą.

[21] Wspomniana ułomność jest pochodną niedoszacowania liczby cytowanych prac A. Antoszewskiego, zob. <https://scholar.google.pl/citations?hl=pl&user=iw2BuAcAAAAJ> (24.10.2021).

inspiracja dorobkiem A. Antoszewskiego w obszarze polityki lokalnej wydaje się być w pewnym sensie „naturalna” (zob. rys. 2), o czym świadczy choćby systemowy sposób myślenia o aktywności aktorów samorządowych zaprezentowany w monografii „Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska”. Podobną rolę pełni, sygnalizowane przez A. Antoszewskiego, uwikłanie rywalizacyjnej i rozwojowej interpretacji polityki lokalnej^[22]. Można pokusić się o stwierdzenie, że dorobek A. Antoszewskiego prowokuje do dalszych pogłębionych badań polityki lokalnej, w tym polityki miejskiej, opartych na analizie nie tylko materiału źródłowego, ale również, a może przede wszystkim, materiału empirycznego. Skłania zatem ku ustaleniu tego, w jakim stopniu akcentowane

Rysunek 2. Systemowe uwarunkowania polityki miejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Glinka, *Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska*, Toruń 2020, s. 75.

[22] Należy podkreślić, że wspomniana inspiracja ma zarówno bezpośredni (dosłowny), jak pośredni (niedostówny), a zatem i bardzo ogólny charakter. W pierwszym przypadku chodzi o literalne odwołanie do wyników badań A. Antoszewskiego nad strukturą rywalizacji wyborczej w dolnośląskich miastach, podobnie jak o wykorzystanie analizy systemowej. W przypadku drugim natomiast mowa o autorskim podejściu do analizy polityki miejskiej oraz marketingu prezydenckiego. Podejście to łączy dwie, prezentowane w literaturze, perspektywy badawcze: *politics* i *policy*, których znaczenie dostrzega i akcentuje A. Antoszewski. Zob. K. Glinka, *Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska*, Toruń 2020.

przez wrocławskiego politologa „przeżywanie” klasycznego modelu demokracji^[23] dotyczy systemów lokalnych, które, na co wskazuje nie tylko obszerna literatura, ale również praktyka samorządowa, funkcjonują w pewnym oddaleniu od procesów i zjawisk politycznych obserwowanych na poziomie centralnym.

Kluczowe znaczenie, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę potencjał wynikający z badań empirycznych (np. wywiadów kwestionariuszowych, grup fokusowych, spacerów badawczych), wydaje się mieć próba pogłębionej wieloczynnikowej analizy lokalnego (miejskiego) *good governance*. Traktowane jako „słowo-klucz” do obserwacji systemu politycznego (jego uwarunkowań, przeobrażeń oraz rezultatów) pozwala bowiem na zestawienie, a następnie porównanie ocen formułowanych przez aktorów publicznych, prywatnych i społecznych, będących zarówno „konsumentami”, jak i beneficjentami „dobrego rządzenia”. Stwarza także możliwość pomiaru owej „satisfakcji” prowadzonego w długofalowej perspektywie.

Akcentowane we wcześniejszej części artykułu trudności związane z badaniem polityki lokalnej (deficyty materiałów źródłowych, „efemeryczność” zjawisk i procesów o różnorodnej proveniencji) nie sprzyjają bynajmniej analizom osadzonym w rywalizacyjnym i rozwojowym paradygmacie. Dwuwariantowość podejścia badawczego wydaje się być jednak nie tylko pożądana, ale i konieczna, szczególnie w kontekście poszukiwań odpowiedzi na fundamentalne dla nauki pytanie „dlaczego?”.

[23] A. Antoszewski, *Demokracja a fale protestów*, wykład wygłoszony 29.05.2015 r., https://www.youtube.com/watch?v=mXhdDdt_OCM.

Zakończenie

Jak udowodniono, funkcjonowanie samorządu terytorialnego, a właściwie jego manifestacja przybierająca postać polityki lokalnej, znajduje odzwierciedlenie w badaniach prowadzonych przez A. Antoszewskiego. Są to badania wielowątkowe, obejmujące szerokie spektrum zjawisk i procesów politycznych. W odróżnieniu od wielu innych opracowań poświęconych samorządowej problematyce, publikacje tego badacza niosą ze sobą co najmniej dwa, trudne do zignorowania, walory.

Pierwszym, w pewnym sensie „wybijającym się” elementem jest dynamika analizy. Warto zauważyć, że publikacje A. Antoszewskiego poświęcone polityce lokalnej stanowią próbę uchwycenia, niejako *in statu nascendi*, przeobrażeń lokalnych systemów politycznych, począwszy od działań podejmowanych przez aktorów samorządowych, poprzez wytwory systemu (polityki, programy, strategie, plany itd.), a skończywszy na zachowaniach wyborczych elektoratu (mieszkańców). Drugim wyróżnikiem jest natomiast dwuwariantowa interpretacja polityki lokalnej (*politics* versus *policy*) łącząca w sobie „pierwiastek” zarówno rywalizacyjny, jak i rozwojowy.

Bibliografia

- Ágh A., *Europeanization of Public Administration in Eastern and Central Europe. The Challenge of Democracy and Good Governance*, „Croatian and Comparative Public Administration”, t. 13, nr 3 (2013), s. 739–762.
- Alberski R., *Wpływ liderów list na wyniki komitetów wyborczych w wyborach do rad największych miast Dolnego Śląska w latach 2002–2010*, [w:] B. Dziemidok-Olszewska, W. Sokół, T. Bichta (red.), *W kręgu nauki o państwie, prawie i polityce. Księga dedykowana profesorowi Markowi Żmigrodzkiemu*, Innovatio Press, Lublin 2012, s. 423–440.
- Alberski R., *Konsekwencje wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych w wybranych miastach Dolnego Śląska*, [w:] D. Plecka, Z. Osmólska (red.), *Administracja publiczna. Wybory samorządowe 2014*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 224–235.
- Alberski R., Antoszewski A., Lisicka H., Skrzypiński D., Solarz R., *Wybory do rad gmin na Dolnym Śląsku (1990–1998)*, Biuro Doradztwa Ekologicznego – Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2001.
- Alberski R., Antoszewski A., Cichosz M., Ferens A., Lisicka H., Skrzypiński D., Solarz R., *Wybory samorządowe do rad gmin w 2002 roku w województwie dolnośląskim. Wpływ struktury i mechanizmów rywalizacji politycznej na kształt lokalnego systemu politycznego*, Biuro Doradztwa Ekologicznego – Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2003.
- Alberski R., Lisicka H., *Wybory samorządowe we Wrocławiu 1990–2002*, „Problemy Humanistyki”, nr 8/9 (2003/2004), s. 63–80.
- Antoszewski A., *Sposób powoływania terenowych organów administracji państwowej (społeczno-polityczne konsekwencje)*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1981.
- Antoszewski A., *Polityczno-ustrojowe przesłanki efektywności działania rad narodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1985.

- Antoszewski A., *Komentarz do ustawy z dnia 8 marca 1990 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin*, [w:] H. Lisicka (red.), *Dlaczego i jak uczestniczyć w wyborach samorządowych*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 1994, s. 7–63.
- Antoszewski A., *Gmina w procesie przeobrażeń*, [w:] P. Dobrowolski, S. Wróbel (red.), *Władza i społeczności lokalne a reforma samorządowa w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1995, s. 10–25.
- Antoszewski A., *Transformacja ustrojowa a reforma samorządowa*, [w:] E. Tyszkiewicz (red.), *Zarządzanie transformacją instytucji. Praca zbiorowa*, Urząd Miejski w Wałbrzychu, Wrocław–Jelenia Góra–Wałbrzych 1995, s. 113–119.
- Antoszewski A., *Istota władzy samorządowej*, [w:] E. Ganowicz, L. Rubisz (red.), *Polityka lokalna. Właściwości, determinanty, podmioty*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 43–64.
- Antoszewski A., *Zmiany w ordynacji samorządowej*, [w:] R. Alberski (red.), *Wybory samorządowe na Dolnym Śląsku w 2006 roku. Wzorce rywalizacji w lokalnych systemach politycznych*, Wydawnictwo Profil, Wrocław 2008, s. 23–33.
- Antoszewski A., *Rywalizacja o władzę w miastach Dolnego Śląska w latach 2002–2010. Uwagi wprowadzające*, [w:] D. Skrzypiński (red.), *Rywalizacja o prezydenturę w miastach Dolnego Śląska*, Wydawnictwo Marina, Wrocław 2012, s. 11–27.
- Antoszewski A., *Samorząd jako pole rywalizacji politycznej*, [w:] K. Mieczkowska-Czerniak, K. Radzik-Maruszak (red.), *20 lat samorządu terytorialnego w Polsce. Sukcesy, porażki, perspektywy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012, s. 47–62.
- Antoszewski A., *Lokalny system polityczny a dobre rządzenie*, [w:] K. Kobielska, A. Lisowska (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Bydgoszcz 2014, s. 34–51.
- Antoszewski A., *Demokracja a fale protestów*, wykład wygłoszony 29.05.2015 r. https://www.youtube.com/watch?v=mXhdDdt_OCM

- Antoszewski A., Ferens A., *Uwarunkowania procesu decyzyjnego w przedmiocie ochrony środowiska w strukturach władzy lokalnej*, Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa 1990.
- Banfield E.C., *The Unheavenly City. The Nature and Future of Our Urban Crisis*, Little, Brown and Company, Boston 1970.
- Bartolini S., *Restructuring Europe. Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union*, Oxford University Press, Oxford-New York 2005. <https://doi.org/10.1093/0199286434.001.0001>
- Börzel T.A., Pamuk Y., Stahn A., *Good Governance in the European Union*, „Berlin Working Paper on European Integration”, nr 7 (2008). https://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/forschung/international/europa/partner-und-online-ressourcen/arbeitspapiere/2008-7-Boerzel_et_al_GoodGovernance.pdf
- Börzel T.A., Pamuk Y., Stahn A., *The European Union and the Promotion of Good Governance in its Near Abroad*, „SFB-Governance Working Paper Series”, nr 18 (2008). <https://www.files.ethz.ch/isn/95505/WP18e.pdf>
- Cichosz M., *Bitwa o twierdzę Wrocław – rzecz o wyborach samorządowych we Wrocławiu w 2002 roku*, [w:] B. Dobek-Ostrowska (red.), *Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowania politycznego. Praca zbiorowa*, Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Wrocław 2003, s. 259–284.
- Cichosz M., *Profesjonalizacja działań aktorów politycznych na przykładzie wyborów samorządowych we Wrocławiu*, [w:] S. Michałowski, A. Pawłowska (red.), *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 160–168.
- Cichosz M., *Wrocławska scena polityczna przed wyborami 2010 r.*, „Studia Politologiczne”, t. 20 (2011), s. 178–193.
- Cichosz M., *Wizerunek szyty na miarę... O kreacjach dolnośląskich liderów rynku w kampanii samorządowej 2006*, [w:] A. Kasińska-Metryka, P. Olszewski (red.), *Forma czy treść? Rzecz o wizerunku w życiu społecznym i politycznym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 233–247.

- Cichosz M., *Wybory prezydenta we Wrocławiu*, [w:] Ł. Tomczak (red.), *Prezydenci miast. Analiza rywalizacji w wyborach samorządowych*, Wydawnictwo Marina, Wrocław 2012, s. 63–79.
- Dziemianowicz W., Jałowiecki B., *Polityka miejska a inwestycje zagraniczne w polskich metropoliach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Glinka K., *Polityka miejska w marketingu prezydentów miast Dolnego Śląska*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.
- Héritier A., *New Modes of Governance in Europe: Policy Making without Legislating?*, „Reihe Politikwissenschaft – Political Science Series. Institute for Advanced Studies, Vienna”, nr 81 (2002). https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_81.pdf
- Hoen H.W. (red.), *Good Governance in Central and Eastern Europe. The Puzzle of Capitalism by Design*, Edward Elgar Publishing, Northampton 2001.
- Joerges C., Dehousse R. (red.), *Good Governance in Europe's Integrated Market*, Oxford University Press, Oxford 2002. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199246083.001.0001>
- Keating M., *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1998.
- Kobielska K., Lisowska A. (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Bydgoszcz 2014.
- Lisowska A., Kobielska K. (red.), *Standardy dobrego rządzenia w gminach małych: teoria i praktyka*, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Bydgoszcz 2013.
- Lisowska A., Macek I. (red.), *Model współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi w powiecie brzeskim. Przewodnik*, Brzeskie Stowarzyszenie Chorych na SM, Brzeg 2005.
- Lowndes V., Sullivan H., *How Long Can You Go? Rationales and Challenges for Neighborhood Governance*, „Public Administration”, t. 86, nr 1 (2008), s. 53–74. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2007.00696.x>
- Markowski T., *Zarządzanie rozwojem miast*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

- Masik G., *Typy polityki lokalnej. Przykład strefy suburbanizacji aglomeracji Trójmiasta*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1 (39) (2010), s. 26–47.
- Pawłowska A., *Governance jako podejście teoretyczne – kilka kwestii spornych*, „Społeczeństwo i Polityka”, nr 3 (14) (2016), s. 5–17.
- Rhodes R.A.W., *The Hollowing Out of the State. The Changing Nature of the Public Service in Britain*, „The Political Quarterly”, t. 65, nr 2 (1994), s. 138–151. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.1994.tb00441.x>
- Rhodes R.A.W., *Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Open University Press, Buckingham 1997.
- Rhodes R.A.W., *Network Governance and the Differentiated Polity. Selected Essays*, t. 1, Oxford University Press, Oxford 2017. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198786108.001.0001>
- Rhodes R.A.W., Bevir M., *Governance stories*, Routledge, New York–London 2006.
- Rhodes R.A.W., Marsh D., *Policy Networks in British Government*, Oxford University Press, Oxford–New York 1992. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198278528.001.0001>
- Silver H., Scott A., Kazepov Y., *Participation in Urban Contention and Deliberation*, „International Journal of Urban and Regional Research”, t. 34, nr 3 (2010), s. 453–477.
- Skelcher C., Torfing J., *Improving democratic governance through institutional design: Civic participation and democratic ownership in Europe*, „Regulation & Governance”, t. 4, nr 1 (2010), s. 71–91. <https://doi.org/10.1111/j.1748-5991.2010.01072.x>
- Skrzypiński D., *Wymiary rywalizacji w samorządowych wyborach prezydenckich na Dolnym Śląsku w 2006 roku*, [w:] L. Koćwin (red.) *Polska na początku XXI wieku. Państwo – politycy – mass media*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania, Wrocław 2007, s. 249–269.
- Sroka J., *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.
- Sroka J., *Współdecydowanie w wielopasmowej polityce publicznej*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2018.

- Swianiewicz P., *Zmiany w poziomie autonomii samorządów gminnych w Europie Środkowej i Wschodniej po 1990 roku*, „Studia Politologiczne”, t. 53 (2019), s. 11–27.
- Vetter A., *Local Politics: A Resource for Democracy in Western Europe? Local Autonomy, Local Integrative Capacity, and Citizens' Attitudes Toward Politics*, t. 3, Rowman & Littlefield, Lanham 2007.
- Zybała A., *Polityki publiczne. Doświadczenia w tworzeniu i wykonywaniu programów publicznych w Polsce i w innych krajach*, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa 2012.
- Zybała A., *Państwo i społeczeństwo w działaniu. Polityki publiczne wobec potrzeb modernizacji państwa i społeczeństwa*, Difin, Warszawa 2013.

Noty o redaktorach, autorkach i autorach

prof. dr hab. Robert Alberski – dziekan Wydziału Nauk Społecznych oraz kierownik Zakładu Systemów Politycznych i Administracyjnych w Instytucie Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują problematykę systemów politycznych, systemów wyborczych oraz polityki ochrony środowiska. W latach 2016–2019 członek prezydium Komitetu Nauk Politycznych Polskiej Akademii Nauk.

dr hab. Karolina Borońska-Hryniewiecka jest adiunktem w Instytucie Politologii i członkinią Katedry Jeana Monneta Uniwersytetu Wrocławskiego. Obecnie kieruje projektem OPUS pt. “Two sides of the same coin? Unraveling the potential of inter-parliamentary cooperation in the EU” finansowanym przez Narodowe Centrum Nauki. Jej prace ukazały się m.in. w *European Political Science Review*, *Politics and Governance*, *Journal of European Integration* i *Journal of Legislative Studies*.

dr Joanna Koziarska – politolożka, adiunkt w Zakładzie Systemów Politycznych i Administracyjnych w Instytucie Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W swojej pracy badawczej koncentruje się głównie na systemach politycznych Europy Środkowej i Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem teorii i praktyki tworzenia i funkcjonowania gabinetów koalicyjnych.

dr Kamil Glinka – adiunkt w Instytucie Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, kierownik i wykonawca projektów finansowanych ze środków Komisji Europejskiej, International Visegrad Fund, Narodowego Centrum Nauki, Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (obecnie: Ministerstwa Edukacji i Nauki) oraz programów

IDUB: Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor lub współautor kilkudziesięciu publikacji poświęconych problematyce *public governance*, polityki miejskiej, komunikowania publicznego oraz marketingu politycznego.

dr Mateusz Zieliński – politolog, adiunkt w Zakładzie Teorii Polityki Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Absolwent nauk politycznych na Université Libre de Bruxelles. Wykonawca w dwóch projektach Narodowego Centrum Nauki realizowanych pod kierunkiem prof. Andrzeja Antoszewskiego. Współautor trzech monografii oraz kilkunastu artykułów naukowych. Na co dzień zajmuje się teorią reprezentacji politycznej.

dr hab. prof. UWr Przemysław Żukiewicz – jest profesorem uczelni w Zakładzie Systemów Politycznych i Administracyjnych oraz kierownikiem Laboratorium Danych i Sieci Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Realizował wiele projektów badawczych finansowanych m.in. przez Narodowe Centrum Nauki i International Visegrad Fund. Jest autorem publikacji poświęconych przywództwu politycznemu, systemom politycznym oraz *gender politics*. W latach 2016–2019 pełnił funkcję sekretarza i członka zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych.

prof. em. dr hab. Andrzej Antoszewski – teoretyk demokracji i analityk systemów partyjnych. Publikował w prestiżowych wydawnictwach za granicą (m.in. w Oxford University Press i Routledge) oraz w Polsce (m.in. w PWN i Wydawnictwie Sejmowym). W 2011 roku został uhonorowany nagrodą Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za całokształt dorobku. Całą swoją karierę naukową związał z Uniwersytetem Wrocławskim – pełnił w nim funkcje kierownika Zakładu

Systemów Politycznych, dyrektora Instytutu Politologii i członka Senatu. Zasiadał w Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów, w Komitecie Nauk Politycznych PAN i w zarządzie Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych. Kierował zespołami badawczymi realizującymi projekty finansowane przez KBN, MNiSW oraz NCN. Wypromował 23 prace doktorskie. Do najważniejszych Jego monografii należą: „Systemy polityczne współczesnego świata” (Gdańsk 2001), „Systemy polityczne współczesnej Europy” (Warszawa 2006), „Demokracje zachodnio-europejskie. Analiza porównawcza” (wyd. 3, Wrocław 2008) (wszystkie trzy we współautorstwie z R. Herbutem), a także „Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich” (Wrocław 2004), „Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków” (Toruń 2009), „System polityczny RP” (Warszawa 2012) oraz „Współczesne teorie demokracji” (Warszawa 2016).

ISBN 978-83-960216-4-9

9 788396 021649